

KOOPERATİFÇİLİK

EKİM-KASIM-ARALIK 1999

SAYI : 126

TANLI DEVLETİ'NİN

700

KURULUŞ YILDÖNÖMÜ

KOOPERATİFÇİLİK

ARIM EKONOMİSİ

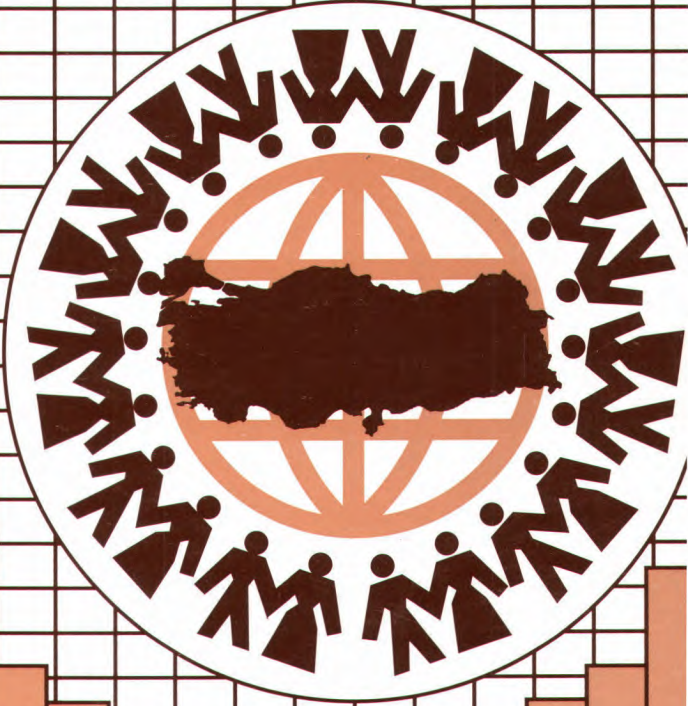
UKUK

KTİSAT

ÖNETİM

ŞLETME

OSYAL EKONOMİ

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU
TÜRK KOOPERATİFÇİLİK EĞİTİM VAKFI

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU ORGANLARI

YÖNETİM KURULU

- Başkan** : **Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ**
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi
- Başkan Yardımcısı:** **Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Öğretim Üyesi
- Muhasip Üye** : **Doç. Dr. Nevzat AYPEK**
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Kadir ARICI**
G.Ü. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Burhan AYKAÇ**
G.Ü. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye** : **Erol DOK**
Ziraat Yüksek Mühendisi, İş adamı
- Üye** : **Prof. Dr. Celal ER**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ**
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **İrfan GÜNDOĞDU**
T. Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği Yayın ve Tanıtım Müdürü
- Üye** : **Yavuz KOCA**
T.M.O. Genel Müdür Yardımcısı
- Üye** : **Kamil ÖZDEMİR**
Pankobirlik Genel Müdürü
- Üye** : **Yrd. Doç. Dr. Nurettin PARILTI**
G.Ü. İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye** : **Doç. Dr. Ahmet TURAN**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **Nevzat USLUCAN**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı TÜGEM Bitkisel Üretim Daire Başkanı
- Üye** : **Dr. Selim YÜCEL**
T. Şeker Fabrikaları A.Ş. APK Daire Başkanı

DENETLEME KURULU

- Başkan** : **Mevlüt KAVAS**
Pankobirlik Mali İşler ve Bilgi İşlem Müdürü
- Üye** : **Dr. Vedat UZUNLU**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Üye** : **Süleyman ERYİĞİT**
Kamu-İş Uzmanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan** : **Nurettin HAZAR**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı
- Üye** : **Metin AKIN**
T. Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Hukuk Müşaviri
- Üye** : **Hüsnü POYRAZ**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı

KOOPERATİFÇİLİK

Ekim - Kasım - Aralık 1999 Sayı: 126

Türk Kooperatifçilik Kurumu ve Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Tarafından
 Üç Ayda Bir Yayınlanır
 Fiyatı : 1.500.000.- TL
 Yıllık Abone : 6.000.000.- TL
 Yurtdışı : 4 \$

Yazışma Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu
 Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
 Tel : 431 61 25 - 431 61 26 • Fax : 434 06 46
 İNTERNET : tkk.@tr-net.net.tr
 Web Adresi : <http://www.koopkur.org>
 Email : admin@koopkur.org

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Celal ER

Teknik Sorumlu
İrfan GÜNDOĞDU

YAYIN KURULU

Başkan : Prof. Dr. Ahmet ÖZÇELİK
Raportör : Doç. Dr. Ahmet TURAN
Üye : İrfan GÜNDOĞDU
Üye : Yavuz KOCA
Üye : Osman OKTAY
Üye : Dr. Selim YÜCEL

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dizgi - Baskı
EKİP GRAFİK

İstanbul Yolu 13 km. Gersan Sanayi Sitesi
 655. Sokak No. 54 Ergazi/ANKARA
 Tel : (0.312) 256 92 00 (4 hat) • Fax : (0.312) 256 92 03

KOOPERATİFÇİLİK

Ekim - Kasım - Aralık 1999

Sayı: 126

İÇİNDEKİLER

Başyazı Biz Ne Yapmalıyız Yavuz KOCA	3
Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri İhracata Yönlendirmede "İtalyan Tipi İhracat Kooperatifçiliği"nin Türkiye Uygulaması: Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Doç. Dr. İrfan SÜĞER	5
Türk Tarımında Fiyat Belirsizliğinin Azaltılması Amacıyla Kullanılan Araçlar Arş. Gör. Aysel ÖZDEŞ AKBAY	23
Serbest Piyasa Ekonomisinde Tüketicinin Korunması Yrd. Doç. Dr. Kenan PEKER	32
Turizmin Gelişmesi İle Ortaya Çıkan Çevresel Sorunların Çözümünde İzlenmesi Gereken Politikalar Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZTÜRK	42
Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma Yönünden Karadeniz Bölgesi Tarımının Değerlendirilmesi Yrd. Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ	49
Toplam Kalite Yönetimi İle Öğrenen Organizasyon ve Benchmarking İlişkisi Üzerine Düşünceler Yrd. Doç. Dr. İrfan ÇAĞLAR	71
Kooperatifçilik Dergisi Bibliyografyası Oktay ULUKAN	99

KOOPERATİFÇİLİK

BAŞYAZI

BİZ NE YAPMALIYIZ

Yavuz KOCA*

Türkiye, IMF (International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu) ile stand-by anlaşması imzalamak üzere. Verilecek kredi (hibe değil) miktarı aşağı-yukarı belli olmakla beraber, ekonomik-sosyal politikalarda değişiklik ve altyapı politikalarında yenilenme konularında Türkiye lehine yeşil ışık yakılırsa rahatlama olur. İç borçların, uzun vadeli ve uygun koşullu dış borçlara dönüşebilmesi ikinci rahatlamayı getirir. Türk insanının % 40'a yakınının istihdam edildiği ve fakat % 100'ünün oradan beslendiği tarımda, ülkelerin kalkınmalarında ateşleyici roket olan teknoloji ve sanayide, insan onurunun ve yaşama hakkının aynası olan sosyal güvenlikte aklı selim kararlar alınır, popülizme feda edilmeden kalıcı bir uygulanabilirlik yakalanırsa üçüncü ve nihai rahatlama sağlanır.

Ancak, Anadolumuzda bir tabir vardır "Hazıra Dağ Dayanmaz" diye... Biz eğer daha çok ve daha ucuza üretmeyi başaramazsak, israftan kaçınıp tasarrufu beceremezsek, vampirleşen keserleri törpüleyip hızara dönüştüremezsek, insanlarımıza hak-hukuk-adalet üçgeninde hürmeti aşamayız, Türkiye'nin iç ve dış borçlarının önemli bir kısmını karşılayacak yani 100 milyar dolar düzeyinde uygun vade ve faizli kaynak temin edebilirsek bile bulunmamız gereken noktanın gerisinde kalabiliriz!

Dünyanın hiçbir ciddi ülkesinde, yani 500.000'in altında nüfusu olan kendilerine ülke denen ülkeleri saymazsak, gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle yolsuzluğun ve yoksulluğun at-başı yarıştığı ülkelerde sosyal barışı sağlamak mümkün değildir. Tam demokrasi olmayan az nüfuslu ülkelerde ise zaten dışarıdan manipülasyon kolaydır. Örne-

* Türk Kooperatifçilik Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi.

ğın 100.000 nüfuslu bir ülkede gönderilecek 1 Milyar \$'lık kredi kişi başına 10.000 \$'a denk gelir ki, böylesi ülkelerde kişi başına 10 bin dolarlık nakitle her türlü sorunun önüne sis perdesi çekilir. İster yatırım yapsınlar, ister güç odaklarına dağıtsınlar, isterse de düzenlenecek şenliklerde halka cep harçlığı olarak versinler.

Yukarıda üçüncü ve nihai rahatlama bahsettim. Aslında nihai rahatlama, mevcut konjonktürde ancak israf ekonomisinden tasarruf ekonomisine geçilebildiği takdirde sağlanır. Çünkü faiz ödemelerinin % 84.4'ünün özel bankalara, % 11.5'inin kamu bankalarına, % 4.1'inin de tasarruf sahiplerine aktığı bir ekonomide kimin, nerede tasarruf yapması gerektiğini rakamlar çok açık olarak ifade ediyor.

Oysa, ülkemizde tasarruf garibandan bekleniyor. Garibanın israfı yok ki tasarrufu olsun. Aylık toplam geliri 200 milyon TL'nin (400 \$) altında olan bir ailenin fertlerine günde 8 defa Aferin, 9 defa Bravo dersiniz bile o aile fertleri evden çıkarken hiç lambasını açık bırakır mı? Veya 8 defa Bravo, 9 defa Aferin dersiniz su kaçırın bir musluğu aylarca kendi kaderine terkeder mi? Elbette HAYIR. Hem 8 defa hemde 9 defa HAYIR.

Ama ne var biliyor musunuz? Aynı gariban vatandaş çalıştığı kurumdan çıkarken lambaların birini değil tümünü açık bırakabiliyor. Su kaçırın musluğu aylarca haline terk edebiliyor. Bu ne sekizin, ne de dokuzun hesabı değildir. Bu lambaların ve muslukların hesabı ise hiç değildir. Bu tamamen ülkenin kaynaklarına olan hürmetsizliğin, idarecilerle olan güvensizliğin, idarecilerin alt kadrolarına olan otoritesizliğinin, insanın kendisine ve vatanına olan saygı azlığının ifadesidir.

Türk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmakla övünürken, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ekonomik darboğaza girdiğini görmekten yeriniyorum. Ekmeğin, aşın, çatalkaşığın bile kıtlığının çekildiği Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarındaki Türk onurunu arıyorum. Atatürk'ün "...Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur..." sözlerini hatırlıyorum. Ayağı çıplak, karnı aç insanları nasıl motive edebildiğini düşünüyorum. Bugünkü motivasyonsuzluğun nedenlerine üzülüyorum. IMF Türkiye Masası şefi Carlo Cottarelli'nin rahatlığına imreniyorum. Bill Clinton'a sen büyüksün ve güçlüsün adına gösterilen sevgi selini kiskanıyorum. Ve ebediyete intikal eden Türk büyüklerini düşünüyorum. Atatürk'ü..., Kanuni'yi, Yavuz'u...

Üretim olmayan yerde işsizlik olur. İşsizlik olan yerde anarşizm gelişir. Anarşizmin yeşerdiği yerde yatırım olmaz. Yatırım olmayan yerde mahkumiyet doğar. 1999 yılı bütçesinde % 14'ler düzeyinde olan yatırımlar kaleminin 2000 yılı bütçesinde % 4'lere düşmesini çok boyutlu olarak, bir de bu zaviyeden görebilmeliyiz. Yatırımlarda tasarrufa gidilmez, israfa tasarrufa gidilir.

KOOPERATİFÇİLİK

KÜÇÜK ve ORTA ÖLÇEKLİ İŞLETMELERİ İHRACATA YÖNLENDİRMEDE "İTALYAN TİPİ İHRACAT KOOPERATİFÇİLİĞİ" NİN TÜRKİYE UYGULAMASI: SEKTÖREL DIŞ TİCARET ŞİRKETLERİ

Doç. Dr. İrfan SÜĞER*

ÖZET

Ülkemizdeki tüm sanayi işletmelerinin % 99'u küçük ve orta ölçeklidir. Bu işletmelerin ayrı ayrı ihracata yönlendirilmesi güçlükler arz etmektedir. Dolayısıyla küçük işletmelerin gönüllü olarak biraraya gelmesiyle oluşturulacak ortak ihracat organizasyonlarına ihtiyaç bulunmaktadır. İtalya'da uygulanan İhracat Konsorsiyumları modeli başarılı sonuçlar vermektedir. **Bu model; amaçları, yapısı ve işleyişi itibarıyla kooperatiflere benzerlik göstermektedir.** İhracat Konsorsiyumları'nın ülkemize uyarlanmış biçimi olan Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ) modeli, ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracata yönlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

The Application of the "Italian Type of Export Cooperation" in Turkey in the Steering of the Small and Medium-Sized Enterprises towards Exportation: Sectoral Foreign Trade Companies

Small and medium-sized enterprises constitute 99% of the whole industrial sector. There is difficulty with regard to the steering of those enterprises to exportation. This requires the formation of export organizations composed of small volunteering enterprises. The application of the Export Consortiums in Italy has proved to be successful. This model is similar to

* G.Ü. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi.

cooperative associations in terms of that aims, structure and functions. The model of Sectoral Foreign Trade Companies, which is in a tailored form of Export Consortiums to fit the needs of our country is expected to contribute to the steering of small and medium-sized enterprises to exportation.

GİRİŞ

Ölçek büyüklüğü, işletmelerin ihracattaki başarısında önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir. Küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin (KOSİ) ayrı ayrı ihracat yapabilmeleri, hem organizasyon yapıları, hem de ihracat maliyetleri yönünden uygun bulunmamaktadır. Aynı, benzer veya tamamlayıcı mal üreten işletmelerin bir araya gelerek bir ihracat organizasyonu oluşturmaları, dolayısıyla uygun bir ölçeğe ulaşmaları, dış pazarlarda daha etkin faaliyette bulunmaları açısından avantaj sağlamaktadır.

Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ), KOSİ niteliğindeki üretici işletmelerin, finansal, teknik, yönetim vb. imkanlarını sadece ihracat pazarlaması için bir araya getirerek, tek başlarına ulaştıkları performans boyutlarının üzerine çıkmalarını sağlamak ve dış piyasalarda etkin bir rekabet gücü oluşturmak amacı ile kurdukları, **gönüllü işbirliğine** dayanan ihracat şirketleridir. Bu ihracat modelinde, işletmelerin birleşmesinden çok, ihracat için **ortak bir amaca ulaşılması** söz konusudur. Bu sebeple, SDTŞ'ye üye işletmelerin şahsi hüviyetleri ve yapıları devam etmektedir.

Türkiye'deki mevcut ihracat şirketleri genellikle büyük sanayi kuruluşlarının (özellikle holdinglerin) ihracatını gerçekleştiren yan şirketler konumundadır. Diğer yünden, KOSİ'ler; dış pazarlara organize olamamaları, bilgi ve tecrübe eksiklikleri, dış pazardaki rekabet şartları vb. sebeplerle ihracata yönelememektedirler. Gerek işletmeler yönünden ve gerekse ülkemiz ekonomisi açısından belirlenen hedeflere ulaşmada KOSİ'lerin bu ihracat potansiyellerini değerlendirmek gerekmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalar sonucu oluşturulan SDTŞ ihracat modeli, ilk önce 14 Şubat 1992 tarihli Resmi Gazete'de "Çok Ortaklı Dış Ticaret Şirketleri" olarak ülkemiz gündemine girmiştir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar, SDTŞ'lerin kuruluş ve işleyişleri konusunda birçok değişiklikler yapılmıştır. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (DTM) bu konuda yayınladığı en son 96/39 sayılı tēbliğı hüküm ifade etmektedir.

Türkiye'de benimsenen SDTŞ ihracat modeli, İtalya'da başarı ile uygulanan "İhracat Konsorsiyumu" modelinin benzeridir. İhracat Konsorsiyumu, değişik ülke uygulamalarında "Konsorsiyum Pazarlaması", "Birleşik (Federated) Pazarlama", "Grup Pazarlaması" olarak da ifade edilmektedirler(1). Gerek ihracat konsorsiyumu modeli, gerekse SDTŞ modeli; amaçları, organizasyon yapıları ve işleyişi itibarıyla kooperatiflere benzerlik gösterdiğinden "İhracat Kooperatifleri" olarak da adlandırılmaktadır(2, 3).

Bu çalışmada, İtalya'daki KOSİ'lerin ihracattaki başarısı, bu başarıda kooperatif benzeri ihracat Konsorsiyumları modelinin rolü ve modelin ülkemize uyarlanmış biçimi olan SDTŞ uygulaması incelenecektir.

1. İTALYA'DAKİ KOSİ'LER İÇİN OLUŞTURULAN İHRACAT MODELİ ve MODELİN BAŞARISI

İhracatın geliştirilmesi, her ülkenin ekonomik sistemlerinde yeralan en önemli politikarlardan birisidir. Gelişmiş çoğu ülke, toplam işletmelerin büyük çoğunluğunu oluşturan, istihdama ve üretime önemli katkılarda bulunan KOSİ'lerin ihracata yönlendirilmesi ve bu suretle ihracatlarının artırılması ve çeşitlendirilmesi açısından modeller, özel proje ve programlar oluşturmakta ve uygulamaktadır. İtalya bu ülkelerin başında gelmektedir.

İtalya ekonomisi ve imalat sistemini uluslararası alanda farklı kılan en önemli özellik, küçük işletmelerin çeşitliliği ve fazlalığıdır. Bu işletmeler, İtalya sanayiinde imalattan hizmet sektörüne kadar her alanda varlıklarını önemli ölçüde hissettirmektedirler. Bu nedenle söz konusu işletmeler İtalya'nın teknik potansiyelini ve zenginliğini temsil etmektedirler.

Zamanla teknolojilerin değişme ve gelişme eğilimine, büyük işletmelere kıyasla, kendilerini daha kolay uyarlayan KOSİ'ler, bugünkü ilerlemiş İtalya sanayisini meydana getirmiştir. Ekonomik kalkınmaya ve istihdama çok önemli katkılar sağlayan bu işletmelerin korunması ve geliştirilmesi için İtalyan Anayasası yasa çıkartılmasını zorunlu kılmış ve 8 Ağustos 1985 tarihli 443 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir.

Yasal zeminde güç bulan KOSİ'ler, tedarik, üretim, eğitim, pazarlama ve özellikle ihracatta güçlü organizasyonlar oluşturmuşlardır. İtalya'nın uluslararası pazarlarda başarı kazanmasında ve "İtalyan mucizesi"nin gerçekleştirilmesinde, sektörler bazında oluşturulan İhracat Konsorsiyumları'nın (export consortia) ve onların üst örgütü olan Federexport'un (İtalyan İhracat Konsorsiyumu Ulusal Federasyonu) çok önemli rolü olduğu kabul edilmektedir.

1.1. "İtalyan Tipi İhracat Kooperatifleri": İhracat Konsorsiyumları ve Federexport

İtalya'da küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında 1960'lı yılların ortalarında başlayan işbirliği, bugün, ülke ekonomisinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. İşbirliğinin örgütlü bir biçimde uygulanması, en çok dış ticarete, İhracatçı Birlikleri (Export Consortia) olarak da ifade edilen konsorsiyumların oluşturulması alanında görülmektedir. Konsorsiyum ve onların üst kuruluşu olan Federexport türü örgütlenme tamamen İtalya'ya özgü bir modeldir. KOSİ'lerin dış pazar paylarını artırmak amacıyla oluşturdukları bu birlikler onlara pazarlama, finansman, teknik ve ticari alanlarda uzmanlık hizmetleri vermektedir.

Konsorsiyum, fonksiyonel olarak; tedarik, dağıtım, finansman, pazarlama, ihracat ve proje yönetimi konsorsiyumları olarak sınıflandırılabilir. Türü ne olursa olsun, her konsorsiyumda temel amaç ölçek ekonomilerinden faydalanmak ve riski paylaşmaktır(4).

İhracat konsorsiyumu, ihracat faaliyetinde bulunan veya potansiyel arzeden mal ve hizmet üreticisi KOSİ'lerin, ihracat pazarlaması faaliyetlerini yürütmek için, finansman, tutundurma ve satış amaçlarına yönelik olarak biraraya gelmeleriyle oluşan birliklerdir.

İtalyan İhracat Konsorsiyumları, ülkenin 18 değişik bölgesinde kurulmuş ihracat birlikleridir. Konsorsiyumların tanımı ve yapı içerisinde yer alacak firmaların nitelikleri kanun ile belirlenmiştir. Bu kanun, ayrıca konsorsiyumlara Dış Ticaret Bakanlığı aracılığı ile mali yardım sağlanacağını da hükme bağlamıştır. Bu mali yardımlar; personel giderleri, satın alınan danışmanlık hizmetleri, bina ve büro giderleri, vergiler, konsorsiyum faaliyetleri ile ilgili firmalara sağlanan destekler ile dış ticaret heyetlerini ağırlama, fuarlara katılma, pazar araştırmaları, reklam ve tanıtım, tercümanlık ve ihracat ile ilgili diğer giderleri kapsamaktadır.

İhracat konsorsiyumları üyelerine aşağıdaki konularda hizmet vermektedir(5, 6):

1. Dış pazarlardaki ticari gösteri ve fuarlara toplu olarak katılmak, birlik üyeleri arasında paylaştırılacak iş ve siparişleri üstlenmek ve yurtdışından alım heyetleri davet etmek,
2. Birliğe üye şirketlerin, İtalya'nın yabancı ülkelerdeki ekonomik misyonlarına katılmasını sağlamak,
3. Üye şirketlere teknik bilgi sağlamak, ürünlerle ilgili marka ve tasarım geliştirmek,
4. Yabancı ülkelerle ilgili pazar araştırmaları yapmak, ihracatı teşvik edecek reklam çalışmalarını gerçekleştirmek, ihracat için toplu kataloglar hazırlamak, dağıtmak ve bu amaç doğrultusunda, birliğe üye şirketlerin üretimleriyle ilgili haberleri toplamak ve yaymak,
5. İhracatı teşvik etmek amacıyla, müşterilerle ilgili haberleri toplamak ve üye şirketlerin birbirleriyle haber ve bilgi alışverişinde bulunmasını sağlamak,
6. Yabancı yönetici, gazeteci ve propagandacıların ziyaretlerini teşvik ve organize etmek,
7. İhracatı mümkün kılmak, desteklemek veya artırmak ve üye şirketlerin yabancı şirketlerle yaptığı iş anlaşmalarına ve bireysel ihracat girişimlerine yardımcı olmak amacıyla gereken her türlü faaliyeti gerçekleştirmek,
8. Üye şirketlerin ürünlerini dış pazarlara sunmak,

9. Talep edildiğinde, üyeler için gerekli hammadde ve yarı mamullerin ithalatında toplu alımları teşvik etmek,
10. Bir garanti anlaşması aracılığıyla, yabancı ülkelere satılan malın ödemeleri konusunda üye şirkete garanti vermek,
11. Üye şirketlerin birlik aracılığıyla ihraç ettikleri ürünlerin dışarıda belirlenmesini ve sınıflandırılmasını hedefleyen kaliteli markaları grup halinde belirlemek ve bunları üyelerine iletmek,
12. Malı ihraç eden şirket tarafından üstlenilen sorumlulukları yerine getirmek ve birlik olarak herhangi bir itiraza karşı (garanti kapsamında) kalite garantisi vermek,
13. İhracatla ilgili faaliyetleri gerçekleştirmek,
14. Kredi sağlanan kuruluş ve şirketlerle gereken tüm ticari, mali işlemleri ve menkul ve gayrimenkul işlemlerini yerine getirmek, kamu malları üzerinde ipotek yapmak ve birlik hedefi doğrultusunda, yukarıda belirtilen faaliyetlerle yakından ilgili olan işlemleri gerçekleştirmek,
15. Tercüme hizmetleri sağlamak, hukuki danışmanlık yapmak ve üye şirketleri bürokrasi önünde temsil etmek.

Bir ortak ihracat kuruluşu olan konsorsiyumların çeşitli pazarlama fonksiyonlarını bir merkezde toplaması; ayrıca reklam, fuar, sergi ve diğer tanıtıcı işlevleri kollektif bir çalışma ile ele alması; firmalara sadece ortak çıkarlar ve dinamizm getirmekle kalmamakta, aynı zamanda koordine edilmiş bir işletme politikası da sağlamaktadır(7).

Konsorsiyumların üst kuruluşu olan Federexport, İtalya'da 16 ihracat konsorsiyumunun biraraya gelmesiyle, 1974 yılında kurulmuş bir federasyondur. Federexport'un amaçları;

1. Yeni konsorsiyumların doğmasını teşvik etmek,
2. Politik, bürokratik vb. alanlarda konsorsiyumları temsil etmek,
3. Bilgi akışını kolaylaştırmak,
4. Konsorsiyum kadrolarının oluşmasını sağlamak,
5. Tanıtıcı ve idari destek vermek,
6. Konsorsiyumlar arasında eşgüdümü sağlamak,

şeklinde ifade edilebilir(8, 9).

Federexport bu amaçlar çerçevesinde üyelerine yönelik şu çalışmalarını yürütmektedir:

1. İlgili mevzuatın günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi ve iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmak,
2. Dış ticarete, hükümet ile ortaya çıkabilecek genel ve özel sorunlara müdahale etmek,
3. Bazı banka ve banka konsorsiyumları ile girdiği finansman anlaşmaları sonucunda üyelerine en uygun faizlerle kredi imkanları sağlamak,
4. Üyelerine, ihracat sigortasının yanısıra, politik, çalışma hayatı gibi risklere karşı sigorta imkanları sağlamak,
5. Teknik, hukuki, mali, sigorta, vergi, pazarlama vb. konularda danışmanlık hizmeti vermek,
6. Ticari istihbarat ve enformasyon hizmetleri sağlamak, kurduğu bilgi bankası ile Federexport üyeleri için mal-hizmet talep ve arzı, teknolojik yenilik vb. konularda ayrıntılı bilgiler vermek.

İtalya'da 1992 yılı itibarıyla 840 ihracat konsorsiyumu ve bu konsorsiyumlara üye 21.750 KOSİ bulunmaktadır. Toplam 5.650 şirketin ortak olduğu 170 konsorsiyum Federexport üyesidir(10). İtalya'daki KOSİ'lerin ihracat için federasyon türü örgütlenmesi her geçen gün yaygınlaşmaktadır.

Federexport'a üye konsorsiyumlar ve konsorsiyumlara üye şirketler, kotasına ya da büyüklüğüne bakılmaksızın **yönetimde bir oya sahip** olacak şekilde temsil edilmektedirler. **Gönüllü olarak biraraya gelen şirketlerin kurduğu bu kuruluşların kar amaçları bulunmamaktadır.** Konsorsiyuma bağlı üye (şirket) sayısı sekizden az olamaz. Şirketler konsorsiyuma (birlik) üye olabilmek için 2.500.000 Liret aidat (sermaye payı) ödemek zorundadır. Her şirketin sermaye payı olarak ödeyeceği miktar sermayenin yüzde 20'sini aşamaz. Konsorsiyumlar anonim, limited, komandit, kolektif şirket ve **kooperatif** şeklinde kurulabilmektedir. Bu özelliklerin, Konsorsiyum ve Federexport türü yapılanmaya kooperatif niteliği kazandırdığı söylenebilir.

1.2. İtalyan İhracat Konsorsiyumlarının Başarıları

Tablo 1'de, bazı ülkelerdeki KOSİ'lerin toplam ihracat içerisindeki paylarının karşılaştırılması yapılmaktadır. İtalya'daki KOSİ'ler toplam ihracat içerisinde % 63.1 gibi çok yüksek bir orana sahiptir. Bu ülkeyi % 40 ile Hindistan, % 38 ile Japonya, % 32 ile ABD ve % 31.1 oranı ile Almanya izlemektedir. Güney Kore, İngiltere ve Fransa'daki KOSİ'lerin payları da % 20'nin üzerinde bulunmaktadır.

Tablo 1. Bazı Ülkelerde KOSİ'lerin İhracattaki Payları(1)

Ülkeler	KOSİ'lerin İhracat Payı (%)
İtalya(2)	63.1
Hindistan	40.0
Japonya	38.0
ABD	32.0
Almanya	31.1
Fransa	23.0
İngiltere	22.2
Güney Kore	20.2
Türkiye	8.0

Kaynak : Karaerkek, Sadettin; "Dünya'da ve Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler", *ASO Dergisi*, Sayı 115, 1992, s. 10.

Not: (1) Tablo, her ülkenin küçük sanayi tanımları esas alınarak, 1980-1986 yılları arası verilere göre düzenlenmiştir.

(2) Kaynak: Varaldo, R., "The Internationalization of Small and Medium-Sized Italian Manufacturing Firms", *Managing Export Entry and Expansion Concepts and Practice*, Ed: Philip J. Rosson and Stanley D. Reid, Prager Publishers, 1987, s. 206. (Veri 1981 yılına aittir)

Türkiye'deki KOSİ'lerin ihracat payının % 8 gibi çok düşük bir düzeyde kalması, KOSİ'lerin rekabet gücünün bulunmamasından çok, bu işletmelerin ihracatlarını büyük ölçüde Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS) üzerinden yapmalarına(13) ve ihracat için organize olamamalarına bağlanabilir. Diğer ülkelerde oranın yüksekliği, KOSİ'lerin dışa açılma derecesini ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün yüksekliğini ifade etmektedir. İtalya'daki KOSİ'lerle ilgili aşağıdaki bazı veriler de bu durumu kanıtlamaktadır.

İtalya'da ihracatın işletme ölçeğine göre dağılımı incelendiğinde (Tablo 2), 1-20 çalışanı olan çok küçük işletmelerin, toplam ihracatın % 30.8'ini gerçekleştirdikleri, 21-99 çalışanı olan küçük işletmelerde bu oranın % 12.3, 100-499 çalışanı olan orta ölçekli işletmelerde ise % 20 olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerin aksine, İtalya'daki KOSİ'ler toplam ihracatın % 63.1'ini gerçekleştirmektedirler. Oranın yüksekliği, işletme ölçek aralığının geniş tutulması nedeniyle ihtiyatla değerlendirilebilir. Ancak çok küçük ölçekli işletmelerin büyük bir ihracat potansiyeline sahip oldukları da bir gerçektir. Bu sonuç, çok sayıda küçük ölçekli İtalyan firmasının uluslararası pazarlara girmesinden ve ihracat için organize olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, 1972 yılında 48.321 olan küçük ölçekli ihracatçı firma sayısı, ihracat hamlesi sonucu, 1983 yılında 85.910'a yükselmiştir(12).

Tablo 2. İtalya'da İşlenmiş Mal İhracatının İşletme Ölçeğine Göre Dağılımı (1981)

İşletme Ölçeği (Çalışan Sayısı)		Toplam İhracat İçindeki Payı (%)
Çok küçük firmalar	1 - 20	30.8
Küçük firmalar	21 - 99	12.3
Orta ölçekli firmalar	100 - 499	20.0
Büyük firmalar	500 - 4999	19.0
Çok büyük firmalar	5000 - +	17.9
Toplam		100.0

Kaynak : Varaldo, R.; a.g.e., s. 206.

Tablo 3 ve 4'deki veriler de KOSİ'lerin, İtalya'nın ihracatındaki başarısını tescil etmektedir. Tablo 3'de, işletme ölçeğine göre İtalyan işletmelerinin hangi imalat sektörlerinde ihracat yönünden etkin olduğunu göstermektedir. Buna göre; deri mamulleri, dokuma, ayakkabı, mücevherat, mobilya, çini, mantar işleme ve küçük metal maddeler imalat sektörlerinde küçük işletmeler ihracatta etkin olup, ihracatın % 50'sini gerçekleştirmektedirler.

Tablo 3. İşletme Ölçeğine Göre, İtalyan İşletmelerinin Çeşitli İmalat Sektörlerinde İhracat Etkinliği

Küçük İşletmelerin Etkin Olduğu Sektörler(1)	Orta Ölçekli İşletmelerin Etkin Olduğu Sektörler(2)	Büyük İşletmelerin Etkin Olduğu Sektörler(3)
Deri mamulleri	Konfeksiyon	Metaller
Örme giyim, Dokuma	Plastik	Mühendislik
Ayakkabı	Gıda	Otomotiv
Mücevherat	Tekstil	Kimyasal ürünler
Mobilya	Metal Dışı Mineraller	Lastik
Çini		Kağıt
Mantar İşleme		Basım
Küçük Metal Maddeler		

Kaynak : Varaldo, R.; a.g.e., s. 209.

Not : (1) Bu sektörlerde küçük firmalar 1-99 çalışanı kapsamakta olup, ihracatın 50'sini yapmaktadır.

(2) Bu sektörlerde orta ölçekli firmalar 100-499 çalışanı kapsamakta olup ihracatın % 40-50'sini yapmaktadır.

(3) Bu sektörlerde ise büyük firmalar 500 ve daha fazla çalışanı kapsamakta olup ihracatın % 50'sinden fazlasını yapmaktadır.

Tablo 4. Bazı Ürünler İtibariyle Dünya İhracat Pazarında İtalya'nın Payı

Ürünler	İhracatçı Ülkeler ve Sıralamadaki Yeri	Dünya İhracatındaki Payı (%)
Deri Ayakkabı	1. İtalya 2. Güney Kore 3. Yugoslavya 4. Brezilya	33.9 11.9 7.2 7.0
Dokuma	1. İtalya 2. Hong Kong 3. Güney Kore	38.1 19.2 17.0
Ağaç Mobilya	1. İtalya 2. Batı Almanya 3. Belçika-Lüksemburg	26.9 22.1 7.8
Mermer ve Granit	1. İtalya 2. İspanya 3. Fransa	61.7 7.0 4.3
Çiniler	1. İtalya 2. Batı Almanya 3. İspanya	54.7 11.7 10.2
Deri Mamüller	1. İtalya 2. Hong Kong 3. Güney Kore	22.0 16.8 16.5
Erkek Konfeksiyon	1. Hong Kong 2. Güney Kore 3. İtalya	16.9 15.9 14.1
Kadın Konfeksiyon	1. Hong Kong 2. Batı Almanya 3. İtalya	23.5 12.0 11.3
Sandalye	1. İtalya 2. Batı Almanya 3. Belçika-Lüksemburg	26.2 14.9 7.4
Altın ve Mücevherat	1. İtalya 2. İsviçre 3. Batı Almanya	48.8 12.1 8.9

Kaynak : Varaldo, R.; a.g.e., s. 208.

Konfeksiyon, plastik, gıda, tekstil ve metal dışı mineral üretiminin yapıldığı sektörlerde orta ölçekli firmalar, ihracatın % 40-50'sini yapmaktadırlar.

Metaller, mühendislik, otomotiv, kimyasal ürünler, lastik, kağıt ve basım sektöründe ise büyük ölçekli firmalar daha etkin olup ihracatın % 50'sinden fazlasını gerçekleştirmektedirler.

Tablo 4'de ise, bazı ürün grupları itibarıyla dünya ihracat pazarında İtalya'nın payı yermaktadır. Deri ayakkabı, dokuma, ağaç mobilya, mermer ve granit, çini, deri mamulleri, sandalye, altın ve mücevherat ürün gruplarında İtalya, dünya ihracatında en büyük paya sahiptir. Erkek ve kadın konfeksiyon ürünlerinde ise ilk üç sıra içerisinde yer almaktadır.

Tablo 3 ve 4 birlikte değerlendirildiğinde, İtalya'daki KOSİ'lerin dünya ihracatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Uluslararası pazarlarda "italyan imajı"nın yerleştirilmesinde ve ihracatın geliştirilmesinde, yasal destekler, güçlü ihracat organizasyonları ve gerekli teşvikler kadar, ülkelerin pazarlama faaliyetleri için ayırdıkları kaynakların büyüklüğü ve onların etkin kullanımı da önem taşımaktadır. Tablo 5 bu yönden de İtalya'nın ihracat başarısını etkileyen bir faktörü ortaya koymaktadır. Beş AB ülkesi içerisinde İtalya'nın ihracat faaliyetleri için ayırdığı kaynak, toplam ihracatın % 0.11'ini oluşturmaktadır ve bu oran diğer ülke oranlarının üzerindedir.

Tablo 5. Bazı AB Ülkelerinde İhracat Geliştirme Bütçeleri ile İhracat Miktarlarının Karşılaştırılması

Ülkeler	İhracat (Milyon \$)	İhracat Geliştirme Harcaması (Milyon \$)	Harcamaların İhracata Oranı (%)
Fransa	91.100	36	0.04
Belçika	51.700	23	0.04
İngiltere	91.400	78	0.08
İtalya	72.700	82	0.11
İspanya	19.780	20	0.10

Kaynak : Camino, David, "Export Promotion Policies in Spain and Other E.E.C. Countries: Systems and Performance", *Export Development and Promotion: The Role of Public Organizations*; Ed: F.H. Rolf Seringhous, Philip J. Rosson; Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 133.

İhracatta en etkin destek hizmetleri sağlayan kuruluşlar arasında konsorsiyumlar % 35.2 oranı ile ilk sırada gelmektedir. Bu kuruluşları endüstriyel birlikler, Ulusal Dış Ticaret Kurulu (ICE) ve ticaret odaları izlemektedir (Tablo 6).

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin her geçen gün rekabet kurallarının karmaşık bir hal aldığı global pazar şartlarıyla karşı karşıya olması, ihracat faaliyetlerini birleştirmelerine yol açmıştır. Kompleks ve uzmanlaşmış ihracat işlemleri nedeniyle, ihracat konsorsiyumları özellikle, tutundurma, satış ve dağıtım faaliyetleri konusunda daha iyi organize olmuş ve uzmanlaşmaya yönelmişlerdir.

Tablo 6. İtalya'da İhracat Faaliyetlerine Destek Hizmeti Sağlayan Kuruluşların Etkinlik Derecesi

Özel ve Kamu Kuruluşları	Etkinlik Derecesi (%)
Konsorsiyumlar	35.2
Endüstriyel Birlikler	27.9
Ulusal Dış Ticaret Kuruluşu (ICE)	23.6
Ticaret Odaları	21.1
Bankalar	19.0
Ticari Şirketler	15.7
Hizmet Merkezleri	6.9
Yerel Yönetimler	
• Bölge	4.7
• Eyalet	2.3

Kaynak : Sbrana, Roberto; Monica Siena Tangheroni; "Italian Exporting SMFs and Their Use of Support Services", *Export Development and Promotion: The Role of Public Organizations*; Ed: F.H. Rolf Seringhous *Organizations*; Ed: F.H. Rolf Seringhous, Philip J. Rosson: Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 154.

Sbrana ve Tangheroni'nin(15) yaptığı araştırma sonuçlarına göre (Tablo 7), İtalya'daki KOSİ'ler sırasıyla en çok fuar ve sergilere katılma (% 25.5), bilgi ve pazar araştırması (% 19.5), pazarlara kişisel ziyaret (% 17.2) ve tutundurma ve reklam hizmetlerinin verilmesini (% 16.9) talep etmektedirler. İhracata destek hizmetleri daha çok konsorsiyumlardan talep edilmektedir. Danışmanlık hizmetleri (% 47.6), pazarlar için kişisel ziyaret (% 44.2), fuar ve sergi hizmetleri (% 38.6), tutundurma ve reklam (% 38.2), bilgi ve pazar araştırması (% 33.8) hizmetleri en çok konsorsiyumlar tarafından karşılanmaktadır. Endüstriyel birlikler, Ulusal Dış Ticaret Kurumu (ICE) ve ticaret odaları da destek hizmeti sağlayan önemli kuruluşlar arasında gelmektedir (Tablo 7).

Federexport'a üye 170 konsorsiyum İtalya'nın toplam ihracatının % 7'sinden fazlasını gerçekleştirmektedir. 1991 yılına oranla % 6 artışla, 1992 yılında 16 Trilyon Lire'ti aşan ihracat yapmışlardır(9).

Tablo 7. İtalya'da İhracata Çeşitli Destek Hizmetleri Sağlayan Kuruluşların Bu Alanlardaki Etkinlik Dereceleri (%)

Hizmetler ve Önem Sırası		İhracata Destek Hizmetleri Sağlayan Kuruluşlar ve Etkinlikleri (%)							
İhtiyaç duyulan hizmetler	Önem Sırası	Konsorsiyuml.	Endüst. Birlik	Bayi ve Acentel.	Bankalar	Ticaret Odaları	Ulusal Dış Tic. Kur.	Kamu Kurum.	Diğer Kur.
Tutundurma ve Rek.	16.9	38.2	11.7	3.9	-	15.9	8.0	2.1	20.2
Fuar ve serg. katılma	25.5	38.6	11.4	3.0	-	10.0	18.6	7.1	11.3
Pazarlara kiş. ziyaret	17.2	44.2	17.3	2.0	2.0	11.6	15.3	3.8	3.8
Bilgi ve Pazar araştı.	19.5	33.8	12.9	3.3	4.8	8.1	24.2	3.3	9.6
Danışmanlık hiz.	8.0	47.6	14.3	9.4	4.8	-	14.3	-	9.6
Eğitim seminerleri	5.6	17.7	34.4	-	-	21.9	17.7	-	8.3
Dokümantasyon hiz.	7.3	24.2	28.6	-	24.2	14.2	4.4	-	4.4

Kaynak : Sbrana, Roberto; Monica Siena Tangheroni; a.g.e., s. 157.

2. TÜRKİYE'DE KOSİ'LER İÇİN OLUŞTURULAN İHRACAT MODELİ: SEKTÖREL DIŞ TİCARET ŞİRKETLERİ

SDTŞ, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat sektörü içinde bir organizasyon altında toplanarak dünya pazarlarına yönlendirilmesi amacıyla; ihracat ve ilgili konularda (finansman, tedarik, nakliye, sigorta, gümrükleme v.b.) hizmet sağlayarak, dış ticarete uzmanlaşmalarını ve bu suretle daha etkin faaliyet göstermelerini teminen kurulan şirketlerdir.

SDTŞ ihracat modeli; KOSİ'lerin güçlerini birleştirmesini, üretimlerini ihracata yönlendirmesini, sahip oldukları ihracat performanslarını artırmasını esas alan ve devletçe desteklenen bir modeldir. Bu bağlamda adı geçen model, KOSİ'lerin, Avrupa Birliği (AB) KOSİ'leri ile yurt içinde ve dışında rekabet şanslarını artırarak daha etkin faaliyet göstermelerini sağlayacaktır(16).

2.1. SDTŞ'nin Büyüklüğü, Yasal Biçimi ve Üyelerin Temsili

SDTŞ normal yörelerde aynı sektörde, kalkınmada öncelikli yörelerde ise aynı veya farklı sektörlerde kurulabilmektedir.

SDTŞ'nin normal yörelerde, 1-200 işçi istihdam eden, aynı üretim dalında faaliyette bulunan, en az 10 küçük ve orta ölçekli şirketin bir araya gelerek, Anonim Şirket şeklinde ve en az 10 milyar lira ödenmiş sermaye ile kurulması öngörülmektedir.

Kalkınmada öncelikli yörelerde ise SDTŞ'lerin; 1-200 işçi istihdam eden, en az 5 küçük ve orta ölçekli şirketin bir araya gelmesiyle ve en az 5 milyar lira ödenmiş sermaye ile Anonim Şirket şeklinde kurulması gerekmektedir. DTM'nın yayınladığı son tebliğde ayrıca, her

bir ortağın sermaye payının, toplam şirket sermayesinin, normal yörelerde % 10'unu ve kalkınmada öncelikli yörelerde % 20'sini aşmaması öngörülmektedir. Böylece kalkınmada öncelikli yörelere bazı kolaylıklar sağlandığı görülmektedir.

SDTŞ'ye üye olan işletmelerin sermaye paylarına kısıtlama getirilmesi, bu işletmelerin sözkonusu şirketlerde eşit temsil edilmesi sonucunu yaratmaktadır. Dolayısıyla her işletmenin bir oy hakkı bulunmaktadır.

Önceki tebliğlerde yer alan düzenlemelerden farklı olarak son tebliğde SDTŞ'ne, şirketin kurulması ve gelişmesine yardımcı olmak amacıyla, ortaklık payları toplamı SDTŞ sermayesinin % 10'unu aşmamak kaydıyla, aşağıda belirtilen unsurlardan en fazla ikisini bünyesinde bulundurabilme imkanı getirilmiştir:

- Kurucu ortak olarak, 200'den fazla işçi istihdam eden şirketler,
- Şirkette profesyonel yönetici olarak çalışmak kaydıyla gerçek kişiler,
- SDTŞ'nin faaliyette bulunduğu üretim dalına mal, ekipman ve hizmet sağlayan şirketler,
- **Kooperatif, birlik**, vakıf ve mesleki federasyon vb. kuruluşlar.

Böylece, son düzenlemelerle, kooperatiflerin de SDTŞ'ye ortak olabilme imkanı sağlanmıştır. Bu durum, ülkemizdeki üretim kooperatiflerine, SDTŞ ortağı sıfatıyla devletin sağladığı teşviklerden yararlanma ve ihracata yönelme fırsatı sağlayacaktır.

SDTŞ'nin büyüklüğü, üye işletmelerin sayısı ile ifade edilmektedir. Örneğin, İtalya'da;

0-10 arasında KOSİ'nin üye olduğu konsorsiyumlar küçük,

11-50 arasında KOSİ'nin üye olduğu konsorsiyumlar orta ölçekli,

50'den fazla KOSİ'nin üye olduğu konsorsiyumlar ise büyük ölçekli,

konsorsiyumlar olarak nitelendirilmektedir(17). Bu ölçek yapısı dikkate alındığında, ülkemizde faaliyette bulunan toplam 32 SDTŞ'den 4'ünün küçük, 23'ünün orta ve 5'inin büyük ölçekli olduğu söylenebilir.

2.2. SDTŞ'nin Faaliyet Alanı

SDTŞ'nin tanımından da anlaşılacağı gibi, bu şirketlerin doğrudan üretim faaliyetinde bulunması engellenmiş ve sadece ihracat ve ilgili konularda (finansman, tedarik, nakliye, sigorta, gümrükleme v.b.) hizmet vermeleri öngörülmüştür. Ancak SDTŞ, ortaklarının faaliyet gösterdiği üretim dalına ait hammadde tedarikinde imalatçı olarak değerlendirilmektedir.

SDTŞ'ler; normal yörelerde ve yurt dışında, sadece hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere; kalkınmada öncelikli yörelerde ise, üretim ve hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere iştirak edebilmektedirler.

SDTŞ'ler; normal yörelerde ve yurt dışında, sadece hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere; kalkınmada öncelikli yörelerde ise, üretim ve hizmet sektöründe faaliyette bulunmak üzere kurulan şirketlere iştirak edebilmektedirler.

SDTŞ; aynı sektörde faaliyette bulunmak kaydıyla, SDTŞ ortağının ait olduğu grubun diğer şirketleri ile bunların kurduğu ortaklıkların ihracatına aracılık edebilirler. Ayrıca, bu şirketler gerek SDTŞ statüsünü aldıkları yılda ve gerekse takip eden yıl içinde, aynı sektörde faaliyette bulunan ve küçük ve orta ölçekli işletme niteliği taşıyan ve fakat ortak olmayan firmaların ihracatına da aracılık yapabilirler.

2.3. İhracat Yapma Zorunluluğu

Normal yörelerde kurulan SDTŞ'nin, kuruldukları yıl hariç, takip eden bir takvim yılı içinde en az 5 Milyon \$'lık, kalkınmada öncelikli yörelerde kurulanların ise 2,5 Milyon \$'lık ihracat yapmaları zorunlu kılınmıştır. Bu miktarlarda ihracatın gerçekleştirilmemesi ve yapılan incelemeler neticesinde ortakların hak ve menfaatlerine aykırı durumların tespit edilmesi halinde SDTŞ unvanı geri alınabilmektedir.

SDTŞ'lerin 1997 yılı ihracatı 230 milyon \$, 1998 yılı ihracatı ise 500 milyon \$'dır(18). Ülkemizin 1998 yılı toplam ihracatının 26.974 milyon \$ olduğu dikkate alındığında, SDTŞ'lerin ihracat payının % 1.8 gibi düşük bir seviyede kaldığı görülecektir.

3. TÜRKİYE'DEKİ SDTŞ UYGULAMALARI

SDTŞ'nin kuruluşunu düzenleyen tebliğ, bu şirketlerin kalkınmış yörelerde sektörel bazda ve tek sektörlü oluşturulmasını; kalkınmada öncelikli yörelerde ise tek veya çok sektörlü kurulmasını öngörmüştür.

Tebliğe uygun olarak Türkiye'de ilk kurulan SDTŞ, Ege Giyim Sanayii ve Dış Ticaret A.Ş.'dir. Hazır giyim ve konfeksiyon alanında faaliyet gösteren, küçük ve orta ölçekli üreticiler tarafından kurulan bu şirkete SDTŞ unvanı 19 Ekim 1994 tarihinde verilmiştir.¹ Şirket, ortak işletmeler; mevzuat, finansman, nakliye, sigorta, gümrük ve teknik alanlarda destek ve kolaylıklar sağlamaktadır. Şirket kurulduktan sonra ortakların sigorta maliyetleri beş kat azalmış; gümrük, nakliye ve malzeme temininde % 10 ile % 20 arasında avantaj sağlamış; önceki dönemlerde aylık 700 bin \$ olan ihracat 20 milyon \$'a çıkmıştır(19).

1 3.10.1998 tarihinde SDTŞ statüsü sona ermiş ve Dış Ticaret Sermaye Şirketi statüsü kazanmıştır.

3.1. İller ve Sektörler İtibarıyla Ülkemiz SDTŞ'lerinin Dağılımı

Ülkemizdeki SDTŞ'lerinin sayısı (1999 yılı itibarıyla) 32 olup, illere göre dağılımı Tablo 8'de verilmiştir. Toplam 32 SDTŞ'ne 1153 küçük ve orta ölçekli işletme ortak olmuştur. Ülkemiz gündemine ilk kez girdiği 1992 yılından itibaren yedi yıl geçmesine rağmen gerek sayı, gerekse ülkemiz sathına ve sektörler'e dağılımı açısından sözkonusu şirketlerin istenilen gelişmeyi sağladığını söylemek güçtür. Bu durum SDTŞ'nin kuruluş ve işleyişinde önemli sorunların olduğu şeklinde değerlendirilebilir(20).

Tablo 8. SDTŞ'nin İllere Göre Dağılımı (15.09.1999 Tarihi İtibarıyla)

İli	SDTŞ Sayısı	Ortak Sayısı
İstanbul	10	508
Ankara	4	101
İzmir	1	12
Gaziantep	3	84
Samsun	1	14
Bursa	4	134
Kahramanmaraş	1	14
Antalya	2	31
Adana	2	54
Diyarbakır	1	6
Çorum	1	163
Konya	2	32
Toplam	32	1153

Kaynak : DTM, SDTŞ Kayıtları, 1999.

DTM'nın kayıtlarına göre, sektörler itibarıyla dağılımı incelendiğinde, SDTŞ'lerin 12'si tekstil-konfeksiyon, 3'ü iş makineleri-yedek parça, 3'ü otomobil yan sanayi, 3'ü deri mamulleri alanındadır. Bu sektörleri; gıda, mobilya, kesme çiçekçilik ve tarım ürünleri 2'ser; yazılım, halı-halılı ipliği ve plastik işleme sektörleri 1'er SDTŞ ile izlemektedir (Tablo 9).

**Tablo 9. SDTŞ'nin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı
(15.09.1999 Tarihi İtibariyle)**

Faaliyet Alanları	SDTŞ Sayısı	Ortak Sayısı
Gıda	2	24
Tekstil, Dokuma, Konfeksiyon	12	410
Halı ve İplik Dokuma	1	30
Yazılım ve Donanım	1	75
Mobilya	2	54
Plastik üretim	1	11
Otomotiv Yan Sanayii	3	62
Kesme Çiçek	2	31
Tarım Ürünleri	2	173
İş Makineleri ve Yedek Parça	3	89
Deri mamulleri ve Yan San.	3	194
Toplam	32	1153

Kaynak : DTM SDTŞ Kayıtları, 1999.

3.2. SDTŞ'lerde Üst Örgütlenme Gerekliliği

İtalya'daki ihracat modelinin yapısı dikkate alındığında, ülkemizdeki SDTŞ düzenlemelerini, bir modelin alt yapısının oluşturulması şeklinde yorumlamak mümkündür. Söz konusu ülkede, her sektörde kurulan SDTŞ benzeri ihracat Konsorsiyumları biraraya gelerek bir üst kuruluş olan İtalyan İhracat Konsorsiyumu Ulusal Federasyonu'nu (Federexport) oluşturmuş ve modelin bütünlüğü sağlanmıştır.

Ülkemiz KOSİ'lerinin uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesi için sektörler bazında örgütlenmeyi bütünleyecek bir yapıya ihtiyaç vardır. SDTŞ'ler arası koordinasyonu sağlamak; sektörün gelişmesi ile ilgili politikaları oluşturmak; politik, bürokratik alanda SDTŞ'leri tek elden temsil etmek ve sektörde güçbirliği sağlamak açısından SDTŞ'lerin üye olacağı "Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Ulusal Federasyonu"nun kurulması, ihracat modelini bütünleyici bir yapı olarak görülebilir(20). Ancak bu yapının oluşması için SDTŞ'lerin sektörler bazında yaygınlaşması ve sayısının artması gerekmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'nin ihracatının artırılması, ihracat açısından ülke ve mamul çeşitlendirilmesinin gerçekleştirilmesi; tüm sanayi işletmelerinin % 99'unu oluşturan KOSİ'lerin, gelişmiş diğer ülkelerde olduğu gibi, ihracata yönlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu konuda İtalya en başarılı ülkelerin başında gelmektedir.

İtalya'da KOSİ'ler ihracatın % 63.1'ini gerçekleştirmekte ve birçok sektörde dünya ihracatı sıralamasında birinci sırada gelmektedir. Bu başarıda KOSİ'lerin sektörler bazında oluşturdukları İhracat Konsorsiyumları'nın ve onların üst örgütü olan Federexport'un önemli rolünün olduğu kabul edilmekte ve bu örgütlenme türü birçok ülke tarafından taklit edilmektedir. KOSİ'lerin dış pazar paylarını artırmak amacıyla oluşturdukları bu birlikler onlara pazarlama, finansman, teknik ve ticari alanlarda uzmanlık hizmetleri vermektedir. İhracat faaliyetlerinde destek hizmeti veren kuruluşlar arasında konsorsiyumlar birinci sırada yer almaktadır. Konsorsiyumların kâr amaçlarının bulunmaması, gönüllü şirketlerden oluşması, üye şirketlerin yönetimde eşit oya sahip olması, üye sayısının sekizden az olmaması, her şirketin sermaye payı olarak ödeyeceği miktarın konsorsiyum sermayesinin % 20'sini aşmaması ilkeleri bu kuruluşlara kooperatif özelliği vermektedir.

Türkiye'deki SDTŞ uygulaması, İtalya'daki İhracat Konsorsiyumları modelinin benzeridir. Ülkemiz gündemine girdiği 1992 yılından itibaren yedi yıl geçmesine rağmen halen 32 SDTŞ'nin kurulmuş olması ve toplam ihracat içerisinde % 1.8 gibi düşük bir paya sahip olması; gerek sayı, gerekse ülkemiz sathına ve sektörlere dağılımı açısından bu şirketlerin istenilen gelişmeyi sağlayamadığının göstergesidir. SDTŞ'lerin kuruluş ve işleyişinde karşılaşılan sorunların tespit edilerek giderilmesi, düzenlemelerin yasal bir zemine oturtulması, bütün SDTŞ'leri politik ve bürokratik alanda temsil edecek "SDTŞ Ulusal Federasyonu" benzeri bir üst örgütlenmenin gerçekleştirilmesi bu ihracat modelini bütünleyici ve etkin kılıcı bir yapı olacaktır.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1. Paliwoda, Stanley; *International Marketing*, Second Edition, Butterworth-Heinemann Ltd., Oxford, 1993.
2. Alpar, Cem; "GSD Bir Model Olabilir mi?", *Dünya Gazetesi*, 31.03.1989.
3. *Kapital*, "İhracata Model: İtalyan Mucizesi", Eylül 1989, s. 20.
4. Dhawan, K.C., ve Lawrence Kryzanowski; *Export Consortia, A Canadian Study*, Dekemco Ltd., Montreal, 1978.
5. *Federexport*; "Consorti Export Schemi di Statuti Tipo", 12 Maggio 1989, Roma, s. 1-4.

6. Cinel, Kayaalp; **KOS'lara Yönelik İtalyan Dış Ticaret Kurumu, İtalyan Dış Ticaret Modeli: Federexport**, Kos-Der Yayınları: 2, 1. Basım, İstanbul, Temmuz 1996.
7. Erem, Tunç; "İhracatta Yeni Bir Model: Ortak İhracat Kuruluşları ve Konsorsium Pazarlaması", **3. Ulusal İşletmecilik Kongresi**, 30 Kasım - 03 Aralık 1989, s. 254-259.
8. Alpar, Cem; Federexport, **Dünya Gazetesi**, 15.08.1990.
9. **Federexport News**, 12-20 Novembre 1992.
10. **Federexport**; "Federazione İtaliana fra i consorzi Per l'esportazione Viale dell' Astronomia", Roma, 1992, s. 1-8.
11. Karaerkek, Sadettin; "Dünya'da ve Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler". **ASO Dergisi**, Sayı 115, 1992, s. 9-12.
12. Varaldo, R.; "The Internationalization of Small and Medium-Sized Italian Manufacturing Firms". **Managing Export Entry and Expansion, Concepts and Practice**; Ed: Philip J. Rosson and Stanley D. Reid, Praeger Publishers, 1987, s. 203-222.
13. Müftüoğlu, Tamer; **Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Sorunlar, Öneriler**; Üçüncü Baskı, Desen Ofset A.Ş., Ankara, 1989.
14. Camino, David; "Export Promotion Policies in Spain and Other E.E.C. Countries: Systems and Performance", **Export Development and Promotion: The Role of Public Organizations**; Ed: F.H. Rolf Sringhaus, Philip J. Rosson; Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 119-143.
15. Sbrana, Roberto; Monica Siena Tangheroni; "Italian Exporting SMFs and Their Use of Support Services", **Export Development and Promotion: The Role of Public Organizations**; Ed: F.H. Rolf Sringhaus, Philip J. Rosson; Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 145-160.
16. Gündüz, M. ve Ö. Ergün; **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin İhracata Yönlendirilmelerinde Bir Model: Sektörel Dış Ticaret Şirketleri**, İGEME, Ankara, 1997.
17. Lanzara, Riccardo; Riccardo Varaldo ve Patrizia Zagnoli; "Public Support to Export Consortia; The Italian Case", **Export Development and Promotion: The Role of Public Organizations**, Ed: F.H. Rolf Sringhaus, Philip J. Rosson, Kluwer Academic Publishers, 1991, s. 217-241.
18. DTM, SDTŞ Kayıtları, 1999.
19. **Exim Pazar**; "EGS Örnek Alınacak Bir Modeldir", Sayı 3, 01 Mart 1994, s. 5.
20. Süer, İrfan; Küçük ve Orta Ölçekli Mobilya Sanayiinde Sektörel Dış Ticaret Şirketleri İhracat Modelinin Uygulanabilme İmkânları, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1995.

KOOPERATİFÇİLİK

TÜRK TARIMINDA FİYAT BELİRSİZLİĞİNİN AZALTILMASI AMACIYLA KULLANILAN ARAÇLAR

Arş. Gör. Aysel ÖZDEŞ AKBAY¹

Özet : Tarımsal ürün fiyatları yıldan yıla dalgalanmalar göstermektedir. Bu dalgalanmaların olumsuz etkilerinden çiftçileri korumak için devlet pek çok ürünün piyasalarına müdahalelerde bulunmaktadır. Yine çiftçiler de kendi imkanları ile bu istikrarsızlıktan korunmaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla ürün çeşitlendirmesi, tasarruflar, sigortacılık, vadeli işlem piyasaları gibi birçok araç kullanılmaktadır. Ürünün ve üreticinin özellikleri kullanılacak aracın seçiminde en önemli faktör olmaktadır.

INSTRUMENTS FOR REDUCING PRICE UNCERTAINTY IN TURKISH AGRICULTURE

Abstract : The prices to agricultural products have not shown a stable trend, fluctuating year to year. In order to protect farmers from negative effects of this fluctuation governments intervene many product markets. Besides this farmers seek to protect themselves from this instability by their resources. Crop diversity, savings, insurance, futures markets etc. are used as instruments of this purpose. This instruments are chosen according to characteristics of crops and farmers.

1. Giriş

Tarım kesiminde canlı materyal sözkonusu olduğundan, üretim kararının verilmesi ile ürünün elde edilmesi arasında zamansal bir fark bulunmaktadır. Üretim kararları bir yıl önceki fiyatlara göre alınmaktadır. Bu zamansal farklılık tarım ürünlerinin fiyatlarında yıldan yıla istikrarsızlıklara neden olmaktadır.

¹ Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Balcalı/ADANA.

Türk tarımında fiyat belirsizliği ve riski oldukça fazladır. Ülkemizde istikrarlı bir tarım politikası ve bununla uyumlu bir ticaret politikası olmadığı için hemen her yıl istenmeyen olaylar ortaya çıkmaktadır. Bazı yıllar özellikle domates, marul, soğan ve karpuz gibi pek çok üründe meydana gelen arz fazlasının değerlendirilememesi nedeniyle piyasada çok düşük, hatta maliyetin altında fiyatların oluştuğu ve önemli bir miktar ürünün, tarlada hasat edilmeden bırakıldığı görülmektedir. Ürünü gereken fiyatlarla değerlendiremeyen çiftçi, kredi almışsa bunu ödeyememekte ya da faaliyetini sürdürürebilmek için borçlanmak zorunda kalmaktadır. Tarım işletmelerinin sözkonusu bu fiyat belirsizliği ve riskinden korunmasına yönelik olarak, gerek bizzat üreticilerin, gerekse devletin aldığı pek çok önlem mevcuttur. Bu çalışmada önce devletin uyguladığı destekleme politikaları, daha sonra ise üreticilerin kullandığı araçlar incelenecektir.

2. Tarımsal Destekleme Politikaları:

Hemen her ülkede yaşamsal öneme sahip gıda maddelerinin üretilmesi ve bu kesimde varolan istikrarsız fiyat dalgalanmalarının etkilerinden üreticileri korumak için, devletler tarım kesimine yönelik koruyucu politikalar uygulamaktadırlar. Ülkemizde de tarım ürünleri fiyatlarındaki istikrarsızlığı önlemek ve üreticilere yeterli gelir sağlamak için en yaygın olarak kullanılan yöntem, devletin destekleme fiyat politikası uygulamaları olmuştur.

Türkiye’de yürütülmekte olan destekleme politikaları genel olarak, ürün bazında taban fiyat belirlenerek destekleme alımlarının yapılması ve girdi bazında sübvansiyon uygulamaları olmak üzere iki araçla yürütülmektedir. Destekleme politikasında, devletin piyasada bir fiyat belirlemesi ve piyasaya alıcı olarak girmesi sözkonusudur. Bu şekilde fiyatların istenen seviyelerde tutulması mümkün olabilmektedir.

Türkiye’de destekleme alımları, ilk olarak 1932 yılında başlatılmış ve 1962 yılına kadar 8 üründe uygulanmıştır. Daha sonra destekleme kapsamına alınan ürün sayısı 1970’de 17’ye, 1980’de ise 22’ye yükselmiştir. 1990 yılında destekleme alımlarının kapsamı daraltılmış ve desteklenen ürün sayısı 10 olarak gerçekleşmiştir. 1991’de bu sayının 24’e, 1992’de 26’a yükseldiği ve 1993’te 20 ve 1994’de de 8 olarak gerçekleştiği görülmüştür. 1994 yılından sonra ise destekleme alımlarının kapsamı daraltılarak, hububat, şekerpancarı ve tütünle sınırlandırılmıştır. Genel olarak buğday, arpa, çavdar, pamuk, tütün, şekerpancarı, ayçiçeği, fındık, çekirdeksiz kuru üzüm, tiftik, haşhaş kapsülü, destekleme kapsamına alınan ürünlerdir.

90’lı yıllardan sonra dünyada genel politik eğilimler tarım kesimine yönelik desteklerin azaltılması yönündedir. Bu genel eğilimin etkisi altında Türkiye’de uzun yıllardır uygulanan tarımsal destekleme politikalarının etkinliği tartışılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalarda Türk çiftçisinin değişen tüketici talebine yerinde ve etkili bir tepki gösterebilmesi

için, esnek ve açık fiyat sinyalleri verecek mekanizmaların kurulması en önemli konulardan biri olarak belirlenmiştir(1). Dünyada ve Türkiye’de genel olarak tarımsal desteklemenin azalmakta olduğu ve ayrıca fiyatlara müdahale etmeden bu kesimin desteklenmesi için üreticilere doğrudan ödemeler yapılması yönündeki söylevlerin yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

3. Çiftçilerin Kullandığı Araçlar:

3.1. Tasarruflar

Kendi ihtiyacını üreten ve pazarla fazla bütünleşemeyen küçük tarım işletmeleri, meydana gelen riskleri kendi bünyelerinde, deneyime dayanan geleneksel yöntemlerle karşılamaya ve tahminlere dayanarak riski yok edecek ve azaltacak önlemleri almaya çalışmaktadırlar. Üretim hacmi büyük işletmeler ise, yasaların elverdiği ölçülerde iç fonlar oluşturmakta ve bu fonları meydana gelmesi olası riskleri önlemede ve işletmeyi oluşturan risklerin etkisinden korumada kullanmaktadırlar(2). Fakat Türkiye’de küçük işletme sayısının fazla, bu işletmelerin hane başına yıllık ortalama gelirlerinin (1994 yılı fiyatları ile 117.203.303 TL) ve ortalama tasarruf eğiliminin düşük (% 32,86) olduğu(3) ve ayrıca bazı yıllarda artırılabilen gelirin, çiftçilerin genel eğilimleri neticesinde, altın ya da gayrimenkul alımına veya lüks tüketime harcadığı(4) düşünülürse, iç fon oluşturarak fiyat riskinden korunabilmenin mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

3.2. Ürün Çeşitlendirme

Ürün fiyatlarındaki istikrarsızlıktan korunabilmek için Türk çiftçisinin en yaygın olarak kullandığı yol, aynı işletmede birden fazla üretim faaliyetine yer vermek, yani ürün çeşitlendirmesine gitmektir. Çeşitlendirme, bir yandan bitkisel ve hayvansal üretimin birarada yürütülmesi, diğer yandan da çeşitli tarla ve bahçe ürünlerinin birarada yetiştirilmesi şeklinde yapılabilmektedir.

Ülkemizde ayrıca ortalama işletme genişliğinin küçük (54 da) ve işletmedeki ortalama parça sayısının (5-6) fazla olduğu gözönünde tutulduğunda(5), küçük parsellerde farklı farklı ürün yetiştirilmesinin rasyonel olmadığı düşünülmektedir. Fakat çiftçilerimizin sermaye durumunun uygun olmaması, gelir düzeyinin tasarrufta bulunacak bir miktara erişmemiş bulunması ve kredi temini imkanlarından kısmen veya tamamen yoksun bulunması, gelir istikrarı sağlayıcı çeşitlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Ancak çeşitlendirmenin tek amacı gelir istikrarı sağlamak değildir, tarımsal işletmelerde çeşitlendirmenin ürünler arasında tamamlayıcılık özelliği de vardır. Ayrıca genel olarak tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi söz konusu olduğunda, çeşitlendirme, fiyat istikrarı sağlayacaktır(6).

3.3. Sigortacılık

Tarım ürünlerindeki fiyat dalgalanmalarından doğacak ekonomik kayıplara karşı sigortacılığın geliştirilmesi önerilebilir. Fakat ülkemizde mevcut sigortacılık sisteminin işleyişinde önemli aksaklıklar bulunmaktadır. 1992 yılı itibari ile ekili alanların % 1.8'i; hayvan varlığının % 0.1'i; sığır varlığının % 0.5'i; cam seraların % 3-4'ü ve plastik seraların ise % 2-3'ü sigortalanmaktadır(7). 1995 yılında sigorta şirketleri 3,3 trilyon TL değerinde 65 çeşit ürün sigortalamışlar, ancak bu yılda toplam sigortalanan bitkisel üretim değerinin % 0,62'sine güvence sağlanabilmiştir(8). Sigorta uygulaması ve sigortaların kapsamı istenilen seviyeye çıkarılamamıştır. Sigortacılığın gelişmemesinin altında yatan en önemli sebepler, çiftçilerin bu konuda bilinçlendirilememiş olması ve tarımsal yapıdan kaynaklanan problemlerin varolmasıdır. Ayrıca tarım işletmelerinde muhasebe kayıtları düzenli olarak tutulamadığından, sigorta için gerekli olan bilgiler üretici tarafından beyan edilmekte, böylece kimi zaman aşkın sigorta, kimi zaman eksik sigorta problemleri ile karşılaşılmaktadır. Çiftçilerin sigorta yaptırmamalarının önemli bir diğer sebebi de, sigorta maliyetinin yüksek olmasıdır.

3.4. Sözleşmeli Üretim

Sözleşmeli üretim, kaliteli üretimde önemli yararları olan ve pek çok üretim, fiyat ve pazarlama riskini azaltan bir uygulama olarak, son yıllarda ülkemizde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu uygulama, alıcı ve üretici arasında sözkonusu ürünün ekimi, dikimi ya da yetiştirilmesinden önce yapılan, bunun karşılığında alıcının ilgili alandan elde edilecek ürününü belirli bir fiyat üzerinden almayı garanti ettiğini belirten yazılı bir sözleşme imzalamaları olarak tanımlanmaktadır.

Adana ilinde 1991 yılında yapılan bir çalışmada, 139 tane işletmenin sözleşmeli üretim yaptığı ortaya konmuştur(9). Çok kaba bir hesap olmasına rağmen bu rakam Adana'daki toplam tarımsal işletmeler içindeki % 0.16'lık bir pay almaktadır. Yine başka bir çalışmada Bursa ili Yenişehir ilçesinde domates üreticiliği yapan işletmelerin % 17.95'nin 10 yıldan fazladır sözleşmeli üretim yaptıkları açıklanmıştır(10).

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, sözleşmeli üretim yapan çiftçilerin ve firmaların sayısı çok azdır ve anlaşmalar çoğunlukla, üreticinin değil, firmanın belirlediği esaslar üzerinde yapılmaktadır. Firmalar sermayesi fazla, arazisi kendine ait, büyük üreticilerle çalışmak istediklerinden, küçük üreticiler bu imkandan yararlanamamaktadırlar(8). Bu durum özellikle fiyat belirsizliğinden en çok zarar gören küçük çiftçi kesiminin, bu risk koruma aracından faydalanamamasına neden olmaktadır.

3.5. Alıvra Satışlar

Fiyat istikrarsızlığından korunabilmek amacıyla, özellikle çabuk bozulan ürünler başta olmak üzere, satış garantisi sağlamak amacıyla, çiftçilerin daha ürün yetiştirme döneminde

iken, alivre (götürü) satışlara yöneldiği gözlenmektedir. Bir araştırmada Akdeniz Bölgesi'nde turunçgil ürünlerinin % 66'sının bu şekilde satıldığı ortaya konmuştur(11). Yine bu bölgede karpuz, marul, soğan, v.b. ürünlerin önemli bölümü götürü olarak satılmaktadır. Üreticiler, götürü satışlarda satış anında tahmin edilen ürün miktarının genellikle aleyhlerine olduğunu bildikleri halde, ürünün tamamına satış garantisi veren ve hasattan önce bir miktar avans alınmasını sağlayan bu satış şeklini tercih etmektedirler. Alivre işlemlere ait sözleşmeler genellikle borsada tescil edilmemekte, alıcı ve satıcı arasında sözlü olarak yapılmaktadır.

3.6. Forward Satışlar

Ürün daha tarlada iken, alıcı ve satıcının biraraya gelip, fiyatı ve belirlenen tarihte teslimi üzerinden anlaşma yapmalarına Teslime Bağlı Vadeli İşlemler (Forward Satışlar) denir. Forward işlemlerin alivre satışlardan farkı, anlaşmanın bir borsaya tescil ettirilmesidir.

Ülkemizde İzmir Ticaret Borsası'nda geçmiş dönemlerde sınırlı miktarda da olsa, forward işlemlerin yapıldığı görülmektedir. Bu işlemlerin tarihi 1940'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Ancak 1960'lardan sonra gerçek alivre işlemlerin hiç yapılmaz olduğu gözlenmiştir. Bu gelişmeye hükümetlerin politik amaçlarla fiyatlara aşırı müdahale etmesi ve tüccarların ekonomik risklerin yanında politik riskleri üstlenmek istememeleri, Türk Lirasının aşırı değer kaybı ve forward sözleşmelerde kontratı reddetmenin mümkün olmaması neden olarak gösterilmektedir. Günümüzde Türkiye'de forward işlemler daha çok yabancı paralar üzerinde yapılmaktadır.

3.7. Selem Senetleri

Ürünün fiyatının önceden belirlenmesi için uygulanan bir başka yöntem de, ülkemizde faizsiz bankacılık faaliyetlerini yürüten bankalarca kullanılan kredi araçlarından biri olan "selem (sipariş) senetleri"dir. Bu senetlerle forward işlemlerin aynı işleve sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu konuyu açıklığa kavuşturabilmek için kısaca faiz ile selem farkının açıklanmasında fayda görülmektedir. Faiz, kredili mal satışlarında malın önce teslim edilip, parasının geç alınmasından dolayı, malın bedeline yapılan ilave; selem ise parayı önce verip malı geç almaktan dolayı, malın bedelinde yapılan indirim olarak tanımlanmaktadır.

Bu senetlerin işleyişini, buğday senetlerini örnek alarak açıklayalım: Devletin buğday üreticilerine kredi olarak dağıtılmak üzere buğday senedi çıkardığını varsayalım. Çiftçi bu senedi borsada satarak ihtiyacı olan fona kavuşacak, tüccar bu senetleri borsadan satın alarak un fabrikasına satacaktır. Hasat dönemi sonunda çiftçi, buğdayı devlet ofisine teslim edecek, un değirmeni sahibi de selem senedi ile buğdayı ofisten alacaktır. Bu işlemler sırasında selem senetleri borsada ve borsa dışında değişik fiyatlardan işlem görecektir.

Selem senetleri temanîlidir. Bankanın çıkardığı selem senetleri, üreticinin geçmiş yıllarda ödediği vergisi ile orantılı olarak üreticilere kredi olarak dağıtılmaktadır. Çiftçi, vade bitiminde malı teslim edemeyecekse, piyasadan aynı ürünün selem senedini alarak yükümlülüğünden kurtulabilir. Bunu gerçekleştiremediği takdirde selem senedine karşılık gösterilen mal varlığına el konarak borç kapatılmaktadır. Farklı ihtiyaçları karşılayabilmek için toprak, demir, buğday, altın, mal ve işletme senetleri gibi çeşitli selem senetlerinin mevcut bulunduğu da bildirilmektedir(12).

Forward sözleşmelerle, üretimin finansmanı sözleşme dışı bırakılmış ve gelecekte oluşacak fiyat farklılıklarına karşı bugünden önlem alınırken, selem senetlerinde üretimin ya da ticaretin gerçekleşmesi için gerekli finansman kaynağı sağlanmaktadır. Forward sözleşmelerde işlemler iki tarafca yapılırken, selem senedini banka çıkarmakta ve kredi olarak vermektedir. Selem senetlerini kullanabilmek için bankaya bazı varlıkların ipotek edilmesi gerekmektedir. Forward sözleşmelerde teminat gereksinimi yoktur.

Sınırlı sayıda tarımsal ürünü kapsamaması, çok az sayıda banka tarafından yapılması ve çiftçiler tarafından yeterince tanınmaması nedeniyle selem senetleri ülkemizde pek kullanılan bir araç değildir.

3.8. Makbuz Senetleri

Çiftçilere depolama hizmeti sağlayarak, düşen fiyatlardan korunma, yükselen fiyatlardan yararlanma olanağı sağlayan yeni bir uygulama da tahıllarda 1993 yılında Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO) tarafından başlatılmıştır. Bu uygulamada çiftçiler tarafından TMO şubelerine teslim edilen buğdayın cinsi, grup ve sınıfı belirlendikten sonra çiftçiye teslim ayrıntılarını da içeren bir makbuz senedi verilmektedir. Sevkedilen ürün en fazla dokuz aya veya gelecek ürün yılına kadar depoda muhafaza edilebilmektedir. TMO bu hizmeti subvanse edilmiş fiyattan vermekte ve bunun karşılığı olarak devletten görev zararı talep edebilmektedir.

Makbuz senetleri özel olarak alınıp satılabileceği gibi, ciro edilerek ürün borsasında da satılabilir. Her iki durumda da işlemin borsada tescilli gereklidir. Senet alıcısı hububata sahip olabilir veya onu TMO'ya satabilir. Bununla beraber, TMO sadece yeni sahibi diğer bir çiftçi olursa hububatı satın almaktadır. Yeni mal sahibi ürünü TMO'ya satamaz. Bu durumda ürünü kendisi teslim almak veya makbuzu tekrar satmak zorundadır. Hububatın sahibinin normal olarak depolandığı TMO silosunda hububatı teslim alması gerekmektedir. Bununla beraber, hububatın ilk depolandığı yerden farklı bir noktada teslim alınması da mümkündür ve sahibi ilk depolama noktasıyla yeni teslim noktası arasındaki nakliye masrafını ödemek zorundadır. Eğer hububatın aynı standardı mevcut değilse, hububatın sahibi farklı kalitedeki hububatı kabul edebilmektedir. Eğer daha kaliteli olursa hububatın sahibinin farklı ödemesi gereklidir. Eğer daha düşük kaliteli olursa TMO aradaki fiyat farkını mal sahibine ödemektedir.

Açıklanan bu sistem ile 1993 yılında 105.000 ton hububat depolanmıştır. Bunun % 90'ını buğday oluşturmaktadır. 1994 yılında 300.000 tona yakın hububat aynı sistemle depolanabilmektedir(13). Bu alım-satımların daha çok finansman güçlüğü çekmeyen çiftçiler tarafından yapıldığı görülmektedir.

1993'de üçüncü taraflara ciro edilen makbuzlar depolanan miktarın sadece % 11'ini oluşturmuştur. Bu miktarın % 43'e yakını TMO'ya tekrar satılmış ve % 46'sı ise teslim edenler tarafından geri alınmıştır. 1994'teki uygulama TMO'ya hızla geri satılan hububat miktarındaki artışla tanımlanmaktadır. Belirtilenlere göre çok az sayıda makbuz senedi ticareti gerçekleştirilmiştir. Sistem planlanan orjinal şekline benzememiş olup, TMO'nun yüksek düzeydeki finansman ihtiyacına da çok az etkisi olmuştur(13). 1994 yılından sonra bu senetlerle satılan buğday miktarı azalmış ve 1998 yılından itibaren uygulama sona ermiştir.

3.9. Vadeli İşlem Piyasaları

Gelişmiş ülkelerde fiyat riskinden korunmak için yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de vadeli işlem piyasalarıdır. Vadeli işlem piyasaları, sadece özellikleri standart kılıplara bağlanmış vadeli işlem sözleşmelerinin alınıp satıldığı ve temel olarak fiyat riskinin transferi amacıyla oluşturulmuş borsalardır. Bu piyasalarda fiziksel mallar değil, bu malları temsil eden vadeli işlem sözleşmeleri alınıp satılmaktadır. Bu sözleşmelerde, sözkonusu ürünün cinsi, kalitesi, miktarı (lot), sözleşme ünitesi, teslim şekli, teslim edileceği yer, teslim tarihi ve minimum fiyat değişikliği belirtilmiştir. Tamamen standartlar üzerinden ve takas odasının güvenilirlik mekanizması altında faaliyet gösteren vadeli işlemler fiyat riskinden korunma imkanı vererek, gerek gelecekte ürünü piyasaya sunacak üreticileri ve gelecekte piyasadaki aynı ürünü alacak olan sanayici, aracı v.b. kişileri ürün fiyatındaki düşme ve yükselme riskinden korumaktadır. Bu riskten korunma işlemine hedging adı verilmektedir. Gelişmiş ülkelerde vadeli işlem piyasalarının buğday, pamuk, mısır, soya gibi depolanabilir tarımsal ürünlerde faaliyet gösterdiği görülmektedir(14).

Vadeli işlem piyasaları ile üreticiler daha ürünün üretim kararını almadan, ürünlerini piyasaya sunacakları tarihteki fiyatı öğrenebilmekte ve bu fiyatı uygun bulmaları durumunda sözleşme alım-satımı yapabilmektedirler. Sözleşme tarihi geldiğinde, vadeli piyasada geçerli olan fiyatı kabul etmeleri durumunda üreticiler sözleşme koşullarını yerine getirmek ya da peşin piyasadaki fiyatın daha uygun olması durumunda, vadeli sözleşmelerini tam tersi bir işlemle (alım yapmışlarsa eşit miktarda sözleşme satarak, satım yapmışlarsa eşit miktarda sözleşme alarak) kapatmak konusunda serbestiyeye sahiptirler. Vadeli işlem piyasalarında işlem yapanların, sürekli olarak bu işlemlerini (pozisyonlarını) peşin piyasadaki işlemler ile dengeleme zorunlulukları olduğundan, zarar etme riski ve kâr elde etme olanakları bulunmamaktadır. Bu piyasalar temel olarak ürünün üreticisi ve kullanıcılarının (sanayici, tüccar,

ihracatçı, ithalatçı) üzerindeki fiyat riskini, bu piyasalara spekülasyon amacıyla giren spekülâtorlere aktarmak amacıyla kurulmuştur.

Sigortacılık ile vadeli işlem piyasaları birbirini tamamlayıcı işlev göstermektedir. Sigorta, üretim dönemindeki doğal riskleri ortadan kaldırmaya yönelik bir faaliyetken, vadeli işlem piyasaları fiyat riskini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu bakımdan vadeli işlem piyasaları için bir nevi fiyat sigortacılığı denilebilir.

Türkiye'de pamuk üzerinde faaliyet gösterecek bir vadeli işlem borsasının, İzmir Ticaret Borsası bünyesinde kurulma çalışmaları tamamlanmak üzeredir. Bu borsa faaliyete geçtikten sonra, pamuk dışında uygun olan diğer tarımsal ürünlerin de bu piyasada işlem görmesi mümkün olacaktır.

4. Sonuç

Tarım sektöründe ürün fiyatlarında önemli bir istikrarsızlık ve belirsizlik görülmektedir. Bu istikrarsızlığın nedeni, tarım ürünleri talebinin yıl içinde nisbeten sabit kalmasına karşılık, arzının kesikli (genelde yılda bir defa) olmasıdır. **Çiftçileri bu belirsizlik ve istikrarsızlıktan korumak için devlet, destekleme politikaları uygulamaktadır. Ülkemizde uzun yıllardır, geniş kapsamlı olarak sürdürülen bu politikaların kapsamının hem yurt içinde kaynak kullanım etkinsizliğine neden olması, hem de uluslararası tarımsal politika gelişmelerinin etkisiyle daraltılması bir zorunluluk haline gelmiştir.**

Devletin destekleme politikaları yanında, fiyat riskinden korunmak için, çiftçilerin kendilerinin kullandıkları bazı araçlar da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tasarruflardır. Ancak **Türk çiftçisi için tasarruflar yoluyla fiyat riskinden korunmak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü ülkemizde tarım kesimi genel olarak düşük gelir elde etmektedir ve düşük tasarruf eğilimine sahiptir. Bunun yerine Türk tarımında ürün çeşitlendirmesi ile fiyat istikrarsızlığından korunmak daha fazla yaygındır.**

Fiyat riskinden koruma sağlayan diğer araçlardan olan sigortacılık, sözleşmeli üretim, alivre ve forward satışlar ile faizsiz bankacılık sisteminin kullandığı selem senetlerinin kullanımını ülkemizde çok yaygın değildir.

TMO'nun hububat için uyguladığı makbuz senetleri de toplam üretimin çok düşük bir oranını kapsamakta ve sınırlı kalmaktadır. Ancak bu sistemde gerekli düzenlemelerin yapılması, Türk çiftçisine büyük yarar sağlayacaktır.

Ülkemizde ilk kez pamuk üzerinde başlayacak olan vadeli işlemler fiyat riskinin üreticiden malî kesime aktarılması konusunda en yararlı araçlardan biridir. Bu borsaları kuran ve etkin bir şekilde işleten gelişmiş ülkelerin deneyimleri, bu borsalarda faaliyet gösteren ürünlerin fiyatının daha istikrarlı ve belirli olduğunu göstermektedir.

Ancak bu borsa çeşidinin ülkemizde kurulması ve çiftçilerin bu borsalara ilgi gösterip katılması konusunda önemli hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Genel olarak piyasa mekanizması çok iyi gelişmiş ülkelerde bile çiftçilerin ancak % 10'u bu borsalara katılmaktadır(15). Ülkemizde bu borsalara çiftçileri gerekli ilgiyi göstermeyeceği ve katılımın yeterli düzeylerde olmayacağı konusunda ciddi endişeler duyulmaktadır. Bu nedenle bu borsalara katılımı artırıcı eğitim ve tanıtım çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Bununla birlikte bu istikrar sağlayıcı araçların önerilmesinde ve kullanılmasında ürün ve üreticilerin özelliklerinin de gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bu araçların herbirinin kullanılabilmesi için gereken koşulların dikkate alınması gereklidir.

KAYNAKLAR

1. OECD. Tarım Politikaları ve Ticareti. Ülke Raporu Türkiye. 1994.
2. Erkuş ve Ark. Tarım Ekonomisi. Ankara. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5. 1995.
3. DİE. Türkiye İstatistik Yıllığı. Ankara. 1998.
4. Eraktan, G. Tarım Politikası-II. Ankara. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 38 Ders kitabı: 301. 1988.
5. DİE. Genel Tarım Sayımı. Ankara. 1991.
6. Kıp, E. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarımında Gelir Belirsizliğini Azaltmak Amacıyla Ürün Çeşitlendirme. Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 370, Ziraat Fakültesi Yayınları No. 174, Araştırma Serisi No. 105. 1974.
7. Tanrıvermiş, H. Tarım Sigortaları. Matsa Basımevi, Ankara. 1994.
8. Tanrıvermiş, H. Türkiye'de Tarım Kesiminde Sigorta Sorunu ve Çözüm Önerileri. Milli Reasürans T.A.Ş.
9. Diker, Y. Adana İlinde Sözleşmeli Üretim Uygulamaları Sorunlar ve Çözüm Yolları. Adana. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1992.
10. Ergun, E., Karalar, F. Türkiye'de Sözleşmeli Üretim Yapan ve Yapmayan İşletmelerin Temel Yapısal Özellikleri. Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Adana, 1996, Cilt. 2. S. 375-382.
11. Emeksiz, Ö.F. Die Erzeugung und Vermarktung von Zitrusfrüchten in der Türkei und die Möglichkeiten zur Förderung des Exportes. Stuttgart. 1987.
12. Doğukanlı, H., Yeni Finansal Araçlar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. Adana. Adana Sanayici ve İşadamları Derneği Yayınları Dizisi. 1994/1, 1994.
13. FAO. Ürün Borsalarının Planlanması - Türkiye Yayınlanmış Ana Rapor. 1994.
14. Akbay, Ö., A. Vadeli İşlem Piyasaları ve Tarımsal Ürün Piyasalarında Fiyat İstikrarı Oluşturma Olanakları. Adana, Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Yayın No: 1229, 1997.
15. Carter, C. A., Loyns, R. M. A. Futures Markets As A Farm Management Tool In Canada. Canadian Journal of Agricultural Economics. 1983, Vol. 31, Annual Meeting Proceedings, Truro, Nova Scotia, Canada.

KOOPERATİFÇİLİK

SERBEST PİYASA EKONOMİSİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASI

Yrd. Doç. Dr. Kenan PEKER*

ÖZET

Tam rekabet piyasası koşullarının geçerli olmadığı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, serbest piyasa ekonomisinde çok önemli toplumsal sorunlar yaşanmaktadır. Çoğu zaman insan sağlığını tehdit eden olayların yanında, çevre kirletilerek dünya yaşanamaz hale getirilmektedir. Bu kötü gidiş karşısında, tüketicilerin dolayısıyla toplumun korunması zorunlu olmaktadır. Tüketicilerin korunmasında ise dünyada; devlet müdahalesi, eğitim ve tüketicilerin örgütlenmeleri uygulamaları mevcuttur.

ABSTRACT

PROTECTION OF CONSUMER IN THE CONDITIONS OF PURE COMPETITION

Important social problems are observed in developing countries in which conditions of pure competition are not completely applied in most cases. The world is becoming not livable because of environmental pollution in addition to the phenomena threading human health. It is necessary to protect consumer because of the facts mentioned above: Government intervention, education and organization of consumer are the common applications to protect consumers in the world.

1. GİRİŞ

Toplumların sosyal yapılanmalarını belirleyen unsurlar, ekonomik ilişkilerdir. Ekonomik faaliyetlerin temeli ise üretim, dağıtım ve tüketimdir. Üretim ile dağıtım arz cephesini,

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü/Erzurum.

tüketim talep cephesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplum arz edenler ve talep edenler olmak üzere iki grupta incelenebilir. Ancak çoğu zaman herhangi bir mal için arz edenler başka bir mal için talep edenler veya talep edenler arz edenler olabilmektedir. **Kısacası, toplumda yaşayan fertlerin her biri herhangi bir açıdan tüketicici olma durumundadırlar. Belirtilen nedenle toplumda yaşayanların hepsi tüketicici, tüketicinin korunması ise toplumun korunması olarak kabul edilebilir.**

Alan Durning (1992) Dünya'da tüm sorunların nüfus artışı, hızlı teknolojik gelişme ve tüketim olmak üzere üç büyük olgudan kaynaklandığını belirtmektedir. Bugün nüfus artışı ve hızlı teknolojik gelişmeye gereken önem verilip önlemler alınırken, tüketim sorunu konusunda nispeten bir sessizlik oluşmaktadır. Oysa ki tüketim kaynakların yok edilmesi ve kirlenmesi gibi sürekli gündemde olan konularla doğrudan ilgilidir.

Tüketicilerin;

- a) Temel ihtiyaçlarının karşılanması,**
- b) Sağlık ve güvenliklerinin korunması,**
- c) Örgütlenme,**
- d) Temsil edilme, eğitim, seçme, cayma, tazmin edilme,**
- e) Ekonomik çıkarlarının korunması,**
- f) Sağlıklı bir çevrede yaşama hakları vardır.**

Ancak, ulaşım ağının hızla gelişimi, telekomünikasyon olanaklarının artması, teknoloji-deki hayret edici ilerlemeler, hızlı nüfus artışı, uluslararası ticaretin artması, dünyadaki bloklaşma hareketleri vb. değişimler tüketicilerin haklarını koruyup kullanabilmelerini zorlaştırmıştır. Zira, bugün piyasalarda tüketicileri ilgilendiren milyonlarca ürün mevcuttur. Çoğu zaman en doğal şekliyle tüketilen ürünlerde bile tehlikeler söz konusu olmuştur. Yakın geçmişte yaşanan Çernobil faciası, İngiltere'de ortaya çıkan deli dana hastalığı toplum sağlığını tehdit etmiştir. Aynı zamanda lüks ürün ve hizmetler bir nesilden diğer bir nesle geçildiğinde zorunlu ihtiyaç haline gelmektedir. **İnsanların mevcut maddi varlıkları ile çocuklarının olanakları kıyaslandığında, her nesil bir önceki nesilden daha fazlası ile tatmin olma ihtiyacı duymaktadır.** Kalkınmış ülkelerin şehirleri gezildiğinde köşe başı bakkal ve manavcılığın giderek tükendiğini; bunun yerini süper, hiper ve zincir marketçiliğın aldığını gözlemek mümkündür. Aynı zamanda, farklı ürün, bol çeşit stratejisi en çağdaş ve kârlı pazarlama stratejisi olarak gözükmektedir. Böyle bir yapı içerisinde tüketicilerin piyasadaki mallar hakkındaki bilgileri yetersiz olmaya başlamakta ve dolayısıyla tüketicilerin kendilerini koruyabilmeleri zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. **Dünyanın çoğu ülkesinde amaçlanan serbest pi-**

Yasa ekonomisine gidış dikkate alındığında, tüketicilerin korunmasının önemi daha da artmaktadır. Gelir dağılımındaki dengenin korunması, tasarruf eğiliminin desteklenmesi ve sosyal katılımın artırılması açısından tüketicinin korunması kavramı dünyada önemli bir sosyalleşme aracı olarak görölmektedir.

Serbest piyasa ekonomisi, tam rekabetin; üretici ve tüketicilerin birbirlerini etkileyemeyecek kadar çok sayıda olması (atomizite), malların homojenliği (homojenite) ve bölünebilirliği (divizibilite), piyasa hakkında zamanında ve tam bilgi sahibi olunması (şeffaflık), piyasaya giriş ve çıkışın serbest olması (serbestlik) ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı (mobilité) koşullarının sağlanabildiği durumlarda, toplumun refahı için en uygun sistemdir. Böyle bir yapı içerisinde fiyat, kalite, sağlık ve güvenlik konularında mağduriyetler azalmaktadır. Bu piyasada rekabeti belirleyici unsur tüketici tercihleri olmaktadır. **Dünyanın hiç bir ülkesinde tam rekabetin koşulları eksiksiz oluşturulmadığından, serbest piyasa ekonomisinde, tükenebilen kaynakların aşırı ve hor kullanımı, su ve hava gibi tükenmeyen kaynakların ise kirletilerek dünyanın yaşanmaz duruma getirilmesi, çoğu tüketim mallarında tekelleşme gibi çok önemli toplumsal sorunlar yaşanmaktadır.** Böyle bir yapı içerisinde özel kazanç ve kayıplarla sosyal kazanç ve kayıpları bir noktaya getirebilmek, monopol gücünü düşürmek, kendileri ve aileleri tarafından desteklenmeyen kişilere yardımcı olmak amacıyla tüketicilerin korunmasında devlet müdahalesi gereklidir. **Artık günümüzde tüketicinin korunmasının önemi ve gerekli olup olmadığı değil, tüketicinin korunmasının en etkin şekilde nasıl ve kimler tarafından sağlanabileceği tartışılmalıdır.**

Tüketicinin korunması, mal ve hizmetlerin üretici ve satıcılarının karşısında, nisbi olarak daha zayıf durumda bulunan tüketicilerin pazardaki güçlerini arttırmayı amaçlayan bir sosyal hareket ya da akım olarak görülebilir(1).

II. DÜNYA'DA TÜKETİCİLERİN KORUNMASI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUM

1. Dünyada Tüketici Hareketi

Avrupa'da tüketici hareketinin başlangıcı 1900'lü yılların başına uzanmasına rağmen, asıl gelişme 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren olmuştur(2). İlk örgütlü hareket 1921'de İsveç'te ve 1947'de Danimarka'da Tüketici Konseyi'nin oluşturulmasıyla başlamıştır. Almanya'da tüketici koruyan Tüketici Konseyi, Tüketici Komitesi, Eşya Deneme Vakfı vb. devlet teşekkülleri yanında, tüketiciler tarafından kurulmuş Tüketici Dernekleri Birliği, Tüketicileri Kánunsuz Rekabetten Koruma Derneği, Ev Ekonomisi İşbirliği Derneği, Milli Ekonomi Aydınlatma Komitesi, Alman Tüketici Şikayetleri Milli Teşkilatı vb. teşkilatlar da mevcuttur. İngiltere'de Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın tüketicilerin korunmasında dolaylı hizmetleri olurken, 1974 yılında konuyla doğrudan ilgili olan Fiyatlar ve Tüketicinin Korunması Bakanlığı

kurulmuştur. Tüketiciler tarafından kurulmuş Tüketiciler Birliği, Tüketici Kongresi, Mahalli Tüketici Grupları, Tüketici Grupları Ulusal Federasyonu en önemli teşkilatlardandır. Benzer şekilde Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Fransa ve Belçika'da devlet kuruluşları ile tüketiciler tarafından kurulmuş teşkilatlar, İtalya ve İrlanda'da ise sadece tüketiciler tarafından kurulan teşkilatlar tüketicilerin korunması amacıyla faaliyet göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde tüketici hareketi 19. Yüzyılda başlamıştır. Özellikle 1850'li yıllarda Amerika'da tüketici kooperatiflerinin kurulması bunun ilk göstergesidir. ABD'de tüketiciyi koruyucu ilk yasa ise 1872 yılında çıkarılmıştır. 1980 yılında ticarete rekabeti engelleyici anlaşma ve birleşmeleri önleyici Sherman Antitröst Yasası çıkarılmış ve 1871 yılında ise Tüketici Birliği kurulmuştur. Gıda maddelerinin taze görünümünü sağlamak için sağlığa zararlı ve tehlikeli ilaç ve kimyasal madde kullanıldığının (örneğin, sebzelerin yeşil görünmesi için üzerlerine bakır sülfat püskürtülmesi) ortaya konulmasıyla tüketicilerin tepkisi artmıştır. Gıda sanayinde 1906 yılında Gıda Maddeleri-İlaç Yasası ve Et Denetim Yasası çıkarılmıştır. Genel olarak, ABD'de tüketici hareketi 1930'lara kadar ki dönemde; "özel çıkarılara karşı insan" temasıyla tekellere, tröstlere ve kartellere karşı yapılan mücadele ve 1927 yılında F.J. Schink adlı bir ABD vatandaşının hileli satış ve reklamların ardındaki gerçekleri konu alan "paranızın değeri" adlı eserin yayınlanması gibi iki gelişme belirtilebilir. ABD'de tüketici hareketinin ikinci dönemi kabul edilen 1930-1960 yılları arasında ise 1935 yılında Tüketiciler Birliği'nin kurulması, 1938 yılında Federal Gıda Maddeleri, İlaç-Kozmetik ve 1939 yılında Yünlü Mallar Etiketleme Yasalarının çıkarılması önemli gelişmelerdir. 1960'lı yıllarda ise ABD'de tüketicilerin korunması konusundaki çalışmaların bir bölümü Başkan Kennedy'nin öncülüğünde yapılmıştır. J.F. Kennedy 15 Mart 1962'de Tüketici Haklarının Korunması özel mesajında; **"Tüketiciler tanım olarak hepimizi kapsar. Tüketiciler ekonomimizdeki hemen hemen tüm kamu ve özel ekonomik kararlardan etkilenen ya da bunları etkileyen en geniş gruptur. Ekonomideki harcamaların üçte ikisi tüketicilerle yapılır. Fakat tüketiciler ekonomimizde etkin bir biçimde örgütlenmediği için sesini duyuramayan yegane önemli gruptur"** diyerek tüketicilerin dört hakkında söz etmiştir. Bunlar; güvenlik hakkı, haber alma hakkı, seçme hakkı ve sesini duyurma hakkıdır. J. F. Kennedy'nin ünlü dört tüketici hakkını vurgulamasıyla tüketici hareketi bir anlamda meşrulaşmış ve önemli ilerleme kaydetmiştir(3). Bugün ABD'de tüm eyaletlerde ve yerel düzeyde çok çeşitli tüketici örgütlenmesi olmakla birlikte ülke düzeyinde en önemli iki kuruluş Amerikan Tüketiciler Federasyonu ve Amerika Tüketiciler Birliği'dir.

Yukarıdaki açıklamalardan, dünyanın gelişmiş ülkelerinde tüketicilerin yasalar, eğitim ve örgütlenme olmak üzere üç şekilde korunduğu anlaşılmaktadır. Tüketicilerin korunması konusunun yasalar veya mevzuatla ilgili yanı devlet müdahalesidir. **Eşit olmayan koşullarda, farklı görüşlere sahip, örgütsüz, deneyimsiz, geçici ve kişisel hesaplar yapan tüketiciyi,**

sosyo-ekonomik açıdan güçlü, sürekli ve rasyonel hesaplar yapan firmalar karşısında koruma gereği, sadece yasalarla mümkün değildir. Konunun bir de bilinçlenme ve örgütlenmeye ilgili boyutları vardır. Nitekim, bir çok ülkede (Amerika, Avrupa, Japonya, Avustralya vb.) tüketiciler tarafından kurulmuş çok çeşitli tüketici örgütleri (Dernek, Birlik, Federasyon biçimlerinde) bulunmaktadır. Uluslararası Tüketici Örgütü de faaliyettedir. Birleşmiş Milletler tarafından 1985 yılında Evrensel Tüketici Hakları duyurusu yapılmış olup, ülkeler tüketicilerin haklarının tanınmasına çağrılmaktadır. Batı ülkelerindeki tüketici örgütlerinin milyonlarca üyesi bulunmaktadır.

2. Türkiye'de Tüketicilerin Korunması Konusunun Gelişimi

Ülkemizde, Cumhuriyet döneminde tüketicilerin korunmasına ait hükümler içeren yaklaşık 60 yasa ve bunlara dayalı düzenlemeler yapılmıştır. Tüketici hareketi ile ilgili önemli gelişmeler olarak; 1954 yılında Türk Standartları Enstitüsü (TSE)'nin kurulması, 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere vatandaşın sağlık, emniyet ve refahını sağlamaya yönelik bir çok görev verilmesi, 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu ile esnaf ve sanatkarlar kesiminin tüketicilerle ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni ön planda tutması, 20-22 Mayıs 1970 tarihinde TSE ile Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin müştereken tüketici sorunları semineri düzenlenmesi belirtilebilir.

Tüketicinin korunması 1982 Anayasasında yer almıştır. 1982 Anayasasının 172. Maddesinde "Devlet tüketiciyi koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır. Tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder" denmektedir. Anayasanın 167. Maddesi tüketicilerin çıkarlarını korumaya yönelik olarak, Devleti, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlamakla görevlendirmekte, piyasalarda fiili ve anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmelere mani olmasını istemektedir. Anayasanın 171. Maddesi ise Devlete, ekonominin yararına olacak üretimi arttırmak ve tüketiciyi koruyucu kooperatifçiliğin gelişmesini sağlama görevi vermektedir. 1984 yılında Anayasanın 172. maddesine dayanarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tüketicinin korunması hakkında bir kanun tasarısı hazırlanmıştır(4). **Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak 1993 yılında Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla tüketici meselesi yeni önlemler ve düzenlemelerle ele alınmıştır.** "4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" tüketicilerin;

- a) Sağlık ve güvenliğiyle ekonomik çıkarlarını korumak,
- b) Aydınlatılmak, eğitilmek,
- c) Zararlarını tazmin etmek,
- d) Çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı önlemleri almak,

- e) Kendilerini koruyucu gelişmeleri özendirmek ve bu konudaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmelerini teşvik etmek

amacıyla çıkarılmış, 08.03.1995 tarih ve 22221 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. 8 Eylül 1995 tarihinde yürürlüğe giren Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun ve kanuna bağlı olarak çıkarılan yönetmeliklerle tüketicilere yeni haklar tanınmış ve hakların aranmasında Tüketici Sorunları Hakem Heyeti kurulması öngörülmüştür.

Tüketicilerin korunması konusunda tüketicilerin hareketi ise 1986 yılında gazeteciler ve gönüllü kadın kuruluşlarının girişimleri ile Tüm Tüketicileri Koruma Derneği'nin kurulmasıyla başlamıştır. 1991 yılında kurulan Tüketici Hakları Derneği Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Türkiye'nin bazı illerinde çalışmalarını yürütmekte, tüketicinin sesi olmak ve onları temsil etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Tüketim Kooperatifleri, Türk Standartları Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Millî Prodüktivite Merkezi, Türk Kooperatifçilik Kurumu, TEMA Vakfı, basın yayın organları vb. tüketicilerin korunması konusunda çeşitli etkinliklerde bulunmaktadır. Ancak, her şeye rağmen ülkemizde tüketicilerin haklarını koruyamadıkları ve kullanamadıkları bir gerçektir. Firmalar, işletmelerin topluma hizmet amacını saf dışı ederek, sadece kâr elde etmek amacı doğrultusunda faaliyette buldukları için doğal kaynaklar çoğu zaman kalitesiz malların üretimine tahsis edilmekte, çevre kirletilerek bedel biçilemeyen insan sağlığı tehdit edilmektedir. Gıda tüketimlerinde zehirlenmeler, satın alınan mamullerin defolu çıkması, pahalılık, kalitesizlik, aldatılmak vb. konular gündemde hiç eksik olmamaktadır.

3. Tüketicilerin Korunmasında Eğitimin Önemi ve Örgütlenme

Ülkemizde, devlet konuya el atmış olmasına rağmen tüketicinin korunması hususunda yaşanan tablo, konuyla ilgili eğitim eksikliğinin önemini ortaya koymaktadır. Hemen hemen her alanda gelişme kaydedilmesinin temel unsuru eğitimidir. Tüketicinin korunması gibi çok yönlü bir konunun da, eğitim çerçevesinden ayrı ele alınması düşünülemez. Eğitimle tüketiciye kazandırılacak rasyonel davranış sayesinde, tam rekabet koşullarında piyasa mekanizmasının işleyişi mümkün olmaktadır. Böylece, piyasa mekanizması maksimum üretim, adil bölüşüm ve maksimum refah fonksiyonunu gerçekleştirebilmektedir.

Tüketici eğitimi;

- a) Bireyin ekonomik faaliyetlerini yönlendirme,
- b) İhtiyaçlarını giderme,
- c) Pazarı etkileme gücünü arttırmayı

hedef alan bilgilendirme ve bilinçlendirme yatırımı olarak tanımlanabilir. Zira, tüketicilerin korunması bilinçlenmeyle ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesi yüksek olduğu için tüketiciler daha kolay bilinçlendirilerek korunmaktadırlar. **Esas olan, tüketicinin eğitilerek bilinçlendirilmesi, kendi hak ve çıkarlarına sahip çıkacakları seviyeye getirilmeleridir.**

Tüketicinin eğitilme hakkı, sorumlu ve bilinçli tüketici olma yolunda; her seviyedeki eğitim-öğretim kurumlarında, bunlar dışında kalan kuruluşlarda sosyal organizasyonlar çerçevesinde aydınlatılma ve eğitilme, televizyon, sinema vb. görsel yayın araçları ve basın-yayın aracılığıyla ilgili konularda kamunun bilgilendirilmesi ve aydınlatılması hususlarını kapsamaktadır(5).

Bilinçli tüketici;

- a) Mal ve hizmet satın alırken temel ihtiyacını ön planda tutan,
- b) Satın alacağı mal ve hizmetlerin kaliteli, güvenli, ucuz ve sağlıklı olması konusunda araştırmada bulunan,
- c) Firmalar arasında güvenilirliği ön planda tutan,
- d) Çevreye karşı duyarlı olan,
- e) Ülkesini ve dünyanın her köşesini kendi evi gibi düşünen,
- f) Medyanın ve reklamların etkisinde kalarak davranış göstermeyen,
- g) Tüketimin nesnesi değil, öznesi olduğunu düşünen,
- h) Her çeşit savurganlık ve israfın karşısında olan,
- i) Tüketici haklarının yerleşmesi ve korunmasının, tüketicilerin birliği, organize olmaları ve örgütlenmeleriyle sağlanabileceğine inanan kişidir(6).

Fransa, Almanya, ABD vb. gelişmiş ülkelerde, bilinçli tüketiciler yetiştirmek amacıyla kooperatif modeli, üretici ile tüketici arasındaki araçları azaltarak malların bedelini düşüren bir araç olmasından çok, tüketicileri güçlendiren ve onlara toplum düzeyinde ekonomik kurumlar üzerinde kontrol olanağı veren araçlar durumundadır. Ayrıca, bu ülkelerde tüketiciyi koruyan devlet teşkilatları eğitime öncelik vererek tüketicilerin bilinçlenmesini sağlamaktadırlar. Söz konusu teşkilatların görevleri arasında; tüketici ile ilgili mevzuatın çıkarılması ve uygulamasını sağlamak, kamu ve özel sektör kuruluşlarını tüketici sorunlarından haberdar etmek ve görüş bildirmek, tüketim konusunda araştırmalar yapmak, tüketici enformasyonu faaliyetlerini koordine etmek, tüketici görüşlerini temsil etmek vb. yer almaktadır. Tüketiciler tarafından kurulan teşkilatlarda da bilinçli tüketici oluşturma ilkesi ön plandadır. Tüketiciler tarafından kurulan birlik ve dernekler tarafından, tüketicinin en iyi seçimi yap-

rak ödediği paranın karşılığını en iyi şekilde alması ve tüketiciye tasarruf imkânı sağlamak amacıyla dergi çıkarılmakta, ulusal radyolar, televizyon ve basın aracılığıyla bilgi aktarılmakta, günlük yaşamda karşılaşılan sorunlar karşısında üyelere haber bültenleri ile bilgi verilmekte, bilgi ve danışma kampanyaları ve aktiviteleri ulusal düzeyde yaygınlaştırılmakta, yerel mahkemelerde tüketiciler temsil edilmektedir. ABD'de Tarım Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Pazarlama Birimi tüketicilere gıda maddelerinin satın alınmasında yol gösterici rehberler ve broşürler hazırlayıp, düşük gelirli aileler için beslenme eğitimi ve alışveriş teknikleri konusunda gerekli hizmeti vermektedir. Gelişmiş ülkelerde tüketici eğitiminde devlet, firmalar ve tüketim örgütleri etkin rol oynamaktadırlar. ABD, Norveç, Danimarka, İngiltere vb. ülkelerde tüketicinin eğitilmesi konusunda eğitim çalışmaları önem kazanmıştır.

Ülkemizde ise tüketicilerin bilinçlenmesine yönelik olarak, son yıllarda özellikle yazılı basında tüketici meselelerine artık köşe değil sayfa ayrılmaktadır. Sayıları giderek artan ekonomi sayfalarında da genel olarak tüketici duyarlılığı gözlenmektedir. Aynı duyarlılığın TRT ve özel televizyon kanalları ile radyolarda gösterilmesi de tüketicilerin eğitilmeleri ve bilgilenmeleri açısından memnuniyet vericidir. Fakat, günümüzde toplumun refahı amaçlanıyorsa tüketicilerin bilinçlenmeleri için eğitim konusuna önem verilmelidir. **Tüketicilerin bilinçlenmeleri anaokulundan başlayıp, ölünceye kadar devam edecek eğitimle mümkün olabilir.** Tüketicinin eğitilmesi konusunda her derecedeki okulların ders programlarına Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerekli ilaveler yapılabilir. Ayrıca, tüketicinin eğitilmesi ve aydınlatılması için kitap, mecmua ve broşür çıkarılmasına ve tüketicinin bilinçlenmesi için radyo ve televizyonlarda programlar düzenlenmesine ilişkin usul ve esaslar belirlenebilir. Fakülte ve Yüksekokul bünyelerinde tüketici eğitim programları açılması için çalışmalar yapılabilir. **Ekonomi biliminde: üretim, bölüşüm ve tüketim şeklindeki başlıca üç konudan biri olan tüketim teorisi kapsamında tüketicilerin rasyonel davranışı ile birlikte bilinçlendirilmesi gibi çok önemli bir konu da incelenebilir.** Sekiz yıllık kesintisiz eğitim müfredatı içerisinde tüketicinin bilinçlendirilmesine yönelik konular yer alabilir. Tüketicilerin kendilerini koruyabilmeleri için bilinçlenmeleri, eğitilmeleri ve haklarını aramaları gerekmektedir. Bu amaçla kamu ve özel kuruluşların konferans, panel gibi eğitim çalışmaları, kitle iletişim araçlarındaki yayınlar ve her düzeydeki eğitim kurumlarının etkinliklerinin çeşitli yayınlar aracılığıyla geniş tüketici kitlelerine ulaştırılması gerekmektedir. Medya; üretici ve tüketici faktörlerinin (arz-talep) dengelenmesinde menkul kıymetler konusunda olduğu gibi, borsa fonksiyonu üstlenmelidir.

Yasa, eğitim ve örgütlenme şeklinde bilinçlenerek kıt kaynaklarını daha fazlasıyla mal ve hizmet elde edecek şekilde düzenlemeyi öğrenen rasyonel tüketicilerin geliştiği bir toplumda üretimden maksimum verimlilik elde edilecektir. Gereksiz tüketim ortadan kalkacak ve üreticiler ekonomik tüm sektörlerde en yararlı mal ve hizmet üretimine yoğunluk vereceklerdir.

III. SONUÇ

Tüketiciyi Koruma Derneği'nin sloganı;

- a) "Çeşitli televizyon, gazete ve dergilerin yapmış olduğu reklam, kampanya, tüketim bombardımanının etkisinde kalarak yanlış tüketime yönlendirilmek ve her gün aldatılmamak,
- b) Sağlıklı, güvenli, kaliteli, ucuz mal ve hizmet tüketmek, keyfi zamlardan ve pahalılıktan kurtulmak,
- c) Tüketiciler olarak sesimizi duyurmak ve bizleri ilgilendiren her konuda temsil edilmek,
- d) Kentleriyle, havasıyla, suyuyla, denizleri ve gölleri, ormanları ve yeşil alanlarıyla sağlıklı bir çevreye sahip olmak,
- e) Yeme, içme, giyinme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel gereksinimlerimizi karşılamak,
- f) Firma temsilcisi ve sahiplerinin onur kırıcı söz ve davranışlarıyla karşılaşmamak,
- g) Aldığımız mal ve hizmetlerin özellikleri ve kullanımına ilişkin eksiksiz ve doğru bilgi sahibi olmak,
- h) Bir tüketici ve yurttaş olarak haklarımız ve sorumluluklarımız konusunda çağdaş ve demokratik bir eğitim alabilmek,
- i) Ekonomik çıkarlarımızı korumak ve zararlarımızı tazmin etmek,
- j) İstedığımız mal ve hizmeti daha ucuza alabilmek,
- k) Tüketim toplumu olmaktan kurtulmak,
- l) Ödediğimiz paranın karşılığını tam olarak alabilmek,
- m) Tekelci firmaların baskısından kurtulmak,
- n) Devlet yardımlarının ve harcamalarının kaynak savurganlığı ve çevre kirliliği yaratmayan, bilimsel, doğru ve en ekonomik şekilde yaptırmak,
- o) Yaşam düzeyimizi yükseltmek,
- p) Sosyal adalet ilkelerini yerleştirmek"

için güçlü bir tüketici hareketi oluşturulmasına sahip çıkmalıyız(7).

Tüketicinin korunması:

- a) Dünya'daki bloklaşmanın dışında kalmamak,
- b) Kaliteli üretim neticesinde kaynakların hor kullanılmasını önlemek,
- c) Çevrenin kirletilmesinin önüne geçmek,
- d) Toplum sağlığının korunması,
- e) Toplumda kalite kültürünün oluşması,
- f) Tam rekabet koşullarının sağlanması ve dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinde liberalleşmenin koşulu piyasa mekanizmasının işleyişinin sağlanması bakımlarından önemlidir.

Serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde fiyat malın üretim miktarı ve mala olan talep tarafından belirlendiğinden, üreticiler, tüketicilere göre daha avantajlıdır. Bu sebeple aşırı fiyat, mal satış sözleşmelerinde üreticilerin sosyol ekonomik açıdan etkinliği, malların kalitesiz ve kusurlu olması vb. sorunlar daha da artacağından tüketicilerin korunması elzem olmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Duman, G.R., 1998. Tüketici Neden Korunmalıdır? Kalkınmada Anahtar Gazetesi, MPM Yay. Sayı: 122, Ankara.
2. Anonim, 1997. Avrupa Tüketici Hareketi. Standart Teknik ve Ekonomik Dergi-Mayıs, Ankara.
3. Anonim, 1997. Dünyada ve Türkiye'de Tüketici Hareketi, Amerika Birleşik Devletleri'nde Tüketici Hareketi. Standart Teknik ve Ekonomik Dergi-Nisan, Ankara.
4. Anonim, 1997. Türkiye'de Tüketicinin Korunması Konusunun Gelişimi. Standart Teknik ve Ekonomik Dergi-Aralık, Ankara.
5. Anonim, 1997. Tüketicinin Eğitilme Hakkı. Standart Teknik ve Ekonomik Dergi-Şubat, Ankara.
6. Anonim, 1997. Tüketicilere Özet Bilgiler. Tüketici Hakları Derneği Genel Merkezi Yay. Ankara.
7. Anonim, 1996. Tüketicilere Özel Bilgiler, 4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Yönetmelikler ve Tebliğler. Tüketici Hakları Derneği Yay. No: 2, Ankara.

KOOPERATİFÇİLİK

TURİZMİN GELİŞMESİ İLE ORTAYA ÇIKAN ÇEVRESEL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE İZLENMESİ GEREKEN POLİTİKALAR

Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZTÜRK*

Policies Available for Govrenment to Combat the Negative Environmental Impact of Tourism

Abstract : The rapidly growing body of literature on the environmental impacts of tourism has arisen with the recognition that tourist developments do not always bring benefits to host areas. They may lead to the accentuation of existing problems and the creation of new ones. Until recently most people accepted that mass tourism was a "good thing", but now there is a lively controversy. Much of the damage done to the environment as a result of tourism is caused simply by the volume of visitors arriving at destinations which is not used to supporting people in such great numbers. This article discusses the policies available for government to combat the negative environmental impact of tourism. It is concluded that a number of policies might be identified.

Özet : Çevre bilincinin gelişmesine paralel olarak, turizm sektörünün olumsuz etkileri artık günümüzde konuşulan konular arasındadır. Bunun doğal bir sonucu olarakta, turizm sektörünün geliştirilmesi artık her zaman faydalı olmayacağı düşünülmektedir. Zira turizm faaliyetlerinin birçoğu, var olan doğal problemlere yenilerini eklemektedir. Turizm sektörünün doğaya verdiği zararların bir çoğunda, o bölgeye veya ülkeye gelen turist sayısı, taşıma kapasitesinden daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu makalede, hükümetlerin turizm sektörünün gelişmesi ile ortaya çıkan çevre sorunlarının çözümünde izlemesi gereken bazı politikalar tartışılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, **duyarlı politikalar ve yönetimler turizmin oluşturabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldıracaktır veya en aza indirebilir.**

* Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Turizm Eğitimi Bölümü Beşevler-Ankara.

1. Giriş

Günümüzde turizm faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan sosyal, kültürel ve çevresel sorunlar beraberinde bir çok tartışmayı da getirmiştir. Bugün artık kabul edilen görüş, turizmin geliştirilmesi bölge veya ülkeye her zaman faydalı olamayacağıdır. Geliştirilen turizm çeşidine göre turizm aktiviteleri ülkede var olan problemleri arttıracığı gibi yeni problemleri de beraberinde getirecektir. On yıl öncesine kadar, bir çok kişi kitle turizminin çok faydalı olduğu inancındaydı ama artık bu düşüncede olan kişilerin sayısı gittikçe azalmaktadır.

Bugün bir çok ülkede var olan çevre sorunlarının nedeni, ülkeye veya bölgeye gelen ziyaretçi sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum sahip olunan tarihi ve doğal değerlerin yok olmasına veya zarar görmesine neden olmaktadır.

Bu makalede, günümüzde turizmin gelişmesine paralel olarak, ortaya çıkan çevresel sorunlara değinilerek, bu problemlerin çözümünde ilgili kurum ve kuruluşların izlenmesi gereken bazı politikalara yer verilecektir.

İlgili kurum ve kuruluşların izlenmesi gereken politikalara geçmeden önce turizmin gelişmesi ile ortaya çıkan bazı çevresel sorunlara değinmekte fayda vardır. Gerek doğal gerekse de sonradan oluşturulan çevre turistlerin ilgisini çekerek onları seyahate itmektedir. Turizmin geliştirilmesi ve ülkelerin turizmden elde etmek istedikleri ekonomik faydanın elde edilmesi için iyi bir doğal çevrenin olması gerekir. Bu bağlamda turizm ve çevre birbiri ile özdeşmiştir. Turizmden ekmek yiyen ülkeler turistik planlamalarını iyi yapmak zorundadırlar(1). Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkileri bir çok araştırmacı tarafından önemle üzerinde durulması gereken bir konu olduğu vurgulanmıştır(2, 3). Zira çevre olmadan turizm olmadığı gibi geleceğimiz için de çevre çok önemlidir. İyi planlanmamış turizm hareketleri beraberinde bir çok problemleri de getirir. Bunlar kısaca değinmek gerekirse:

- **Su kirliliği** : Otel ve diğer turistik faaliyet gösteren işletmeler için yeterli ve güvenli bir kanalizasyon sistemi kurulmamış ise bu işletmeler atık pis sularını denize veya diğer su kaynaklarına boşaltarak bu alanların kirlenmelerine neden olacaktırlar(4). Suların kirlenmesi bu yolla olabileceği gibi turistler yatlarından attıkları çöplerle ve motorin artıklar ile de kirlenilebilir.
- **Hava kirliliği** : Turizm genellikle "temizlik endüstri" olarak kabul edilmesine rağmen, turizmin gelişmesi ile var olan hava kirliliği daha da artacaktır(5). Zira turistik bölgelere normalden fazla taşıt gireceğinden hava kirliliği de o oranda artacaktır.
- **Ses kirliliği** : Turistik alanlara normal taşıma kapasitesinin üstünde insanların ve araçların gelmesi bu kirliliğe neden olurlar. Bunun dışında bazı turistik faaliyetler

örneğin, eğlence parkları, araba ve motosiklet yarışları da ses kirliliğine neden olabilir. Aşırı ses kirliliği gerek fiziksel gerekse de psikolojik olarak insan sağlığını etkilemektedir.

- **Görsel kirlilik** : Bu kirlilik bir çok formda olabilir, örneğin turistik bölgeye uygun olmayan mimari yapı; kötü planlanmış ticari işletmeler; çirkin ve gelişmiş güzel yapılmış turistik işaretlemeler.
- **Çöp kirliliği** : Turistik bölgeye olan aşırı talep sonucunda turistlerin ve yöre halkının çevreye saçtıkları atık maddeler, artık günümüzde normal kabul edilmektedir. Otel, restoran ve diğer turistik işletmelerin atıklarının toplanması iyi planlanmazsa hastalıkların artmasına neden olabileceği gibi bu yöreler çekiciliğini de kaybedebilir.
- **Ekolojik dengenin bozulması** : Yanlış turistik politikalar ve planlamalar veya normal taşıma kapasitenin üzerinde turist kabul etme sonucunda ekolojik dengeler bozulabilir. Örneğin, iyi planlama ve kontrolün yapılmadığı bölgelerde kamp turizmini geliştirmek, o bölgedeki ağaçların ve bitkilerin zarar görmesine neden olacaktır. Edwards'ın(6) yaptığı bir araştırmaya göre İngiltere ve Galler'in bazı kıyı bölgelerinde reaksiyon amaçlı ata binmelerin yerel bitki örtüsüne zarar verildiğini ortaya çıkmıştır. Yine, mağaraların gereğinden fazla turistlerin ziyaretine açılması, ışıklandırma, ziyaretçilerin taş ve kayaları beraberinde götürmesi de mağaraların doğal yapısını bozabilecektir.
- **Tarihi ve arkeolojik alanların tahrip edilmesi** : İnsanların turizm olayına katılmalarına etken olan tarihi alan ve arkeolojik kalıntıların, yanlış planlama ve kötü kullanılması beraberinde bir çok çevresel problemide getirmektedir.

Yukarıda belirtilmeye çalışılan çevresel problemlerin çözümünde ülkeler genelde iki temel politikadan birini veya herikisini kullanabilirler. Bu politikalardan ilki makro düzeydedir diğeri ise mikro düzeydeki politikalardır(7). Makro düzeydeki politikalar genelde bir ülkedeki turistik faaliyetleri planlarken, mikro düzeydeki politikalar ise turistik alanlardaki ziyaretçilerin hareketlerini planlamaya yöneliktir.

2. Çevresel Sorunların Çözümünde İzlenmesi Gereken Politikalar

Yerel ve ulusal yönetimler turizmin olumsuz etkilerini turizm politika, planlama ve kanunlarla kontrol edebilirler. Aşağıda yerel ve merkezi yönetimlerin çevresel ve sosyal sorunların çözümünde kullanabilecekleri politikalar açıklanmaya çalışılmıştır:

2.1 Turistik Bölgeleme : Genel anlamı ile bir ülkede var olan turistik potansiyellerin bölgelere göre kullanım alanlarının belirlenmesidir. Örneğin İngiltere'de en büyük bölgeleme şehir kenarlarındaki alanların 'Yeşil Kuşak' adı altında sınıflandırılmasıdır. Bu alanların

yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılmasına izin verilmez. Bölgeleme milli parkların korunması için de kullanılabilir. Örnek vermek gerekirse, Kanada'da milli parklar beş sınıfa dayalı bir bölgeleme sistemine dayandırılmıştır. Bu sistemde milli park alanlarının kullanım önceliğini belirler. Örneğin, bu parkta birinci bölge koruma altında olmasına rağmen halkın kullanımına da açıktır. İkinci bölgeye gelince özel tabii çevreyi ihtiva eder(8).

Milli parkların korunmasına ilişkin başka örnekler vermek gerekirse, Norveç'te milli parkların turizm amaçlı olarak kullanılması teşvik edilmez. Norveç'lilerin görüşüne göre turistlere açılmayacak tek bir yer varsa o da onların milli parklarıdır. Avusturalya da Norveç'liler gibi çevre konusunda çok duyarlılardır. Örneğin, Avusturalya'daki Kakudu Milli Parkının içinde sadece üç otel yapımı için gerekli izin verilmiştir ve bireysel ziyaretleri de hoş karşılamamaktadırlar. Adı geçen milli parka ziyaretler genelde çok iyi organize edilmiş turlarla yapılabilmektedir(9). Milli parkların korunması hususunda, milli park planı içinde, milli parklarla ilgili turizm politikaları açık bir şekilde tanımlanmalıdır. Bu politikalar milli park yetkilileri ve bölgedeki turizm müdürlükleri tarafından koordineli bir şekilde hazırlanmalı ve yürütülmelidir.

2.2 Alternatif Turizmin Teşviki : Yumuşak turizm, sürdürülebilir turizm, ekoturizm olarak da adlandırılan alternatif turizmi teşvik edici politikalar belirlenmelidir. Alternatif turizm, yerel halkın kültürünü ve yaşadığı çevreyi dikkate alan küçük ölçekli bir turizm çeşididir(10). Gunn'in(11) değimi ile alternatif turizm, turizm planlamacılarına yeni ufuklar açmıştır. Alternatif turizmin geliştirilmesinde asıl amaç, kitle turizmini bir ülkenin veya bölgenin belli başlı merkezlerinde toplamaktır. Bu merkezleri seçerken hali hazırda geliştirilmiş ve ya çevrenin en az tahrip edileceği alanların seçilmesi hedef olarak alınır. Bu bağlamda Kanada turizmin olumsuz etkilerini en az indirebilmek için sürdürülebilir turizm kuralları geliştirilerek uygulamaya koymuştur.

Doğanın korunması için yapılması gereken faaliyetlere turistik işletmelerinde katılması hem ülke, hem de işletmeler açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Ramada Oteller zinciri ile Amerikan Expres şirketi 1990 yılında ortaklaşa bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanyaya göre Ramada Otellerinde kalan ve Amerikan Expres kartını kullanan herkes için bir Amerikan Doları doğanın korunmasına ayrılmıştır. Toplanan bu paraların bir kısmı Asya Pasifik ülkelerinde doğanın korunmasına yönelik programın genişletilmesi için kullanılmıştır(12).

2.3 Yeşil Politikaların Teşviki : Alternatif turizmin teşviki yeşil politikaların oluşturulması ile çok yakından ilgilidir. Yeşil politikalar sadece çevrenin korunması ile ilgilenmez aynı zamanda çevrenin imarına da yardımcı olur. Yeşil politikaların oluşturulmasında, toplumdaki çevre bilincinin gelişmesi ve çevreci grupların yerel ve ulusal düzeydeki politikaya katılmaları sayesinde oluşabilir.

Şurası unutulmamalıdır ki, yeşil politikalar çevresel problemlerin çözümüne hemen cevap verecek bir yapıya sahip değildir. Bu politikaların başarıya ulaşabilmesi için uzun zamana gereksinim vardır. Örnek vermek gerekirse, Kanada hükümeti "Weyerhaeuser" programının işlerlik kazanabilmesi için 20 yıllık bir dönemin gerektiğini vurgulamıştır. Bu program rekreasyonel aktiviteler ve kereste elde etmek için ormanların yetiştirilmesini içermektedir(7).

2.4 Yeni Çekim Merkezlerinin Oluşturulması : Bu politikanın temel amacı, çevre açısından duyarlı bölgelere olan turistik talebinin oluşturduğu baskıyı, turistik talebi yeni çekim merkezleri oluşturarak azaltmaktır. Bu politikaya örnek vermek gerekirse, nüfusun yoğun olduğu yerlere yakın alanlarda bir rekreasyon parkının yapılmasını verebiliriz. Fransız hükümeti bu politikayı en iyi şekilde kullanarak Paris'in dışında Euro Disney'i inşa etmiştir.

Buraya kadar makro düzeydeki politikalar açıklanmaya çalışıldı. Bundan sonraki bölümde ise mikro düzeydeki politikalar anlatılmaya çalışılacaktır.

2.5 Girişlerin Sınırlandırılması : Bu politikanın temel amacı bir bölge veya ülkeye olan turistik talebin sınırlandırılmasıdır. Diğer bir ifade ile, o bölgeye gelecek turist sayısını kontrol altına alarak, oluşabilecek olumsuz etkileri azaltmaktır. Bunun en güzel örneğini Bhutan'da görmemiz mümkündür. Bu ülke turizmden meydana gelebilecek olumsuz etkileri minimum seviyeye getirmek amacı ile ülkesine gelen turistlerin sayısını sabit bir rakamda tutmaya çalışmakta ve bu turistlerin sadece belli bölgeleri sadece grup halinde ziyaret etmesine müsaade etmektedir. Bunlara ek olarak gruplar en fazla iki hafta kalabilmekte ve her gün için belirli bir miktarda vergi ödemektedirler. Ayrıca, Bhutan hükümeti turistlerin nasıl davranması gerektiğine ilişkin kuralları da belirlemiştir. Örneğin, turistlerin bahşiş vermesi kesinlikle yasaktır(13).

2.6 Giriş Noktalarının Kontrol Altında Tutulması : Yerel yönetimler, tahrip edilmesi kolay olan yerlerin giriş ve çıkışlarını kontrol altında tutarak, o yerlerin tahrip edilmesini önleyebilir. Dünyada bu politikayı uygulayan bir çok ülke mevcuttur. Örneğin, Yunan hükümeti Lindos'ta araba ve otobüs parkını kasabanın dışında bir yere inşa etmiştir. Turistler buraya gelmek için iki seçeneğe sahiptir, ya yürüyerek gelecektir, ya da eşek sırtında buraya gelebilir(14). Yine İngiltere'de Peak District'te Dove Dale gelen ziyaretçileri kontrol altında tutabilmek için bu bölgedeki araba park yerleri küçük yapılarak ziyaretçilerin yürütülmesi planlanmıştır(7).

2.7 Yüksek Fiyat Politikası : Yanlış turizm politikaları sonucunda ülkenin veya turistik bölgelerin normal taşıma kapasitesinden daha fazla turist kabul etmesi beraberinde bir çok büyük çevresel, ekonomik ve sosyal problemleri getirdiğini belirtmiştik. Bu problemlerin bir çoğundan kurtulmanın en basit ve etkili yöntemlerinden birisi de fiyatların o bölgede yük-

sek tutulmasıdır. Böylelikle daha az kişinin ziyareti sağlanarak turizmin getireceği olumsuz etkiler bir ölçüde önlenebilir.

2.8 İşaretleme ve Bekçi Kullanımı : Sit alanlarında uyarı levhalarının yerleştirilmesi ve bölgenin korunması ve turistlerin bilgilendirilmesi için güvenlik görevlilerinin çalıştırılması uygun bir politika olarak kullanılabilir. Görevliler vasıtası ile dağıtılacak broşür, el kitapçıkları ve benzeri yayınlar tarihi ve doğal değerlerin korunmasında faydalı olacaktır.

Yukarıda belirtilen makro ve mikro düzeydeki politikalara ek olarak, merkezi ve yerel hükümetler gerek turistlerin ve gerekse yöre halkının çevre konusuna bilinçlendirilmesi için eğitime önem vermeleri gerekir. Gerçekte, eğitimden beklenen sonuçların kısa sürede alınabilmesi zor olmasına rağmen, bu politikadan vazgeçilmemelidir(15).

3. Sonuç

Çevre turizm için önemli bir kaynaktır. Bu yüzden de çevrenin korunması ve yönetimi turizmin geleceği açısından hayati önem arz etmektedir. Bir bölgenin turizm alanı olarak seçilmeden önce o bölgenin özelliklerine göre taşıyabileceği turist kapasitesinin iyi hesap edilmesi gerekir. Örneğin, Yeni Zelanda coğrafi açıdan büyük olduğundan bir çok turisti çevresine zarar vermeden ağırlayabilir. Buna karşın, coğrafi açıdan küçük olan Singapur için bunu söylemek mümkün değildir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, turizmden elde edeceğimiz gelirler ile doğal çevremizin korunmasını bir denge içinde götürmemiz hem bizim, hem de gelecek kuşaklar için önem arz etmektedir. Duyarlı politikalar ve yönetimler turizmin oluşturabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldırılabılır veya en aza indirebilir.

KAYNAKÇA

1. WTO, *National and Regional Tourism Planning: Methodologies and case studies*, Routledge, London, (1994).
2. Edington, J. ve Edington, M., *Ecology Recreation and Tourism*, Cambridge University Press, Cambridge, (1986).
3. Green, H. ve Hunter, C. "The Environmental Impact Assessment of Tourism Development" *Perspectives on Tourism Policy*, Peter Johnson ve Barry Thomas, (editör) Mansell Publishing Limited, London, (1992), sayfa: 29-48.
4. Pearce, D., *Tourist Development*, Second Edition, Longman Scientific & Technical, Essex, (1991).
5. Inskeep, E., *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, Van Nostrand Reinhold, New York, (1991).

6. Edwards, J.R., "The U.K. Heritage Coast: An Assessment of the Ecological Impacts of Tourism", *Annals of Tourism Research*, Cilt: 14, Sayı: 1, (1987), sayfa: 71-87.
7. Ryan, C., *Recreational Tourism: A Social Science Perspective*, Routledge, London, (1991).
8. Murphy, P.E., *Tourism: A Community Approach*, Routledge, London, (1985).
9. Smith, C. ve Jenner, P., "Tourism and the Environment" *Travel and Tourism Analyst*, Sayı: 5, (1989).
10. Joruiluoma, J., "Alternative Tourism and the Evolution of Tourist Areas" *Tourism Management*, Sayı: March, (1992).
11. Gunn, C.A., *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*, 3rd Edition, Taylor & Francis, London, (1994).
12. D'Amore, L.J., "Promoting Sustainable Tourism-the Canadian Approach" *Tourism Management*, Sayı: September, (1992).
13. Hickman, K. ve Edmunds, T.O., "The Serpent in Paradise" *Geographical Magazine*, Sayı: November, (1988), sayfa: 18-23.
14. Davidson, R., *Tourism, Longman*, London, (1989).
15. May, V., "Tourism Environment and Development Values, Sustainability and Stewardship" *Tourism Management*, Cilt: 12, Sayı: 2, (1991).

KOOPERATİFÇİLİK

ÇEVRE KORUMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YÖNÜNDEN KARADENİZ BÖLGESİ TARIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Yrd. Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ²

ÖZET

Tarım, doğal kaynakların bilinen en eski kullanım şeklidir. Başlangıçta çevre ile uyumlu bir ekonomik faaliyet olan tarım, özellikle sanayi devrimi ve 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeşil devrimin etkisi ile çevreyi kirleten bir nitelik kazanmıştır. Tarımsal kirlenme, insan refahı ve çevre kalitesini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Tarımdan kaynaklanan kirliliğin kontrolüne yönelik çevre politikaları ve sürdürülebilir tarımsal kalkınma yaklaşımları 1980'li ve 1990'lı yıllarda yoğun olarak tartışılmış ve bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Böylece birçok ülkenin tarım politikalarına çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma amacı da zorunlu bir biçimde girmiştir. Bu çalışmada öncelikle tarihsel gelişim süreci içinde tarım-çevre ilişkileri, çevre koruma yaklaşımları, sürdürülebilir kalkınma ve tarım yaklaşımları incelenmiş, bu kapsamda Karadeniz Bölgesi tarımının temel özellikleri irdelenmiş ve tarımın sürdürülebilirliği açısından alınması gereken önlemler tartışılmıştır.

AN ASSESSMENT OF THE BLACK SEA REGION'S AGRICULTURE FROM THE VIEW POINT OF ENVIRONMENTAL CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ABSTRACT

Agriculture is the oldest known use of the natural resources. At first, it was an economic activity harmonized with environment but particularly after the industrial revolution and

1 4-5 Ocak 1999'da Samsun'da düzenlenen "Karadeniz Bölgesi Tarım Sempozyumu'nda" sunulan bildirinin, Sempozyumda yapılan tartışmaların sonuçlarından da yararlanılarak gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

2 Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 06110 Dışkapı/ANKARA.

green revolution which came into being at the second half of 20th century, agriculture began to pollute the environment. Agricultural pollution has started to effect the human welfare and environmental quality negatively. The environmental policies for the control of agricultural pollution and the approaches for sustainable agricultural development were discussed during 1980's and 1990's and these debates are still going on. Thus, in the most of the countries had to put the aim of environmental conservation and for sustainable development in their agricultural policies. In this article, first of all, the relationship between agriculture and the environment in the historical development process, the environmental conservation approaches, the sustainable development and agricultural approaches are examined, then in this concept, the main characteristics of the Black Sea Region's agriculture are explained and the measures that should be taken for sustainability of agriculture are discussed.

1. GİRİŞ

İnsanların yaklaşık 9000 yıl önce doğadaki bitkileri toplayarak ve hayvanları avlayarak başlattıkları tarımsal faaliyet, 20. yüzyıla kadar çoğunlukla doğa ile uyum içinde yürütülmüştür. 20. yüzyılın başlarında makinalaşmanın tarıma girmesi ile yeni tarım alanları üretime açılmış, daha sonra yeni teknolojik gelişmeler ile kimyasal güdülerin kullanımı, üretimi miktar ve kalite yönlerinden yükseltmiştir(1, 2). Sanayi devrimi ve 1950'lilerden itibaren yeşil devrimin etkisi ile yoğun olarak kimyasal güdüler, mekanizasyon ve geliştirilen yüksek verimli çeşitler ve ıslah edilen hayvan ırklarının üretimde kullanılması, tarımsal üretimin yapısını bütünüyle değiştirmiştir. Böylece tarımın neden olduğu çevre sorunları, insan ve çevre sağlığını olumsuz etkilemeye başlamıştır.

Türkiye'de hızla artan nüfusun temel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, tarımsal üretim artış hızının nüfus artışına eşit veya üzerinde olması gerekir. Son 15-20 yıl içinde işlenerek tarımsal üretim yapılacak alanların son sınırına ulaşılmış olması nedeniyle, birim alan ve hayvan veriminin artırılması ana hedef olmuştur. Özellikle 1950'lilerden itibaren geleneksel tarımın yapısında çok önemli değişiklikler olmuş, kimyasal gübre ve ilaç kullanımı artmış, monokültür üretim sistemleri ağırlık kazanmış ve toprak yoğun olarak işlenmeye başlanmıştır. Yüksek enerjili veya entansif tarım yaklaşımları, toprak erozyonunda artış ve yenilenemeyen kaynaklarda azalmaya neden olmuştur. Bu nedenle alternatif tarım yöntemlerinin tartışılması ve uygulanması sürecine girilmiştir. İstenilen üretim artışının sağlanabilmesi, kirliliğin azaltılması ve ekolojik dengenin korunabilmesi için, doğal kaynak stokunu minimum seviyede etkileyebilecek yeni tarımsal üretim yaklaşımlarına gereksinim bulunmaktadır. 1980'de tartışılmaya başlanan ve 1987'de "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda kapsamlı olarak incelenen sürdürülebilir kalkınmanın (SK), yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde hem kaynakların korunması, hem de üretim artışının sağlanması ve korunması yönlerinden incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar ve özellikle 1992'de Rio'da toplanan Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda onaylanan belgeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi, tarım ve çevre politikalarına zorunlu bir biçimde girmiştir.

Bu incelemede öncelikle tarihsel gelişim süreci içinde tarım-çevre ilişkileri, çevre koruma yaklaşımları, sürdürülebilir kalkınma ve tarım yaklaşımları incelenmiş, bu kapsamda Karadeniz Tarım Bölgesi'nin (Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak ve Bayburt illeri) temel özellikleri irdelenmiştir. Bazı tartışmalarda ise coğrafi bölge esas alınmıştır. Bu amaçla Bölge tarımının işletme yapısı, girdi kullanımı, işletme bünyesinde bitkisel ve hayvansal üretimin dengesi, toprak üzerindeki nüfus baskısı ve alternatif istihdam olanakları, fındık ve çay gibi monokültürlerin etkileri, erozyon, tarımı etkileyen sanayi, hizmet kesimi ve kentsel kirlilikler ve bu kapsamda verimli tarım alanlarının amaç dışı kullanımı incelenmiştir.

2. ÇEVRE KORUMA YAKLAŞIMLARININ GELİŞİMİ VE TARIMSAL ÜRETİM

İnsanlar tarihin ilk dönemlerinde toplayıcılık, ilkel tarım, avcılık ve balıkçılık yaparak yaşamlarını sürdürmüşlerdir(3). Bu dönemde genellikle küçük topluluklar halinde yaşayan insanlar, bir bölgede kullanılabilecek kaynaklar tükendiği zaman başka bölgelere göç etmişlerdir. Göçebelikten yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte insan toprağı çeşitli aletlerle işleme, tohum ve fideden yararlanmaya başlamıştır. Yerleşik düzende yapılan üretimin amacı, çiftçi ve aile bireylerinin beslenme ve giyinme gereksinimlerini karşılamaya yönelik olduğundan, bu üretim biçimine geçimlik tarım adı verilmiştir. Üretimdeki artış, çiftçilerin evde tüketemedikleri ürünleri pazara arz etmelerine neden olmuş ve sağlanan gelir ile gübre, ilaç, yem, tohum gibi üretim girdilerinin alımı ve kullanımını teşvik etmiştir. Böylece pazara yönelik üretim, geçimlik üretimin yerini almış ve buna ticari tarım denilmiştir(4).

Tarım, doğal kaynakların bilinen en eski kullanım şekillerinden biridir. İnsanlar tarımsal faaliyetleri yürütürken kırsal alanları düzenlemişler ve tarımı doğanın dengesini bozmadan uzun zaman yapmışlardır. Bu dönemde tarım doğanın korunması ve peyzajın biçimlenmesine önemli katkılar yapmıştır. Bu olumlu katkı tarımda kimyasal ilaç ve gübre gibi sermaye girdilerinin kullanılmasına kadar sürmüştür. Modern üretim yöntemlerinin uygulanması ile tarımsal faaliyetler de çevreyi kirletici bir nitelik kazanmıştır(5). Başlangıçta doğa ile uyumlu bir faaliyet olan tarım, özellikle sanayi devriminden sonra bilim ve teknoloji de meydana gelen gelişmelerin tarımda da uygulanması ile doğa üzerinde önemli bir baskı oluşturmaya başlamıştır. 1967-1968 yıllarında Meksika, Hindistan, Pakistan ve Filipinler'de ıslah edilmiş yeni tohumlar, kimyasal gübre ve ilaç gibi girdilerin kullanımının büyük ölçüde teşviki ile üretimde çok önemli artışlar sağlanmış ve bu sonuç yeşil devrimin doğmasına neden olmuştur(6). Tarımda teknik ve teknoloji kullanımının geçimlik tarıma uygulanması ile üretimde çok yüksek artışlar sağlanmış ve birçok gelişmekte olan ülkede bu yolla açlık sorunu kısmen de olsa çözümlenebilmiştir. Tarım bilimleri ve teknolojisindeki gelişmelerin tarımsal üretime uygulanması ile tarımda yığın üretime geçilerek uzmanlaşma ve işletmeler arasındaki entegrasyonlar artmış ve birçok ülkede tarım ve önemli noktasal olmayan kirlilik kaynağı haline gelmiştir(2).

Bütün ekonomik faaliyetler temelde doğada bulunan kaynaklara dayanmaktadır. 1940 ve 1950'li yıllardan sonra ekonomik kalkınmayı sürdürmek için yenilenebilen ve yenilene-meyen doğal kaynakların yeterliliği sürekli olarak tartışılmıştır. Konu ile ilgili olarak 1972'de Roma Klubü'nce yayınlanan "Büyümenin Sınırlanması" adlı raporda, verimli tarım toprak-larının miktarı, mineral kaynaklar ve enerji kaynaklarıyla ilgili tahminlere göre, bunların ekonomik kalkınma için yeterli olmadığı ve kaynakların kıtlığı ile ilgili ölçütlerin gerçeği yansıtmadığı ortaya atılmıştır(7). 1872'de toplanan Stockholm Konferansı'ndan sonra doğal kaynakların kullanımı ve ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkileri ulusal ve uluslara-rası düzeylerde yoğun olarak tartışılmıştır. Bu çalışmaların bir sonucu olarak dünyada doğal kaynaklar ve çevreye olan yaklaşımlarda belirgin değişimler başlamıştır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde sanayileşme ve refah düzeyinin yüksekliğinden kaynaklanan kirlilik ve gelişmekte olan ülkelerde ise kısa dönemde de devam etmiştir. 1987'de Brundtland Raporu hazırlanmış ve 1992'de de Rio Konferansı toplanmıştır. Dünyada çevre sorunlarının yoğun bir biçimde tartışıldığı, ancak bütün çevre sorunlarının yoğun bir biçimde yaşanmaya de-vam ettiği bu dönemde en önemli değişiklik; Stockholm'de kirlenme ve yenilenemeyen kay-nakların tükenmesi konusunda sorun kaynaklı bir yaklaşım geliştirilmiş iken, Rio'da doğal kaynaklara dayalı sürdürülebilir ekonomik büyüme ve insan kaynaklarının geliştirilmesini amaçlayan entegre bir yaklaşımın benimsenmiş olmasıdır. Rio'da onaylanan belgeler ve özellikle Gündem 21, bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

SK yaklaşımı çevresel, ekonomik ve sosyal amaçların tam bir entegrasyonunu öngör-mektedir. Bu kavram günümüz kuşağının gereksinimlerini karşılarken, gelecek kuşakların doğal kaynaklara olan taleplerinin de dikkate alınmasını öngörmektedir(8, 9). Bunun için kuşaklar arasında dayanışma esas alınmalı ve mevcut kaynaklar israf edilmeden kullanıl-malıdır. SK yaklaşımının tanımında iki önemli nokta dikkati çekmektedir. Bunlardan birinci-si, günümüz ve gelecek kuşakların temel gereksinimlerinin karşılanması ve ikincisi ise, çev-resel kaynakların kıt veya sınırlı olmasıdır. İnsanların temel gereksinimlerinden olan besin maddeleri, sınırlı çevre kaynakları ile karşılanamayacağından ve besin maddeleri arzı ile nüfus artış hızı arasındaki denge daha da bozulacak ve yakın gelecekte besin güvenliğini tehdit edebilecek boyutlara ulaşabilecektir(10). SK, klasik mutlak kıtlık kavramını ortaya at-makta ve ekonomik büyüme olanaklarının, hem doğal kaynakların kalitesi, hem de çevrenin özümleme kapasitesi ile sınırlı olduğunu vurgulamaktadır(11). SK ile ilgili tartışmalar eko-nomik ve ekolojik sistemlerin yönetimi üzerinde toplanmaktadır(7). Bu kapsamda karar ver-me sürecinde ekosistemlerin küçük, lokal, bölgesel, ulusal ve hatta küresel düzeylerde ince-lenmesi ve ekolojik boyutun bütün ekonomi politikalarına entegre edilmesi gereği bulun-maktadır. SK kavramının iki yönden incelenmesi gerekir. Birincisi, doğal kaynakların ve özellikle yenilenemeyen kaynakların tükenme hızları ve ikincisi ise, kalkınma düzeyine bağ-lı olarak çevre kalitesi ve kaynaklardaki bozulma veya kirlenme düzeylerinin bilinmesi ve bunlara göre makro ve mikro ekonomik hedeflerin yönlendirilmesidir. ST için, bütün ülkelerde ve uluslararası düzeyde tarım, çevre ve ekonomi politikalarında önemli değişikliklerin ya-

pılması gerekir. Bu ise, kırsal kesimin, ulusal hükümetlerin, özel sektörün ve uluslararası toplumun işbirliğini gerektirmektedir(12).

Tarıma yönelik politikalar ve tarım tekniklerinin çevresel bozulmalara neden olduğu bilinmektedir. Mevcut tarım politikaları ve bunların uygulanmasında kullanılan araçlar zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte, uygulamada yaygın olarak fiyat ve pazar politikaları ve özellikle de girdi sübvansiyonları ve destekleme alımları gibi yaklaşımlar kabul görmüştür. Birçok ülkede devletin yoğun bir biçimde desteklediği entansif (yüksek enerjili) tarımsal üretim sisteminin başlıca çevresel sonuçları; (i) yoğun toprak kaynakları kullanımı ve kimyasal gübreler ile tarımsal mücadele ilaçlarının aşırı kullanımı nedeniyle toprak kalitesinin düşmesi ve verimliliğin azalması, (ii) doğal çayır ve mer'aların, çalılıkların, doğal parklar gibi koruyucu bitki örtüsünün tahrip edilerek arazinin tesviyesinin bozulması ve marjinal alanların işlenmesi, tarımsal üretime açılması ve (iii) yeraltı suyunun, girdi sübvansiyonları ile desteklenen ve kullanımı teşvik edilen azotlu gübrelerin aşırı kullanımı nedeniyle azot kirlenmesine uğraması gibidir(10).

ST, günümüz kuşağının besin maddeleri talebi karşılırken, gelecek kuşakların söz konusu gereksinimlerini karşılama haklarını ellerinden almayacaklarını yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanabilir. ST, biyolojik girdilerin kullanılması ile tarım dışı girdilerin kullanımının minimize edilmesi ve buna bağlı olarak doğal kaynakların bozulmasını önleyerek verimliliğin artırılmasına yönelik bir stratejidir. ST'da tarım dışı girdilerden çok tarımsal kaynaklara yönelmek, üretim artışı ve doğal çevrenin korunmasını ekonomik ölçütler çerçevesinde gerçekleştirmek amaçlanmakta ve bu kapsamda üreticilere ve ilgili kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Bu yaklaşım temelde tarımın agronomik, çevresel, ekonomik ve sosyal yönlerini dengelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için bir yandan tarımın insanların sürekli olarak çeşitlenen ve artan gereksinimlerini karşılması ve diğer yandan da söz konusu faaliyetlerin çevre ve diğer canlılar üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. ST, insanlığın değişen gereksinimlerini karşılayabilecek biçimde doğal kaynakların tarımsal üretim için etkin bir şekilde yönetilmesi, kaynakların korunması ve çevre kalitesinin sürdürülmesi veya geliştirilmesini ön planda tutmaktadır(13), ST sistemleri ekonomik yönden kabul edilebilen, gelecek kuşaklar için çevre kalitesi ve doğal kaynakları koruyarak bugünkü kuşağın güvenli ve yeterli gıda gereksinimlerini karşılayabilen yaklaşımlardır(14).

ST konusundaki ilk çalışmalar ABD ve AB Ülkelerinde yapılmıştır(15). Günümüzde bu çalışmalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devam etmektedir. ST arayışlarının öncelikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmasının nedenleri ise; bu ülkelerde üreticilerin tarım kimyasalları kullanımı ile enerji talebinin ve masraflarının görece olarak çok yükselmesi, bu girdilere üretimde bağımlılığın artması, erozyon ve bitki besin maddeleri kaybı nedeniyle toprak verimliliğinin gittikçe azalması, tarım kimyasalları kullanımına bağlı olarak yerüstü ve yeraltı

sularının kirlenmesi, gıda maddelerinin kalitesi ile insan ve hayvan sağlığına olan zararları, tarım kimyasallarına karşı güvenlik önlemlerinin geliştirilmesi, aile işletmeleri ve yerel tarım ürün pazarlarının yavaş yavaş ortadan kalkması gibidir(13).

Günümüz düşük girdili, biyolojik, organik, alternatif, eko-tarım, biyodinamik tarım gibi birçok kavram ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi düşük miktarda kimyasal kullanımı, enerji tasarrufu ve kaynakların korunması esasına dayanmaktadır. Bunlar çevreye minimum zarar verebilen tarım sistemlerini geliştirmeye yöneliktir. Bu yaklaşımlarda gübre, ilaç gibi tarım dışı girdiler kullanılmamakta, bunların yerine hastalık ve zararlılara dayanıklı çeşitler kullanılmakta veya biyolojik düşmanlar ile mücadele yapılmakta, gübrelemede doğal kaynaklar kullanılmakta, yabancı otlarla kültürel veya mekanik önlemler ile mücadele yapılmakta, işletmelerde tek bir üretim faaliyeti yerine bitkisel ve hayvansal üretime birlikte yer verilmekte ve baklagillerinde içinde yer aldığı münavebe planları uygulanmaktadır. Ancak geleneksel tarımdan organik tarıma geçiş için belirli bir sürenin (1-5 yıl) geçmesi gerekmektedir. Organik ürünlerin birim alan verimi, -özellikle ilk yıllarda-, geleneksel ürünlere oranla % 20-30 daha düşük olabilmektedir. Bununla birlikte dünya pazarlarında geleneksel ve organik ürünlerin fiyatları arasında, organik ürünler lehine ortalama % 30 dolayında fiyat farkı olabilmektedir(16).

ST'nin en önemli koşulu, rasyonel alan kullanım planlaması ve rasyonel işletmeciliktir. ST'nin sağlanması için çeşitli eylem planları geliştirilmiş ve tartışılmaktadır. Bu planlara göre ST için öncelikli eylemler; (i) verimli topraklar tarımsal üretim için korunmalı, (ii) toprak ve su kaynaklarını koruma çalışmaları geliştirilmeli, (iii) marjinal araziler üzerinde tarımın etkileri azaltılmalı, (iv) bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinin birbirine entegre olması teşvik edilmeli, (v) kuru tarım bölgelerinde sürdürülebilirlik ve verimlilik yükseltilmeli, (vi) entegre tarımsal mücadele uygulamaları yaygınlaştırılmalı, (vii) tarım kimyasallarının (ilaç, gübre, büyümeyi düzenleyiciler gibi) kullanımı kontrol edilmeli, (viii) tarımın genetik kaynakları korunmalı, (ix) küçük çiftçiler ve tarım kesimindeki topraksız ailelerin tarım dışı işlerde istihdamı artırılarak toprak üzerindeki nüfus baskısı hafifletilmeli ve (x) tarımda fiyat politikaları yerine koruma politikalarına ağırlık verilmeli olarak saptanmıştır(17).

Gelişmiş ülkelerde tarıma verilen yüksek destekler, bitki örtülerinin tahribine ve çiftçilerin sulama suyu için ödediği ücretin suyun gerçek kıtlık değerini yansıtmaması, gübre ve ilaç gibi girdilerin fiyatlarının sübvansede edilmesi, bunların aşırı kullanımına ve toprağın özelliklerinin bozulmasına neden olmaktadır. Türkiye'de de uygulanan tarım politikaları doğal kaynakların etkin kullanımını olumsuz etkilemektedir. 1960'lı yıllarda çok yetersiz olan kimyasal gübre kullanımının artırılması için bu girdilerin sübvansede edilmesi tercih edilmiştir. Günümüzde bazı tarım bölgelerinde ekonomik optimumun çok üzerinde gübre kullanılmaktadır. Örneğin, Manisa'da gübre tüketiminin ülke ortalamasının 3,57 kat üzerinde olduğu, İzmir'de pamuk üreticilerinin ortalama olarak saf azotta optimum dozun 2 katı ve Tokat'da ise, kuru koşullarda buğday üretiminde saf azot olarak ekonomik optimumdan orta-

lama % 42 daha fazla gübre kullanıldığı belirlenmiştir(18, 19, 20). Tarımda aşırı nüfus baskısı ile bu kesimin çeşitli ekonomik ve sosyal özellikleri, üreticilerin doğal kaynakları yenilebilme yeteneğinden daha hızlı kullanmaya yönelmelerine neden olmaktadır. Tarımda kaynakların yoğun kullanımı, toprak ve su gibi doğal kaynakların tahribini hızlandırmaktadır. Toprak, yanlış tarım tekniklerinin uygulanması, amaç dışı kullanım, iklim ve topografik faktörler, tarım, sanayi, kentsel kesim ve turizmin neden olduğu kirliliğe bağlı olarak tahrip olmaktadır. Ayrıca uygun olmayan yöntemler ile aşırı sulama yapılması, su kirliliği ve toprak özelliklerinin bozulmasına neden olabilmektedir.

Türkiye'de makro politikalara SK yaklaşımın entegre edilmesi eğilimine girilmiştir. Özellikle VI. ve VII. Planlar'da SK'ya olanak verebilecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel ilke ve politika olarak belirlenmiş olsa da, uygulamada ekonomi ve özellikle tarım politikalarına çevre unsurunun entegre edilemediği ve tarımda sürdürülebilirliği sağlayabilecek stratejilerin belirlenip uygulanmadığı görülmektedir(21). Tarımsal kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından çeşitli çevresel, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya olan ülkemizde, SK yaklaşımına uygun olarak yeni eylem planlarının hazırlanması ve bunların mümkün olan en kısa sürede uygulanması ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesinin sağlanması gereklidir. Kaynakların korunması ve devamlılığını sağlayacak önlemler, bu konuda görevli kuruluşların yeniden şekillendirilmesi veya yeni kuruluşların oluşturulması şeklinde olabilir.

3. ÇEVRE KORUMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YÖNÜNDEN KARADENİZ BÖLGESİ TARIMI

Bölgede 1950'de 406.196 olan tarım işletmesi sayısı 1991'de 643.794'e ulaşmış ve ortalama işletme arazi genişliği de 33,35 dekardan 27,97 dekara düşmüştür. İşlenen arazi 1950'de 14.829.000 iken, 1991'de 18.008.048 dekara ulaşmıştır. 1950-1991 döneminde, işlenen alanda % 21,4'lük artış olmasına karşın, işletme sayısının % 58,5 oranında artması, işletmelerin sürekli bölünerek parçalanmaya devam ettiğini göstermektedir (Çizelge 1).

Bölgede 49 da ve daha az toprağa sahip olan işletmelerin oranı 1950'de % 81,4 iken, 1991'de % 85,9 olmuştur. Bu işletmeler işlenen alanın 1950'de % 48,6'sına ve 1991'de ise % 55,1'ine sahiptir. Bölge tarımında küçük aile işletmeleri ağırlıklı yapıyı oluşturmaktadır. Tarımın yapısını iyileştirmek ve verimliliği artırmak ve korumak için, işletmelerin ekonomik bir yapı veya büyüklüğe ulaştırılması gereklidir. Mülkiyete dayalı küçük aile işletmeleri ağırlıklı yapıyı oluşturmaktadır. Ortalama parça sayısı 1950-1991 döneminde sürekli bir değişim göstermekte olup, 1991'de ortalama 5,36'dır. Bölgede sosyo-ekonomik yapı ve yasal durum nedeniyle tarım işletmeleri sürekli olarak parçalanarak bölünmektedir (Çizelge 2).

Çizelge 1 : Karadeniz Tarım Bölgesi'nde Tarım İşletmelerinin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı (22, 23, 24)

Faaliyet Alanı	1950		1980		1991	
	Miktar	Oran	Miktar	Oran	Miktar	Oran
Yalnız Bitkisel Üretim Yapanlar	155.845	38,37	35.950	6,08	113.607	17,65
Yalnız Hayvansal Üretim Yapanlar	1.346	0,33	4.343	0,74	6.646	1,03
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Yapanlar	249.005	61,30	550.784	93,18	523.541	81,23
Toplam İşletme Sayısı	406.196	100,00	591.077	100,00	643.794	100,00
Değişim (%)	100,00		45,52		58,49	
Toplam İşlenen Alan (Da)	14.829.000		19.968.778		18.008.048	
Değişim (%)	100,00		34,66		21,44	

Çizelge 2 : Karadeniz Tarım Bölgesi'nde İşletmelerin Sayı ve Büyüklük Gruplarına Göre Dağılımı(1)(22, 23,24)

İşletme Büyüklüğü (Da)	1950		1980		1991	
	İşletme Sayısı	İşlenen Alan (Da)	İşletme Sayısı	İşlenen Alan (Da)	İşletme Sayısı	İşlenen Alan (Da)
1-19	217.200	2.265.000	206.715	1.978.348	321.217	3.163.706
20-49	144.600	4.942.200	256.007	7.731.383	231.919	6.755.997
50-99	62.400	4.454.400	99.327	6.341.870	67.483	4.258.569
100-199	18.600	2.542.200	26.983	3.381.795	18.129	2.246.756
200-499	1.200	253.200	2.007	471.199	4.659	1.110.656
500-999	600	372.000	34	21.790	152	85.753
1000-2499	-	-	1	2.450	233	353.480
2500+	-	-	3	39.943	2	33.131
Toplam	444.600	14.829.000	591.077	19.968.778	643.794	18.008.048
Ortalama Arazi Genişliği (Da)	33,35		33,78		27,97	
Ortalama Parça Sayısı (Adet)	5,54		7,13		5,36	

(1) Çizelge 1, 2 ve 3'de 1950 ve 1991 yılları için verilen tarım işletmesi sayılarındaki farklılıklar, sınıflandırmadaki tekrürlerden ileri gelmektedir.

İşletmelerin 1950'de % 83,4'ü ve 1991'de ise % 96,8'i yalnız kendi arazi üzerinde tarımsal faaliyet yapmaktadır. Bu dönemde dışarıdan arazi tutup başkasına arazi vermeyen işletmelerin oranı % 15,6'dan % 3,07'ye gerilemiştir (Çizelge 3). Bölgede kiracılık ve ortaklık ile

arazi işleme son derece düşük düzeylerde kalmaktadır. Bu durum özellikle toprak verimliliğinin korunması ve iyileştirilmesi yatırımlarının yapılması yönünden oldukça önemli görülmektedir. İşletme sayısı fazla, işletmelerin ortalama genişliği küçük, araziler çok parçalı, dağınık ve eğimin fazla olduğu araziler makinalı tarıma uygun olmamaktadır.

Çizelge 3 : Karadeniz Tarım Bölgesi'nde Tarım İşletmelerinin Arazi Tasarruf Şekillerine Göre Dağılımı(22, 23, 24)

Tasarruf Şekilleri	1950		1980		1991	
	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)	Miktar	Oran (%)
Yalnız Kendi Arazisini İşletenler	337.758	83,43	550.781	93,87	619.900	96,83
Başkasından Arazi Tutup Başkasına Arazi Vermeyenler	62.935	15,55	32.137	5,48	19.663	3,07
Yalnız Kira İle Arazi İşletenler	1.447	0,36	1.575	0,27	40	0,01
Yalnız Ortakçılık İle Arazi İşletenler	2.242	0,55	223	0,04	437	0,07
Diğer Şekilde Arazi İşletenler	468	0,11	2.018	0,34	134	0,02
Yalnız Hayvan Yetiştiren İşletmeler	1.346	-	4.343	-	6.646	-
Toplam	406.196	100,00	591.077	100,00	646.910	100,00

Bölge arazi varlığının ancak % 21,45'i olan 1.457.226 hektarı, I-IV. yetenek sınıflarındaki tarım arazisidir. Bunun % 2,18'i sulanabilmektedir. DSİ'ce sulamaya açılan 78.740 ha alanın % 4'ü (3.184 ha), tesisler ekonomik ömürlerini tamamlamadan sanayi ve yerleşim alanına dönüşmüştür. Arazi kullanımındaki en önemli sorun, arazilerin yetenek sınıflarına uygun kullanılmamasıdır. Tarımsal üretim kaynağı olmayan çalı ve fundalar, VI-VII. sınıflarda olması gereken orman arazileri, VI. sınıf arazilerde yer alması gereken çayır ve mer'alar, esas tarım yapılması gereken I-IV. araziler üzerinde bulunmaktadır. Bölgede çok kıt olan I-IV. sınıf arazilerin % 23,34'ü bu biçimde esas amacı dışındaki kullanımlara ayrılmıştır. Yerleşim alanı, sanayi, turistik ve askeri tesisler ile altyapı yatırımları için I-IV. arazilerin % 1,15'i tahsis edilmiştir. Buna karşın 1.186.732 ha kuru ve sululu tarım arazisi VI-VII. araziler üzerinde yer almaktadır. VI-VII. araziler üzerindeki tarım alanları, toplam tarım alanlarının % 51,59'unu ve toplam arazi varlığının % 17,50'sini oluşturmaktadır (Çizelge 4). Bu dengesiz yapı ile tarım girdilerinin bilinçsiz, aşırı ve kontrolsüz kullanımı ile üretim tekniğindeki hatalar birleştiğinde, bölgede erozyon ile oluşan kayıplar artmaktadır.

Bölge arazi varlığının % 0,04'ünde çoraklık, % 4'ünde yaşlık, % 35,7'sinde taşlılık ve % 89,7'sinde de çeşitli derecelerde olmak üzere erozyon sorunu bulunmaktadır. Erozyon sorunu bulunan arazilerin % 17,7'si II-IV. sınıf ve % 82,3'ü ise VI-VII. sınıf arazilerdir. Bölgede su

Çizelge 4 : Karadeniz Tarım Bölgesi'nde Arazi Kullanma Şekli ve Kabiliyet Sınıflarının Dağılımı(25)

Arazi Kullanım Şekli	Arazi Kullanma Kabiliyet Sınıfları (%)								Kul.Şe. Toplamı
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Tarım Arazileri	5,97	10,96	11,69	-	20,01	31,88	-	100,00	
Çayır ve Mer'a Arazisi	0,10	0,22	0,62	1,69	-	48,83	48,54	-	100,00
Orman ve Funda Arazisi	0,04	0,71	2,07	6,83	-	10,97	79,38	-	100,00
Tarım Dışı Arazi	5,82	8,23	8,42	13,11	-	10,23	14,13	-	100,00
Diğer Araziler	-	-	-	-	-	-	-	100,00	100,00
Su Yüzeyleri	-	-	-	-	-	-	-	100,00	100,00
Sınıf Toplamı (%)	2,08	4,12	5,08	10,17	-	19,58	56,18	2,79	100,00

erozyonu etkili olmakta, rüzgar erozyonu ise saptanamamıştır(25). Karadeniz Bölgesi'nde verimli ve tarıma uygun araziler genellikle kıyı şeridinde bulunmakta ve bu arazilerde genellikle entansif tarım yapılmaktadır. Ancak Bölgede ana karayollarının inşası ve geliştirilmesi çalışmaları ile kıyı şeridi yer yer tahrip edilmiş, yollar üzerinde hızla yeni konutlar, işyerleri, oteller ve fabrikalar kurulmuş ve bu süreç devam etmektedir. Yakın gelecekte -eğer yeterli düzenlemeler yapılmaz ve uygulanmazsa- bölge için çok değerli olan bu küçük düzlüklerin önemli kısmı veya tamamı amaç dışı kullanımlara tahsis edilebilecektir. Bölgede özellikle Samsun ve Trabzon illeri çevresinde bu tür amaç dışı kullanımlar çok belirgin olarak gözlenmektedir(26). Tarıma ayrılması gereken I.-IV. sınıf araziler tarım dışı amaçlara ayrılırken, V.-VII. sınıf arazilerin de tarıma açılması çok önemli bir risk olarak görülmektedir.

Tarım arazisinin önemli bir kısmının işlemeye uygun olmadığı ve mevcut uygulamalar ile bir süre sonra üretim dışı kalacağı bilinmektedir. Toprağın sınırlı ve yenilenemeyen bir doğal kaynak olduğu dikkate alındığında, tarım dışı kalmaları, tarımsal üretimde sürdürülebilirliği olumsuz etkileyecektir. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde verimli tarım arazileri çok kıt bir üretim faktörüdür. Verimli arazileri sağlıklı ve çarpık kentleşme, sanayileşme, turizm, karayolları gibi yatırımlarla tarım dışı kullanımlara ayrılmaktadır. I ve IV. sınıf arazilerin kullanım ve koruma dengesinin sağlanması gereklidir. Tarım topraklarının korunması Anayasa, kanunlar (3202, 3083 ve 3573 sayılı Kanunlar ve 441 sayılı Kanun Hükmünde Kararname) ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Meri mevzuata göre I.-IV. sınıf araziler tarıma uygun arazilerdir. Tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasının esaslarını düzenleyen ilk yönetmelik 1989'da çıkarılabilmiş ve bu yönetmelikte 1990 ve 1991 yıllarında yapılan değişiklikler ile verimli tarım topraklarının korunması için yapılan ilk düzenleme, esas amacını bütünüyle yitirmiştir. Bu değişiklikler Danıştay'ca 1995'de oybirliği ile iptal edilmiştir. 26 Ağustos 1998'de Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan "Tarım Alan-

larının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik" yürürlüğe girmiştir(27). Ayrıca 2844 sayılı Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanunun uygulanması ile ilgili yönetmelik 2.4.1990 tarih ve 90/339 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile değiştirilmiştir. Buna göre rakımı en çok 750 metreye kadar olan yerlerde, eğimi en az % 12 ve arazi kullanma kabiliyeti IV. ve daha yüksek olan sınıflardaki arazilerde fındık üretiminin yapılabileceği ve dolayısıyla I-III. sınıf arazilerin fındık tarımına ayrılamayacağı belirtilmektedir(28). İki Yönetmeliğe göre, I-IV. sınıf sulu ve yağışa bağımlı tarım yapılan I-II. sınıf araziler, tarım dışı amaçlar için kullanılamayacak ve I-III. sınıf kuru ve sulu arazilerde fındık tarımı yapılmayacaktır.

Özellikle 1998 tarihli Yönetmelikte "*sınıf tefriki yapılmaksızın*" söz konusu arazilerin tarım dışı amaçlara tahsis edilebileceği belirtilmiş olsa dahi, ülkemizde tarım topraklarının tedaylı ve güncel etüd ve haritalamasının çok yetersiz olduğu ve uygulamada arazi yetenek sınıflarının belirlenmesinde genellikle objektif olmayan değerlendirmelerin yapıldığı bilinmektedir. Bu durumda I. ve II. sınıf yağışa bağımlı tarım arazileri de III. ve IV. sınıf olarak değerlendirilebilir ve tarım dışı amaçlara tahsis edilebilir. Bu bakımdan herşeyden önce mevcut tarım topraklarının tedaylı etüd ve haritalamasının yapılması ve etkin arazi kullanım planlamasının yapılması gereklidir.

Bölgede arazi varlığının % 15,45'i çayır ve mer'a arazisidir. Çayır ve mer'a arazileri sürekli olarak azalmaktadır. Hayvan popülasyonundaki değişmelere paralel olarak aşırı otlatma ile bu alanların verim ve kaliteleri düşmüş, vetejasyon özellikleri bozulan ve tarım arazilerine dönüştürülen mer'a ve çayırlarda erozyon sorunu artmıştır. 1950'li yıllardan itibaren tarımda mekanizasyon ve özellikle de çekigücü olarak kullanılan hayvanın yerine traktörün ikame edilmesi, çayır ve mer'a arazilerinin aleyhine tarla arazilerinin giderek genişlemesine neden olmuştur. İşlenerek tarım yapılabilecek arazilerin son sınırına ulaşılmış ve hatta marjinal araziler de tarıma açılmıştır. Bu durum doğal kaynakların sürdürülebilirliği yönünden birçok sorunları da gündeme getirmektedir. 1998 tarih ve 4342 sayılı Mer'a Kanunu ile mer'a, yaylak ve kışlaklara belirlenen miktarlardan fazla hayvan sokulamayacağı (Md. 23), bu alanlardan yararlanan çiftçilerin yapılacak bakım ve ıslah çalışmalarına ilişkin giderlere gerekli görülürse katılacağı (Md. 26) ve otlatma haklarından yararlanacakların her yıl belirlenen miktarda ücret ödeyecekleri gibi düzenlemeler yapılmış olması çok önemli görülmektedir. Böylece mer'alarda aşırı otlatma ve vetejasyon özelliklerinin bozulması büyük ölçüde önlenemez. Ancak mer'a alanlarının, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu ile ormanlarda olduğu gibi, turizm yatırımlarına açılması çok önemli bir eksikliktir (Md. 14)(29).

İşlemeli tarımın yapılabileceği araziler % 8-15'den daha fazla eğimli olmamalıdır. Bölgede eğimin fazla ve genellikle verimli toprak derinliğinin 20 cm'den daha az olması, bitki örtüsünün niteliği, niceliği ve dağılımı ile iklim ve yağış özellikleri tarımın sürdürülebilirliği için toprak koruma önlemlerinin alınmasını gerektirmektedir. Üreticileri toprak koruma ön-

lemlerini almaya yöneltecek yasal ve kurumsal düzenlemeler yetersizdir. Tarım topraklarının kullanımı ile ilgili özel mülkiyet düzeni ve buna hiçbir kısıtlamanın getirilmemiş olması nedeniyle zorlayıcı düzenlemeler yapılmadan toprak kaynaklarının korunması yeterli olmayacaktır.

Bitkisel üretim ağırlıklı işletmelerin sayısı, hayvansal üretim ağırlıklı işletmelerin sayısından çok fazladır. Tarımda ihtisaslaşma düzeylerinde de değişiklikler olmaktadır. 1950'de işletmelerin % 61,3'ü ve 1991'de % 81,3'ü hem bitkisel, hem de hayvansal üretim yapmaktadır. Yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin oranı aynı dönemde % 38,4'ten % 17,7'ye gerilemiş ve yalnız hayvancılık yapan işletmelerin oranı ise % 0,33'ten % 1,03'e yükselmiştir (Çizelge 1). Tarımsal üretim değeri içinde hayvansal üretimin payı yıllara göre % 30-40 arasında değişmektedir. İşletme bünyesinde hayvansal üretime oranla bitkisel üretime daha fazla ağırlık verilmektedir. Bölge tarımında ihtisaslaşma özellikle fındık ve çay üretim bölgelerinde monokültür veya plantaj işletmeleri belirginleşmektedir. Tarımda uzmanlaşma derecesi arttıkça, işletmelerdeki risk ve belirsizlikler de yükselmektedir. Risk ve belirsizlik koşulları altında çalışan ve sigorta yaptırmaya olanağı bulunmayan küçük işletmelerin, uzmanlaşmadan kaçınması ve farklılaşmaya (işletmede birden çok faaliyete yer verme) giderek tarımsal gelirlerinin azalma risklerini hafifletmeleri önerilmektedir(4). Ayrıca bölge tarımında işgücü tarzı, üretim faaliyetlerinin talep ettiğinden daha fazla olduğundan, farklılaşma ile mevcut işgücünden daha iyi yararlanılabilecektir.

1960-1995 döneminde üretim deseninde önemli değişimler olmuştur. Toplam ekim alanı içinde tahılların payı % 75,98'den % 50,89'a gerilemiş, fındık ve çay dahil meyvelerin payı % 11,97'den % 33,37'ye ve sebzelerin payı da % 0,96'dan % 4,15'e yükselmiştir. Koyun ve sığır varlığında önemli düzeyde gerileme olmuş (Çizelge 5), buna karşın yerli ırkların kültür ırkı ve melezleri ile ikame edilme oranı da istenilen düzeye çıkarılamamıştır(30).

Çizelge 5 : Karadeniz Tarım Bölgesi'nde Bitkisel Üretim Alanları ve Hayvan Sayıları(30)

Bitkisel Üretim	1960		1975		1980		1990		1995	
	Miktar (Ha)	Oran	Miktar (Ha)	Oran	Miktar (Ha)	Oran	Miktar (Ha)	Oran	Miktar (Ha)	Oran
Tahıllar	1.071.278	75,98	1.052.557	65,07	1.043.216	63,52	930.219	55,80	793.155	50,89
Baklagiller	31.393	2,23	29.841	1,84	36.029	2,19	75.490	4,53	54.691	3,51
Endüstri Bitkileri	113.321	8,04	136.714	8,45	121.882	7,42	135.853	8,15	100.598	6,46
Meyveler	168.827	11,97	353.145	21,83	388.580	23,66	447.700	26,86	520.000	33,37
Yem Bitkileri	11.576	0,82	11.807	0,73	15.888	0,97	30.005	1,80	25.274	1,62
Sebzeler	13.535	0,96	33.589	2,08	36.745	2,24	47.784	2,86	64.733	4,15
Toplam	1.409.930	100,0	1.617.653	100,0	1.642.340	100,0	1.667.051	100,0	1.558.451	100,0
Hayvansal Üretim										
Koyun (Baş)	2.138.812	100,0	2.465.300	15,27	2.715.010	26,94	1.815.750	-15,10	1.438.050	-32,76
Sığır (Baş)	2.308.864	100,0	2.833.407	22,72	2.953.967	27,94	2.156.132	-6,62	1.820.080	-21,17

Tarıma yapılan devlet müdahaleleri ile bölgede monokültür yoğunlaşmış, girdi kullanım seviyesi yükselmiş, fındık ve çay gibi bazı ürünlerde normal ekolojinin dışına çıkmıştır. Bu yapı tarımda biyolojik dengenin bozulmasına, hastalık ve zararlıların artmasına, yoğun kimyasal kullanımına, hayvancılığın gerilemesine ve genetik kaynakların hızla kaybolmasına neden olmaktadır(2, 31). Bölgede monokültürün sağladığı ekonomik avantajlar ile çevresel maliyetlerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Monokültür tarım alanlarında kivi, ahududu, böğürtlen, ipekböceği yetiştiriciliği, arıcılık, kültür balıkçılığı ve özellikle Rize'de narenciye gibi tarımsal faaliyetler, dağ ve yayla turizmi gibi alternatif ve sürdürülebilir turizm faaliyetleri, tarımsal ormancılık ve el sanatları gibi gelir kaynakları geliştirilmesi ve bir ölçüde de olsa farklılaşmaya gidilmesi yararlı olacaktır. Çünkü ekonomide çay, tütün ve fındık gibi Bölge'nin temel ürünlerinin talep ve gelir elastikiyetleri düşük olarak tanımlanmaktadır(4, 32). Bunun için, bu ürünlerin fiyatı düştükçe, tüketilen miktarı, fiyattaki düşme oranında artmamakta veya gelir arttıkça, bu ürünlerin tüketimi, gelir artışı oranında artmamaktadır. Bu nedenle bu ürünlerin üretiminin artırılması yolu ile üreticilerin, ülkede sağlanan genel gelir artışı veya refah düzeyindeki iyileşmelerden gittikçe artan oranda pay almaları mümkün olmamaktadır. Bu durum Bölge'de tarımsal gelirlerin toplam gelir içindeki payındaki gerilemenin en önemli nedeni olmaktadır.

Verimi artırmak için kullanılan tarım kimyasallarının bilinçsiz ve kontrolsüz kullanımı, insan ve çevre sağlığını olumsuz etkilemektedir. Günümüzde tüketicilerde besin maddeleri üretim yöntemleri ve bu maddelerin içerdiği çeşitli kimyasal kalıntı düzeylerinin insan sağlığına olan etkileri konusunda duyarlılık görece olarak artmaktadır. Bölgede buğday işletmelerinin % 96,56'sı, arpa yetiştirenlerin % 95,76'sı, mısır üreticilerinin % 91,70'i, çeltik yetiştirenlerin % 97,24'ü, fasulye üreticilerinin % 60,67'si, ayçiçeği yetiştirenlerin % 97,53'ü ve patates üreticilerinin % 84,94'ünün kimyasal gübre kullandığı saptanmıştır(24). Bitki besin maddesi olarak ülkemizde tüketilen kimyasal gübrenin yıllara göre % 6,9-9,0'u bölge tarımında kullanılmaktadır. 1960-1996 döneminde bitki besin maddesi olarak gübre tüketiminde yaklaşık % 70'lik artış olmuştur. Bitki besin maddesi olarak 54 kg/ha gübre kullanılmakta olup, bu değer 120-130 kg/ha arasında olan ülke ortalamasından daha düşüktür(33). Türkiye'de bitki besin maddesi olarak toplam gübre tüketiminin % 1,5'i çayda ve % 2,5'i de fındık tarımında kullanılmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar çay topraklarında aşırı asitlik oluşmuş ve toprakların yaklaşık % 85'inde asitlik kritik düzeyin (pH=4,00) altına düşmüştür(34). Bu durum bitki ve toprak analizi sonuçlarına bakılmaksızın Amonyum Sülfat gübresinin yıllarca gereğinden çok fazla miktarda tek yanlı olarak kullanımından kaynaklanmıştır. Nitekim çay işletmelerinin gübre kullanım düzeyinin Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün önerisi olan 80 kg/da'dan daha yüksek olduğu saptanmıştır(35, 36).

Bölgede tarım ilacı ve büyüme düzenleyici maddelerin kullanımı ile ilgili güvenilir veriler olmamakla birlikte, entansif tarımın yaygınlığına paralel olarak söz konusu kimyasal-

ların da kullanımının arttığı görülmektedir. Bölgede buğday işletmelerinin % 59,04'ü, arpa yetiştirilenlerin % 36,78'i, mısır üretenlerin % 23,15'i, çeltik yetiştirilenlerin % 95,45'i, fasülye üretenlerin % 8,27'si, ayçiçeği yetiştirilenlerin % 56,72'si ve patates üretenlerin % 55,14'ünün kimyasal ilaç kullandığı belirlenmiştir(24). Örneğin, fındık tarımında ortalama 1,40 kg/da mücadele ilacı kullanılmakta(37) ve çayda ise hiç kullanılmamaktadır. Bolu'da sözleşmeli Amerikan tipi tütün üretiminde, fidelik hazırlığında methyl bromide adlı fümigasyon ilacı kullanılmakta, bu işlemin mutlaka fümigasyon operatörü kontrolünde yapılması gerektiği ve bu amaçla kullanılacak ilaçların seçiminde Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinin görüşlerinin alınması gerektiği halde, uygulamada buna dikkat edilmediği belirlenmiştir. Methyl bromide'nin farelerde kanser yapıcı etkileri olduğu saptanmıştır. Ayrıca dünyayı çevreleyen ozon tabakasının incelmesinde temel etken olan klor-flor-karbon (CFCs) bileşiklerinin atmosfere yayılmasının önlenmesini amaçlayan, 16 Eylül 1987'de kabul edilen ve Türkiye tarafından da onaylanan Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü, methyl bromide'nin atmosferik ozon tabakasına zararlı etkileri olduğu için, gelecek yüzyılda bu madde'nin kullanımının durdurulmasını öngörmüş olmasıdır. Toprak fümigasyonu dışında üretim döneminde tütün tarımında 7 defa ilaçlama yapıldığı ve preparat olarak 1.453,63 g/da ilaç kullanıldığı saptanmıştır(38). Ecevit vd (1999) tarafından yapılan bir araştırmada ise, bölge tarımında yaklaşık 3.019.982 kg pestisid kullanılmakta, bunun % 84'ünü insektisid, % 11'ini herbisit ve % 5'ini ise fungusitler oluşturmaktadır(39). Çalışmada büyük firmaların bölge müdürlüklerinin kayıtları esas alınmış olup, bölgede faaliyette bulunan bütün kuruluşlar dikkate alınır, bu değer biraz daha yüksek olacaktır. Buna göre bölgede ortalama 168 g/da pestisid kullanılmaktadır.

Bölge tarım işletmelerinde kimyasal girdilerin kullanımı yönünden de işletmeler arasında önemli farklılıklar bulunmakta ve ikili bir yapı gözlenmektedir. İşletmelerin bir kısmı kimyasal gübre ve ilaç kullanmadan ve hayvancılıkta kesif yem ve büyümeyi düzenleyici kimyasal madde kullanmadan üretim yaparken, diğer önemli bir kısmı da gerek bitkisel ve gerekse hayvansal üretimde bütünüyle denetim ve kontrolden uzak biçimde bu maddeleri kullanmaktadır. Üreticilerin ilaçlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve ilaçlama yapmadan önce ilaç ambalajlarını dikkatli okumadıkları, etikette sadece ilaç dozuna bakıldığı, ilaçlama ile hasat arasında geçmesi gereken süre, son kullanma tarihi, kullanılırken dikkat edilecek hususlar ve ilaç ambalajlarının çevre için risk oluşturmayacak biçimde kontrol altına alınması gibi konulara dikkat etmedikleri belirlenmiştir(39). Karadeniz kıyısında avlanan deniz balıklarında klorlu hidrokarbon kalıntılarına rastlanması, bölgenin tarım ilaçları ile kirlenmeye başladığını göstermektedir(26). Pestisidlerin deniz, göl, akarsu ve yeraltı sularına karışması, bu ortamların ekosistemlerinin bozulmasına ve canlıların bundan zarar görmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu kimyasallar doğrudan veya dolaylı olarak toprağa ulaşmakta, toprak ve gıda kirlenmesi gibi önemli sorunlara neden olmaktadır(40).

Bölgede dağınık yerleşim şekli ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden kalkınmayı olumsuz yönden etkilemekte ve altyapı hizmetlerinin maliyetini yükseltmektedir. Bu tip yer-

leşimlerde ürünlerin pazarlama organizasyonunun kurulması çok güç olmakta, örgütlenme ve işbirliği olanakları da zayıflamaktadır. Diğer yandan Bölge tarımındaki aşırı nüfus baskısının azaltılması gerekmektedir. Tarımda önemli gizli işsizlik sorunu bulunmaktadır. Bölge illerinde toplam nüfus içinde tarım nüfusunun payı % 54,7 ile % 65,2 (Giresun'da % 56,1, Gümüşhane'de % 65,2, Kastamonu'da % 64,9, Ordu'da % 59,4, Rize'de % 61,8, Samsun'da % 54,7, Sinop'ta % 64,5, Trabzon'da % 61,9, Zonguldak'ta % 61,7 ve Bayburt'ta % 61,5) arasında değişmekte olup, bu oranlar oldukça yüksektir(41). Tarımda çalışanların emek verimliliği de son derece düşüktür. Bölge illeri net göç vermekte, ancak Samsun ve Trabzon gibi bazı illerde iç göç nedeniyle kısmen yığılma vardır. Bölgede tarımında aile işgücünün % 36-53'ünün atıl kaldığı, buna karşın işletmelerde fiilen kullanılan işgücünün % 17-25'inin yabancı işgücü olduğu belirlenmiştir(42, 43, 44). Bölgede işsizliğin genel bir olgu olmaktan çok işletme tipine bağlı olduğu vurgulanmaktadır(45). Buna göre Bölgede doğal ve insan kaynaklarının etkin kullanım planlamasının yapılamadığını göstermektedir.

Bitkisel ve hayvansal ürünlerin ekolojik olarak üretimi, alternatif bir üretim faaliyeti olanın ötesinde, doğal dengeyi korumak ve bozulan dengeyi yeniden oluşturmak, daha sağlıklı gıda maddeleri üretmek, marjinal alanları ve yöreleri değerlendirmek ve yeni istihdam olanakları sağlamak gibi yararları sağlayabilmektedir. Sürdürülebilir tarım, Bölgede üreticilerin belirli ürünlere olan bağımlılığını azaltabilir ve yeni gelir kaynağı sağlayabilir. Yüksek enerjili tarıma uygun olmayan, verimlilik ve karlılığın düşük olduğu yörelerde, sürdürülebilir tarıma destek ve teşvikler verilerek gelişmesi sağlanabilir. Böylece özel ürünlerin üretimine yönelenebilir veya üretim deseninde istenilen değişiklik sağlanabilir. 1999'da Bölge'de Ordu, Samsun, Bolu ve Zonguldak illerinde, 1.155 çiftçi ailesi tarafından 3.745 ha alanda, 2.288 ton ekolojik fındık üretimi yapılmış ve üretimin önemli kısmı ihraç edilmiştir(46). Ülkemizde kimyasal kullanım düzeyi, genel olarak gelişmiş ülkelere oranla daha düşük olduğundan, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketicilerin taleplerini karşılamaya yönelik ürün tedariği için, yabancı sermayeli firmaların temsilcilikleri ve Türk firmalarınca sözleşmeli tarım modeli ile ekolojik üretim yapılmaktadır.

Çevre sorunlarının kaynaklarından biri olan tarım, aynı zamanda birçok çevre sorunlarının da mağduru durumundadır(47). Bölge özellikle Samsun ve Trabzon illerinde sanayi ve çeşitli yörelerde maden işletmeciliği önemli çevre kirletici faaliyetler olup, bunlar tarımsal faaliyetin sürdürülebilirliğini ürün çeşidi, miktarı ve kalitesi yönlerinden olumsuz etkilemektedir(48). Bölge'de sanayi kuruluşları içinde Gökteş (Murgul) Bakır Fabrikası izabehane bacasından atmosfere verilen SO₂ gazının çevredeki 11.000 da alanda bitki örtüsünü tamamen yok ettiği ve 43.000 da alanda ise, bitki örtüsünün zarar gördüğü, orman, tarım ürünleri ve toprak üzerindeki zararlı etkilerin önemli bir düzeye çıktığı saptanmıştır(49). Diğer bir örnek ise, Samsun-Tekkeköy'deki Samsun Gübre Sanayi A.Ş. ve Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş.'dir. Bu iki kuruluş, bölgede önemli ölçüde kirliliğe neden olmakta, böylece tarım ürünleri ve ormanlarda kükürt düzeyinin normalin çok üzerine çıktığı, materyaller ve insan sağlığının da oluşturan kirlilikten olumsuz etkilendiği saptanmıştır(48).

Bölge biyolojik çeşitlilik açısından çok zengindir. Ancak 1960'lardan sonra büyük miktarlarda ihracatı yapılan bazı geofitler, hızla yok olan bitki türleri arasında yer almaktadır. Çiçek soğanları ve orman tali ürünlerinin doğadan toplandığı başlıca iller; Artvin, Bolu, Giresun, Samsun ve Trabzon'dur. Özellikle nesli tehlike altında olan geofitler ve orman tali ürünlerini korumak için aşırı ve erken söküme engellenmeli, sökümden önce münavebe yapılmalı ve bunlardan mümkün olanlar üretime alınmalıdır. Doğada çok fazla tahrip olmuş olan bazı endemik türlerin toplanması ve ihracatı yasaklanmalıdır. Bölgede arazi varlığının % 3,5'i milli parklar, tabiat koruma alanları, tabiat parkları ve yaban hayatı koruma alanları olarak belirlenmiş ve koruma altına alınmıştır.

Marjinal tarım arazileri (VI.-VII. sınıf) üzerindeki işletmelerin emek yoğun olduğu, sabit ve özellikle döner sermayelerinin genellikle yeterli olmadığı, ekonomik üretim birimi olmaktan uzak, küçük, dağınık ve organize olmamış bir yapıya sahip oldukları bilinmektedir. Bu işletmelerin durumlarının iyileştirilmesi amaçlandığında, bitkisel ve hayvansal üretim, ormancılık ve diğer üretim alternatiflerinin kombine edilmesi gerekir(50). Marjinal arazilerde toplum ormancılığı veya tarımsal ormancılık gibi katılımcı yaklaşımlar benimsenerek gelir artışı ve dolayısıyla yaşam standardı yükseltilebilir. Marjinal arazilerde tahıl, çay, fındık, tütün gibi ürünlerin yetiştirilmesi ve bunlara yönelik desteklemeler, mer'a ve ormanların tahribi ve erozyona neden olmaktadır. Bu alanlarda hızlı gelişen türler ile özel orman alanları kurulmalı ve bu teşvik edilmelidir. Nitekim Türkiye Kalkınma Vakfı, FAO ve Orman Bakanlığı ile işbirliği yaparak 1991'de Sinop-Durağan'da Türkiye'de Uygun Toplum Ormancılığı Metodlarının Geliştirilmesi Projesi'ni uygulamış, proje ile doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi açısından özellikle gelir artışı, entegre yaklaşım, yöre halkının katılımı ve kadın konularında önemli gelişmeler sağlanmıştır(51). Benzer çalışmalar Bölgede diğer yörelerde de uygulanabilir ve bu konuda ilgili kurumların deneyimlerinden de yararlanılabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde bütün faaliyetlere çevre koruma amacının entegre edilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Tarıma yönelik politikaların amaçlarından biri ve en önemlisi, kaynak kullanım etkinliğini artırmak ve kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamaktır. Bu gereklilik özellikle beslenme ve giyinme gibi insan yaşamının kalitesini doğrudan etkilemesi nedeniyle tarımda özel bir önem arz etmektedir. Türkiye'de doğal kaynakların korunması ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından, çevre ve ekonomik kalkınmanın birbirine makro ve mikro düzeylerde entegre edilmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle ulusal düzeyde çevre koruma ve SK stratejileri belirlenmeli ve bunların uygulanmasına yönelik eylem planları hazırlanmalıdır. Uygulama planları sektörel düzeyden çok bütüncül bir anlayışa yönelik olmalı ve uygulamalar mikro ölçekten makro ölçüğe doğru yönelmelidir. Bu kapsamda ST stratejilerinin ulusal tarım politikalarına entegre edilmesi ve tarımsal kalkınma yaklaşımının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. ST stratejilerinin uygulanabilmesi

için, öncelikle tarımı destekleme politikalarının yeniden düzenlenmesi, çevre koruma amaçlı alternatif tarım yaklaşımlarının teşvik edilmesi, üreticilerin bilinçlendirilmesi ve çiftçi eğitimi ve yayım programlarına çevre koruma amacının dahil edilmesi yararlı olacaktır. ST'a yönelik eylem öncelikleri ile ilgili olarak yapılabilecek başlıca öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- **Verimli topraklar tarımsal üretim için korunmalıdır.** Devlet verimli tarım topraklarının etüd ve haritalamasını çok hızlı ve modern yaklaşımlarla yapmalı ve verimli alanlardaki kayıpları azaltabilecek politikaları saptamalı ve uygulamalıdır. Yerel kuruluşlar da saptanan makro politikaları yerel düzeyde en iyi biçimde uygulayabilmelidir. Sulanan veya sulanabilecek I.-IV. sınıf ve yağışa bağımlı tarım yapılan I.-III. sınıf arazilerin tarım için korunması amacıyla tarımsal sit alanı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Tarımsal sit ve arazi kullanım planlamasını gerçekleştirecek "Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılması Kanunu'nun" çıkarılması ve bunun uygulanabilmesi için gerekli kurumsal örgütlenmenin oluşturulması gereklidir.

- **Toprak ve su kaynaklarını koruma çalışmaları geliştirilmelidir.** Rasyonel işletmecilik toprak kayıplarının azaltılması ve tarımsal üretim ortamının koşullarının iyileştirilebilmesi için gereklidir. Üreticiler; arazileri yeteneklerine uygun olarak kullanmalı, tarım topraklarının verimliliğini korumalı (organik madde içerikleri yekseltmeli, toprak yüzeyindeki bitki örtüsü korunmalı, ekim nöbeti uygulanmalı ve rasyonel gübreleme yapılmalı), yağışlardan en iyi biçimde yararlanmalı, yüzey akışı ve olumsuz etkileri azaltılmalı, doğal bitki örtüsü korunmalı ve geliştirilmeli, teknik ve uygulayıcı kuruluşlar ile üreticiler ve örgütleri arasındaki ilişkiler geliştirilmelidir.

- **Marjinal araziler üzerinde tarımın etkileri azaltılmalıdır.** Bu alanlarda tarımsal ormancılık geliştirilmeli, orman içi ve kenarı yerleşimlerin çevrelerindeki ormanlar korunmalı ve bu yörelerde yaşayan ailelerin tarım ve orman dışı gelir kaynakları artırılmalı ve bunların toprağa aşırı bağımlılıkları azaltılmalıdır.

- **İşletmelerde bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerinin birbirine entegre olması teşvik edilmelidir.** Düşük girdili veya ST, ancak bitkisel ve hayvansal üretimin ve hatta kültür balıkçılığının birbirilerine entegre edilmesi ile sağlanabilir. Böylece çiftlik gübresi doğal gübre olarak bitkisel üretimde kullanılacak ve bitkisel ana ve yan ürünler de hayvancılıkta değerlendirilebilecektir. Özellikle kimyasalların kullanımın çok yüksek çevresel maliyet getirdiği veya uygun olmadığı hassas ekosistemlerde, böyle bir yaklaşım büyük avantajlar sağlayacaktır. Bunun için yerel tarımsal uygulamalar konusunda büyük deneyime sahip olan üreticiler, bu amaçla yürütülecek tarımsal araştırma önceliklerinin belirlenmesi ve yeni tekniklerin adaptasyonu çalışmalarında dikkate alınmalı, hatta bu çalışmalar, mümkün olduğunca üreticilerin de katılımı ile yapılabilirdir.

- **Kuru tarım alanlarında sürdürülebilirlik ve verimlilik yükseltilmelidir.** Gıda arzını yükseltmek ve marjinal araziler üzerinde tarımın olumsuz etkilerini azaltabilmek için, kuru

tarım bölgelerinde, yağışa bağımlı tarımsal üretim için özel işletmecilik tekniklerinin geliştirilmesine gerek vardır. Bunun için toprak ve su korunmalı, bu bölgelerin koşullarında yüksek verim sağlayabilen çeşitler geliştirilmeli ve kullanılmalı, geleneksel ekim nöbeti iyileştirilmeli, toprakta yağışa bağımlı olarak oluşan nemden rasyonel olarak yararlanılmalı, yapılacak bitki ve toprak analizlerine göre özellikle eksik olan besin maddelerini karşılamak için uygun miktarda gübrenin, uygun zamanda ve uygun yöntemler ile toprağa verilmesi sağlanmalıdır.

• **Entegre tarımsal mücadele uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.** Entegre mücadelenin amacı, zararlı populasyonunun oluşturduğu kayıpların ekonomik yönden kabul edilebilir düzeyde tutulması ve bunun da çevre ile uyumlu bir biçimde yapılmasıdır. Bunun için biyolojik kontroller (predatörler, parazitler ve patojenler gibi zararlıların doğal düşmanları), kültürel kontroller (yabancı otların elle mücadelesi, ürün çeşitlemesi ve münavebe, hastalık ve zararlılara dayanıklı çeşitlerin kullanımı) ve kimyasal kontrollerin (belirli ve zararlılarda bağımsızlık gelişimine neden olmayan pestisidlerin minimum miktarlarda kullanımı) birlikte kullanılması teşvik edilmelidir.

• **Tarım kimyasallarının (ilaç, gübre, büyümeyi düzenleyiciler gibi) kullanımı kontrol edilmelidir.** Tarım kimyasallarının kullanımında yeni düzenlemelere gereksinim vardır. Bu düzenlemeler ve teşvikler ile kimyasalların kullanımı azaltılabilir ve alternatiflerinin kullanımı teşvik edilebilir. Bunun için öncelikle; çevre koruma amaçlı kamu ve sivil kuruluşlarınca, gıdalar ve içme sularında kirleticilerin kabul edilebilecek kalıntı düzeyleri belirlenmeli, kimyasal kullanımının kontrolünde, bunların kirletici özellikleri esas alınarak uygun ekonomik araçlar kullanılmalı (vergi, harçlar, depozito geri ödeme gibi) ve kimyasallara uygulanan sübvansiyonlar yeniden gözden geçirilmelidir.

• **Tarımın genetik kaynakları korunmalıdır.** Bunun için nesli tehlikede olan bitki ve hayvan türleri korumaya alınmalı, ulusal bitki ve hayvansal gen kaynakları merkezleri kurulmalı ve bu girişimler ulusal ve uluslararası kaynaklar ile finanse edilmelidir. Ayrıca doğal çiçek soğanları ile tali orman ürünlerinin toplanması, ticareti ve değerlendirilmesi yeniden düzenlenmelidir. Bataklıklar ve sazlıklar doğal kültür alanları olarak korunmalı, kurutularak tarıma açılmamalıdır. Akarsu, göl ve deniz kıyılarının doğal yapılarının korunması sağlanmalıdır.

• **Küçük çiftçiler ve tarım kesimindeki topraksız ailelerin buldukları yerlerde tarım dışı işlerde istihdam olanakları artırılarak toprak üzerindeki nüfus baskısı hafifletilmelidir.** Tarımda işgücünün fiilen çalışmadığı dönemlerde; bunlar ağaçlandırma, toprak ve su kaynaklarını geliştirme ve koruma, sulama ve içme suyu şebekelerinin inşası ve işletilmesi gibi kalkınma için gerekli olan kamu yatırımlarında çalıştırılabilmeli, kırsal kesimde fazla arazi talep etmeyen, kırsal sanayi ve sürdürülebilir turizm gibi tarım dışı faaliyetler geliştirilerek, tarımdaki açık ve gizli işsizlere yönelik alternatif istihdam olanakları artırılmalıdır. Tarım

ürünlerini işleyen, tarım, orman, su kaynakları ve inşaat kesimleri için gerekli olan girdileri üreten kırsal sanayiler teşvik edilerek, kırsal kesimdeki nüfusun olduğu yerde yaşam koşulları iyileştirilmeli ve kentlere sürekli ve düzensiz göç önlenmelidir.

• **Tarımda fiyat politikaları yerine çevre korumaya yönelik politikalara ağırlık verilmelidir.** Tarımda uygulanan fiyat ve destekleme politikaları; bir yandan yoğun toprak ve kimyasal kullanımı ile toprak kalitesinin düşmesi ve verimliliğinin azalmasına neden olmakta, doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi ve marjinal alanların tarıma açılması sürecini hızlandırmakta ve su kaynaklarının kirletilmesine neden olmakta ve diğer yandan da üreticileri daha fazla üretim yapma konusunda teşvik ederek endüstriyel tarıma geçilmesine çok önemli katkılar yapmıştır. Devlet tarımda fiyat politikaları yerine; marjinal alanların tarım dışı kullanımlara ayrılmasına yönelik girişimleri teşvik etmeli, fiilen tarım yapılan ve yapılmayan, ancak sahip olduğu özellikleri yönünden önem taşıyan ekosistemleri koruma altına almalı, tarım politikalarına çevre yönetiminin geleneksel, ekonomik ve mali araçlarını entegre etmeli, bölgede ürün çeşitlendirmesini teşvik etmeli, monokültüre ayrılan alanlar ile bunların etkilerinin azaltılmasını sağlamalı, organik veya ekolojik üretimi teşvik etmeli, tarım kimyasalları ticareti ve kullanımını yeniden düzenlenmeli ve üreticilere bu konuda verilmesi gereken danışmanlık hizmetlerini yeniden organize etmelidir. Ayrıca tarımsal yatırımların ve kırsal kalkınma projelerinin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi, tarım ürünlerinin ekolojik etiketlenmesi ve ekolojik ürünlerin pazarlamasının geliştirilmesi teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

1. Rehber, E., Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma, U.Ü.Z.F. Dergisi Sayı: (1991): 8: 153-160, Bursa, 1991.
2. Stauffer, J., The Water Crisis Constructing Solutions to Freshwater Pollution, Earthscan, London, UK, 1998.
3. Çakır, C., Çağlayan, L. ve Işıklı, E., Tarım Ekonomisi Ders Notları, E.Ü.Z.F. Teksir No: 88-11, İzmir, 1974.
4. İnan, İ.H., Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, 4. Baskı, Avcı Ofset, Tekirdağ, 1998.
5. Aksoy, S., Çevre Hukuku ve Tarım, Çevre Planlama ve Tasarıma Bütüncül Yaklaşım Sempozyumu, A.Ü.Z.F. Peyzaj Mimarlığı Böl., Ankara, 1996, s. 122-134.
6. İnan, İ.H., Ekonomik Kalkınmada Tarım, MPM Verimli Dergisi Özel Sayısı, s. 200-220, Ankara, 1980.
7. Chisholm, A.H., Australian Agriculture: A Sustainability Story, Australian Journal of Agricultural Economics, Vol: 36, No: 1: 1-29, Australia, 1992.
8. Işıklı E., Atış, E. ve Tanrıvermiş, H., Sürdürülebilir Kalkınma ve Tarım Ekonomistlerinin İşlevleri, Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, TCZB Kültür Yayınları No: 35, Ankara, 1998, s. 45-59.
9. Fisunoğlu, M., Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması Tartışma Toplantısı, TÇV Yayını, Ankara, 1997, s. 13-21.

10. Brundtland, G.H. et al., Our Common Future, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford, UK, 1987.
11. Batie, S.S., Sustainable Development: Challenges to the Profession of Agricultural Economics, American Journal of Agricultural Economics, Vol: 71, No: 5: 1083-1101, USA, 1989.
12. Keating, M., Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi, UNEP Türkiye Komitesi Yayını, Ankara, 1995.
13. Anonymous, Sustainable Agricultural Production: Implications for International Agricultural Research, Food and Agricultural Organization, Rome, Italy, 1989.
14. Schoney, R.A. and Culver, D., Economic Analysis of Sustainable Production Systems for Saskatchewan, Canadian Journal of Agricultural Economics, Vol: 39, No: 4: 865-876, Canada, 1991.
15. Haktanır, K., Arcak, S. ve Karaca, A., Tarımsal Çevre Sorunları ve Sürdürülebilir Tarım, T. Zir. Müh. 4. Teknik Kongresi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, TCZB Kültür Yayınları No: 26, 1. Cilt, Ankara, 1995, s. 379-415.
16. Lampkin, N.H. and Padel, S., The Economics of Organic Farming An International Perspective, CAB International, Wallingford, UK, 1994.
17. Beazley, M., Caring for the Earth, IUN-UNEP-WWF, Reed International Books Limited, London, UK, 1993.
18. Çağlayan L., Manisa İli Merkez İlçe Ova Köylerinde Kimyasal Gübrelerin Tedarik ve Kullanımı Üzerine Bir Araştırma, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayın No: 3, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1983.
19. Esengün, K., Karkacığer, O. ve Akçay, Y., Seçilmiş Bir Bölgede Tarımsal Araştırma Kuruluşlarının Önerilen Gübre Kullanımı İle Üretici Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Optimum Gübre Kullanım Düzeyinin Belirlenmesi, Türkiye 1. Tarım Ekonomisi Kongresi, Cilt: 2, İzmir, 1995, s. 141-149.
20. Özkaya, T. ve Özdemir, S., İzmir İlinde Pamuk Üretiminde Aşırı Gübre Kullanımı, Tarım Ekonomisi Dergisi, Sayı: 1: 45-58, İzmir, 1992.
21. Tanrıvermiş, H., Türkiye'de Çevre Politikaları, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, Sayı: 118: 41-77, Ankara, 1997.
22. Anonymous, 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, DİE Yayın No: 371, Ankara, 1956.
23. Anonymous, 1980 Genel Tarım Sayımı Hanehalkı Anketi Sonuçları, DİE Yayın No: 1028, Ankara, 1982.
24. Anonymous, 1991 Genel Tarım Sayımı Hanehalkı Anketi Sonuçları, DİE Yayın No: 1691, Ankara, 1994.
25. Anonymous, TC Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kayıtları, (Yayınlanmamış), Ankara, 1998.
26. Anonymous, Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, TÇV Yayını, Ankara, 1995.
27. Anonymous, Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik, TC Resmi Gazete, Sayı: 23445, Tarih: 26.08.1998, Ankara, 1998.
28. Anonymous, Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine Dair Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair 90/339 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 02.04.1990, Ankara, 1990.

29. Anonymous, 4342 sayılı Mer'a Kanunu, TC Resmi Gazete, Sayı: 23272, Tarih: 28.2.1998, Ankara, 1998.
30. Anonymous, Tarımsal Yapı ve Üretim (Çeşitli Yıllar), DİE, Ankara, 1960-1995.
31. Alexandratos, N., World Agriculture Toward 2000, FAO, New York Univ. Press, USA, 1991.
32. Kazgan, G., Panel Konuşması, Ekonomik ve Tarımsal Boyutuyla Çay Sektörü, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Rize Şubesi Yayın No: 1, Rize, 1997, s. 41-53.
33. Anonymous, Gübre Tüketim İstatistikleri Kataloğu 1960-1996, Türkiye Gübre Üreticileri Derneği, Ankara, 1997.
34. Kacar, B., Çay Topraklarının Kimyasal Analizleri I. Çay Analizleri, ÇAYKUR Yayını No: 14, Rize, 1991.
35. Dağ, M., Rize İli Kalkander İlçesi Çay İşletmelerinde Yaş Çay Yaprağı Üretim Fonksiyonu ve Girdi Kullanım Etkinliği Üzerine Bir Araştırma, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
36. Karakaş, A.A., Rize İli Merkez İlçede Ortapazar Çay Fabrikası Bölgesinde Çay Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Analizi, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1994.
37. Hisarkaya, N., Giresun İli Fındık İşletmelerinde Girdilerin Fiziki Miktarları ve Fındık Maliyetinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.
38. Özçelik A., Turan, A. ve Tanrıvermiş, H., Türkiye'de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı İle Üretici Geliri Üzerine Etkileri, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Araştırma Sonuç Raporu, Yayın No: 14, Ankara, 1999.
39. Ecevit, O., Akça, İ. ve Saruhan, İ., Samsun İlinde Tarımsal İlaç Kullanımı Sorunları ve Çözüm Önerileri, Karadeniz Bölgesi Tarım Sempozyumu, O.M.Ü. Z.F. Araştırma Seri No: 5, Cilt: 1, Samsun, 1999, s. 89-98.
40. Gökçe, O., Tarımsal Girdiler ve Çevre Sorunları, TZOB Çiftçi ve Köy Dünyası, Cilt: 6, Sayı: 66: 18-21, Sayı: 67: 10-12, Ankara, 1990.
41. Anonymous, 1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE No: 1616, Ankara, 1993.
42. Bülbül, M., Bafra İlçesi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Yatırım ve Cari Harcamaların Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi, A.Ü.Z.F. Yayınları: 710, Ankara, 1979.
43. Kılıç, O., Samsun İli Çarşamba ve Terme İlçelerinin Ova Köylerinde Fındık Üretimine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Fındığa Alternatif Üretim Planlarının Araştırılması, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1997.
44. Ceyhan, V., Samsun İli Veziirköprü İlçesinde Sığır Besiciliğine Yer Veren İşletmelerin Değişken Fiyatlı Programlama Yöntemi İle Planlaması, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1998.
45. Cinemre, H.A. ve Ceyhan, V., Çarşamba İlçesi Tarım İşletmelerinde Tarımsal Gelirin Fonksiyonel Analizi, Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi, Cilt: 22 (3): 241-250, Ankara, 1998.
46. Bülbül, M. ve Tanrıvermiş, H., Türkiye'de Ekolojik ve Geleneksel Fındık Üretim Ekonomisi ve Pazarlama Yapısı, Türkiye I. Ekolojik Tarım Sempozyumu, ETO ve E.Ü. Ziraat Fakültesi, (Bildiri-Baskıda), İzmir, 1999.

47. Gökçe, O., Kalaç, M.Ö. ve Adanacioğlu, H., Bahçe Ürünleri Pazarlaması ve Çevre İlişkileri, Bahçe Ürünleri Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu, Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova, 1997, s. 221-227.
48. Tanrıvermiş, H., Sanayinin Neden Olduğu Çevre Kirliliğinin Tarıma Verdiği Zararların Değerinin Biçilmesi: Samsun Gübre ve Karadeniz Bakır Sanayileri Örneği, A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1996.
49. Haktanır, K., Ak, E.B. ve Yılmaz, M.A., Çevre Kirleticilerin Tarımda Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Türkiye Zir. Müh. 3. Teknik Kongresi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası ve A.Ü.Z.F., Ankara, 1990, s. 41-52.
50. Gökçe, O. ve Bilgin, F., 1995. Türkiye'de Marjinal Tarım Arazileri Üzerindeki İşletmelerin İyileştirmelerine Yönelik Yeni Durum ve Öneriler, Türkiye Birinci Tarım Ekonomisi Kongresi, Cilt: 1, İzmir, 1995, s. 207-218.
51. Demir, R., Türkiye'de Uygun Toplum Ormanlığı Metotlarının Geliştirilmesi Projesi Sinop-Durağan/Erzurum-Uzundere Deneyimleri, Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması -Tartışma Toplantısı-, TÇV Yayını, Ankara, 1997, s. 149-156.

becya

KOOPERATİFÇİLİK

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ İLE ÖĞRENEN ORGANİZASYON VE BENCHMARKING İLİŞKİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yrd. Doç. Dr. İrfan ÇAĞLAR*

ÖZET

Küreselleşme, bir taraftan Pazar rekabetini artırırken, diğer yandan da kaliteyi, mükemmelliği ve yaratıcılığı Pazar rekabetinin olmazsa olmaz koşulu durumuna getirmektedir. Böylece, müşteri merkezli yorumlar, günümüzde işletmelerin önüne bazı kavramları ve onların uygulamalarını koymaktadır. Toplam Kalite Yönetimi (TKY), Öğrenen Organizasyonlar ve Benchmarking (Kıyaslama) gibi. Bütün bu uygulamaların ortak hedefi müşteri mutluluğunu temin etmeye yöneliktir. Bunu yapabilmek için de işletmeler; bir taraftan kaliteyi yükseltmek, maliyeti düşürmek ve üretimde hızı gerçekleştirmek isterlerken, öte yandan da, katılımcılığı sağlamak, kendilerini sürekli üreten bir konumda tutan öğrenen merkezli davranmak ve kendinden mükemmel olanla kendisini karşılaştırarak yenilenme çabalarını sürdürmek zorundadırlar. Artık dünya işletmeciliği bu uygulamalara yöneldi. Bu yönelimlerle Pazar sorunlarına çıkış arayan işletmeler dünyadaki Pazar rekabetini belirleyen bir konuma geldiler. Ülkemiz işletmeleri de kaliteye yönelik bu uygulamalara girerek; hem kendilerini yenilemeli, hem üretkenliklerini ve yaratıcılıklarını güçlendirmeli ve hem de dünya pazarları ile bütünleşmenin yollarını aramalıdırlar.

SUMMARY

Globalization boosts the market competition, on the other hand, it makes the quality, perfectness and creativeness a necessary entity. In this way, customer-centred comments put some terms and it, practises for the companies. Such as total quality management, learning organizations and comparison (Benchmarking). The common purpose of these practises is to

* Gazi Üniversitesi Çorum İİBF Öğretim Üyesi.

actualize the customers' satisfaction. In order to do this, companies, on one hand, should increase the quality and decrease the cost, but on the other hand, they have to provide the participation and to act in the position of learning-centred and continue the efforts of renewing themselves. By comparing their positions with the ones better than them. Nowadays, the world act in that way. By putting them into practice. By these tendencies, the companies, seeking alternative, for the market problems, have become the organizations being an important factor in the field of market competition. Our country's companies, by applying these practises, should not only renew themselves but also strengthen their productivity and creativity and also should seek the ways for the integration of the world markets as soon as possible.

1. GİRİŞ

Küreselleşme, dünya pazarlarındaki rekabeti giderek artırmaktadır. Artan rekabetin sonucu olarak işletmeler, küresel pazar koşullarının baskısını daha çok hisseder hale gelmektedirler. İşletmelerin pazar payı üzerinde sınırlayıcı etki yapan bu fiili durum, işletmeleri pazar payını artırıcı yönde farklı arayışların içine sokmaktadır. Arayışların doğal sonucudur ki, işletmeler, müşteri konusunda daha hassas davranmaya gayret etmektedirler. Müşteri merkezli bu yorumlar, günümüz işletmecilik hayatında bazı kavramları daha da anlamalı kılmaktadır. Örneğin; Toplam Kalite Yönetimi (TKY), Öğrenen Organizasyon ve Benchmarking (kıyaslama) gibi. Bunlara başkaları da eklenebilir.

Eklenebileceği ifade edilen yaklaşımların içinde yukarıda belirtilen üçünün birbiriyle ilişkisi daha bir özeldir. Çünkü, birbirlerini şekillendirme ya da tamamlamada çok yakın ilişki içerisinde olan bu kavramlar, uygulamada diğerlerine oranla daha ağır basmaktadır. Zira, işletmelerin sürekli artan rekabet karşısında varlığını devam ettirebilmeleri, salt müşteri tatmini ile de mümkün olmamaktadır. Bunun yanında işletmeler, kaliteyi yaratırken aynı zamanda düşük maliyeti de sağlamak zorundadırlar. Söz konusu bu zorunluluk, işletmeleri TKY uygulamasına götürmektedir. TKY anlayışı yapısı gereği mükemmelliği esas almaktadır. Mükemmelliğin yaratılması, işletmeleri sürekli öğrenerek yenilenme ve sürekli karşılaştırma yaparak alanın en iyisi olma eylemi ile karşı karşıya bırakmaktadır(1).

Son yıllarda daha yoğun bir biçimde gündeme gelen Öğrenen Organizasyon ve Benchmarking yaklaşımları, TKY'nin bizatihi kendisi değildir. Belki bir sonucu olarak kabul edilebilir. Zira, bu yaklaşımlar, TKY anlayışının bir yaşam biçimi haline geldiği işletmelerde güncelleşebilmektedir. Yani TKY uygulaması, diğer iki yaklaşımın serpilip büyüdüğü verimli alan olarak işlev görmektedir. Hatta söz konusu yaklaşımlar için TKY uygulamasını olmazsa olmaz koşulu olarak değerlendirenler de vardır. Bütün bunlar; bir yandan TKY ile diğer yaklaşımları özdeşleştirirken, öte yandan da en azından bu kavramlar arasında sıkı bir ilişkinin varlığının da inkar edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma ile üç şey amaçlanmaktadır. İlk olarak; yaklaşımlarla ilgili bilgileri sağlamak, onlarla ilgili zihinlerde yeterli bir bilgi birikimi oluşturmak, ikinci olarak; bu bilgi birikiminin ışığı altında kavramlar arası ilişkileri ortaya koymak, üçüncü olarak da; bu kavramlar arasında olumlu korelasyonların kurulup kurulamayacağını test etmektir. Böylece, söz konusu yaklaşımların, ülkemiz işletmeciliğine kazandırabilecekleri noktasında bir konsensüsün oluşturulabilmesine katkı sağlanmış olacaktır.

2. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

2.1. TOPLAM KALİTE YÖNTEMİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE TANIMLARI

2.1.1. Kalite

"Kalite" sözcüğü, 1970'li yıllarda pek çoğumuz için "lüks", "az bulunur" ve "pahalı" kavramları ile eş anlamlı bir kelime iken, bugün, içinde yaşadığımız rekabet ekonomisine dayalı dünyada ayakta kalabilmenin şifresi haline gelmiş bulunmaktadır. İş dünyasının, önde gelen kuruluşları, daha çok satış ve daha çok kârın artık kaliteye bağlı olduklarını bilmektedirler(2).

Kalite kavramı konuyla ilgili uzman, bilim adamı, yazar ve bazı kuruluşlar tarafından aşağıda ifade edildiği gibi tanımlanmaktadır(3):

1. Kalite, bir mal veya hizmetin belirli bir gerekliliği karşılayabilme yeteneklerini ortaya koyan karakteristiklerin tümüdür. (ABD Kalite Kontrol Derneği - ASQC)
2. Kalite, bir malın ya da hizmetin tüketicinin isteklerine uygunluk derecesidir. (Avrupa Kalite Kontrol Organizasyonu - EOQC)
3. Kalite, bir ürünün gerekliliklere uygunluk derecesidir. (P. Crosby)
4. Kalite, kullanıma uygundur. (James M. Juran)
5. Kalite, ürünün sevkiyattan sonra toplumda neden olduğu minimal zarardır. (G. Taguchi)

ISO Kalite sözlüğünde kalite, tanımlanan veya talep edilen ihtiyaçları tatmin etme yeteneğini gösteren özellik veya karakteristiklerin toplamı olarak tanımlanmaktadır(4).

Günümüzde kazandığı önem itibarıyla kalite; işletmeler açısından bir ürünün performansı, nitelikleri, güvenilirliği, standartlara uygunluğu, dayanıklılığı ve algılanabilirliği olarak kabul edilmektedir(5).

İşletme Yönetimi açısından ise kalite; sadece basit bir teknik yöntem olmayıp, işletmenin müşterilerini memnun etmeye ve işletme içinde tüm birimlerin optimizasyonunu sağlamaya yönelik bir işletme yönetimi aracı olarak görülmektedir(6).

Kalitenin klasik tanımı yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere; "Standartlara uygunluktur". Ancak bugün bu tanım gelişmeleri tam anlamıyla karşılayamadığından kalite; "müşterilerin ihtiyaçlarına uygunluk" olarak düşünülmektedir(7).

2.1.2. Kalite Güvencesi

Bu kavramın değişik tanımlarını yapmak mümkündür.

ISO 8402 Kalite sözlüğünde Kalite Güvencesi (KG); ürün ya da hizmetin kalite için belirlenmiş özellikleri karşılamaya yönelik yeterli güveni sağlayacak planlı ve sistematik faaliyetlerin tümüdür(8).

Bir diğer tanım ise, Kalite Güvencesi (Kalite Güvenliği - Quality Assurance: QA), müşterinin hatalı hiçbir ürün almamasını garanti etmek için ürünün kontrolüne değil, projenin kontrolüne yönelik faaliyetlerdir şeklinde yapılmaktadır(9).

2.1.3. Kalite Kontrolü

Kalite kontrolünün Amerikan Standartlarında (ANSI / ASQC) kullanılan tanımı şöyledir. Kalite kontrolü, ürün ya da servisin verilen tatmin edici kalite değerlerine ulaşması için kullanılan operasyonel teknikler ve aktiviteler ve bu teknik ve aktivitelerin kullanılması olayıdır(10).

Meşhur kalite uzmanı Feigenbaum'da kalite kontrolünü şöyle tanımlamaktadır. Kalite kontrolü; bir örgüt içindeki çeşitli grupların kalite geliştirme, kalite devamlılığı ve kalite artırımı çabalarını birleştiren, müşteri memnuniyetini en ekonomik düzeyde üretim ve hizmet sunarak sağlayan etkin bir üretim sistemidir(11).

2.1.4. Kalite Politikası

Kalite politikası, üst yönetimin kalite ile ilgili genel misyon ve hedeflerin formel (biçimsel) ifadesidir. Kalitenin yaratılması, geliştirilmesi ve kalıcı kılınması noktasında izlenecek yol ve yöntemler bütünüdür(12).

2.1.5. Kalite Yöntemi (KY)

Kalite Yönetimi de, firmanın kalite politikasını yorumlayan ve uygulayan genel fonksiyonudur. Stratejik planlama, kaynak tahsisi ve özellikle kaliteye ilişkin konulara yönelik işletme faaliyetleri de kalite yönetimi kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Her ne kadar firmanın kalite misyonunun gerçekleştirilmesi organizasyondaki herkesin katılımına ve verdiği desteğe bağlı ise de, kalite yönetimi üst yönetimin sorumluluğundadır(13).

2.1.6. Kalite Çemberleri veya Kalite Kontrol Çemberleri (KKÇ)

Kalite Kontrol Çemberlerini Japon Bilim Adamları ve Mühendisleri Derneği (JUSE) şöyle tarif etmektedir. "Bir kalite Çemberi, aynı yerde çalışan, kalite yönetimi faaliyetlerini gönüllü olarak yerine getiren iş görenlerden oluşmuş küçük çalışanlar grubudur"(14).

Fransız Kalite Çemberleri Derneği ise kalite Çemberlerini daha geniş olarak şöyle tanımlamaktadır. "Bir Kalite Çemberi, aynı organik üniteye (atölye, büro, ofis, laboratuvar, satış bürosu v.s.) çalışan ve ortak profesyonel uğraşlara sahip 5 ila 10 gönüllüden oluşan homojen ve daimi bir küçük çalışma grubudur"(15).

2.1.7. ISO 9000 Standardı

Basit olarak ISO 9000 imalat ve hizmet endüstrilerinde kalite güvencesi için kurulmuş, kapsamlı bir standartlar kümesi olarak tanımlanmaktadır. ISO 9000 serileri, bir firmanın kalite sistemini geliştirmesini, belgelemesini ve çalıştırılmasını istemektedir(16).

2.2. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

TKY bir takım dönemseller gelişmelerin sonucu gerçekleşmiştir. Bu dönemler ve özellikleri sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir(17).

1) 1960'lı yıllarda; 2. Dünya Savaşının yaralarını saran sanayileşmiş ülkeler, giderek yoğunlaşan bir rekabet ortamı yarattılar. Korumacılığın azalması, ekonomilerin liberalleşmesi ve uluslararası ticaretin yaygınlaşması ile işletmeler de artan ölçüde global stratejiler izlemeye başladılar.

2) 1970'li yıllar; teknolojinin yaygınlaştığı ve 3. Dünya ülkelerine de girdiği bir dönemdir. Maliyetle rekabet dönemi olarak tanımlanabilecek 70'li yıllarda, pekçok Batılı firma üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırma ve bunun sonucu olarak ucuz işçilikten de yararlanarak ekonomik zenginliklerini artırmışlardır.

3) 1980'li yıllar ise; rekabete kalite boyutunu getirdi. Pek çok yönden tatmin olan kitleler artık ucuz ve bol ürünlere doymuştu. Bu kitleleri ancak kaliteli ürünler tatmin edebilirdi ve öyle oldu. Kaliteli ürünlere talep batıdan oluşmasına karşın, kalite olgusu doğuda yani Japonya'da gelişti. Bu gelişimin temelinde yatan gerçek, Japon toplumunun sosyo-kültürel değerleri ve mükemmelliğe yatkın ruhsal yapısıdır.

TKY'nin yukarıda belirtilmeye çalışılan dönemlerdeki gelişmelerine katkı sağlayan bilim adamlarının listesi şu şekilde verilebilir(18).

1931 W. SHEWHART İSTATİSTİKSEL KALİTE KONTROLÜ

(ABD)

1940 STANFORD SEMİNERLERİ

(ABD)

1950 E. DEMING'İN SEMİNERLERİ	(JAPONYA)
1951 "DEMİNG" KALİTE ÖDÜLÜ	(JAPONYA)
1952 "KALİTE KONTROL" DERGİSİ	(JAPONYA)
1954 P. DRUCKER: HEDEFLERLE YÖNETİM	(ABD)
1954 J. JURAN "KALİTE YÖNETİMİN SORUMLULUĞUDUR"	(ABD)
1954 ULUSAL RADYO İLE JAPONYADA "KALİTE" EĞİTİMİ YAYINLARI	(JAPONYA)
1957 A. FEIGENAU: TOPLAM KALİTE KONTROL	(ABD)
1960 G. TAGUCHI: İSTATİSTİKSEL DENEY TASARIMI	(JAPONYA)
1961 K. ISHIKAWA: FORMENLER İÇİN KALİTE KONTROL DERGİSİ	(JAPONYA)
1962 K. ISHIKAWA O KALİTE ÇEMBERLERİ	(JAPONYA)
1969 KOBE STEEL: QUALITY LOSS FUNCTION	(JAPONYA)
1970 S. SHINGO: POKE-YOKE	(JAPONYA)
1970 G. TAGUCHI: QUALITY LOSS FUNCTION DEPLOYMENT	(JAPONYA)
1976 T. OHNO: TOYOTA JUST IN TIME SİSTEMİ	
1980 G. TAGUCHI: ROBOTS DESIGN	(JAPONYA)
1990 VE ÖTESİ YARATILAN KALİTE	(JAPONYA)

Söz konusu bu liste, TKY Sürecinin yaklaşık 70 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. 60'lı yıllara kadar olan döneme kalite bilincinin oluşma dönemi denilebilir. 60'lı yıllardan itibaren ise gönüllerde ve kafalarda oluşan bu bilinç üretime, üretim sistemlerine ve pazarlara yansyarak yaşanılır hayat haline dönüşmüştür.

2.3. TOPLAM KALİTE YÖNTEMİNİN TANIMI VE İLKELERİ

TKY'ni tanımlamadan önce, yönetimi şekillendiren anlayışın ne olduğunun ortaya konması gerekir. TKY anlayışı, tüm bireyler için bir yaşam felsefesi olduğu gibi, örgütler için de bir yönetim anlayışıdır. Örgütsel bazda bu yönetim anlayışının temelinde; eğitim çabalarına ağırlık verilmesi, insan kaynaklarının yönetimi ile kurumsallaşmanın sağlanması ve çalışanların kendilerini yönetmesi gibi hususlar yer almaktadır.

Japonlar Edward Deming ve James Juran'ın uyarılarını dikkate alarak, kalite olgusunu klasik muayene ve deneme anlayışından kurtararak sistem anlayışına kavuşturmuşlardır. Buna göre kalite ile ilgili sistem anlayışının ana hatları şu şekilde ifade edilebilir(19):

1. Kalite kontrol kusurlu malların muayene ve ayıklanması yerine, kusurlu üretimin nedenlerinin ortadan kaldırılmasına yöneliktir.

2. Kaliteyi sağlamak ve geliştirmek, örgütteki herkesin sorumluluğu ve görevidir.

3. Bir üründe olması gereken kalite, müşteri isteklerinden başlayıp, tasarım, üretim, montaj, sevkiyat ve satış sonrası hizmetler gibi çok geniş kapsamlı ve zincirleme çabaların bileşenidir.

TKY anlayışı fazlasıyla bölümlere ayrılmış ve emir ve talimatların katı hiyerarşi içerisinde verildiği bir bürokratik yapıda gelişemez. Çünkü böyle bir yapıda katılımçılık sağlanamadığı gibi, yaratıcılık da sağlanamaz. Bu yüzden bölümlerin ortadan kaldırılması çok şeyi değiştirebilir. Duvarlar bir kez çöktükten sonra, iletişim daha etkin olur ve insanlar hangi bölümde olursa olsunlar aynı hedef için çalıştıklarının farkına varırlar. Bunun doğal sonucu da işletme açısından birlik, katılımçılık ve motivasyondur(20).

TKY, Japonların iyileştirme anlayışını yakalamaya yönelik başarılı bir girişimdir. Bilindiği üzere, Batılıların "iyileştirme" kavramından anladıkları üzere kusurların giderilmesidir. Japonlar ise, hiç kusur olmadığında bile, alanı daha da geliştirmeye yönelik iyileştirme içinde olmaktadırlar. Kalite Yönetimi, insanları daha fazla motive etmenin ve yaptıkları işe olan ilgilerini artıranın mükemmel bir yolu olarak görülmektedir. Bu yönde herkesin katılabileceği programlar, iş tartışma grupları, kalite çemberleri ve diğer grup etkinlikleri söz konusudur(21).

Buraya kadar yapılan açıklamalar, TKY anlayışını el yordamıyla tanımlamaya çalışan açıklamalardır. Oysa TKY olgusunu sistematik bütünlük içerisinde açıklamak taşların yerine oturması açısından fevkalâde önemlidir. Bu tanımlamayı TKY açısından kilometre taşı olarak kabul edilebilecek olan Masaaki Imai'ye göre şöyle yapmak mümkündür. "TKY; Bir örgütte her düzeyde performansın iyileştirilmesine yönelik, tamamiyle bütünlüşmüş çabalarla yöneticilerden işçiye kadar tüm örgüt çalışanlarını kapsayan düzenli faaliyetler dizisidir"(22).

Bir başka tanım ise şöyledir. TKY; bir kuruluşun tüm faaliyetlerinde kaliteyi yükseltmeyi hedefleyen, böylece her aşamadaki muhtemel hataları önleyen, fire, iskarta, ikinci kalite ürün, gereksiz stoklar, zaman kayıpları, teslimattaki gecikmeler gibi tüm olumsuzlukları ortadan kaldıran ve bütün bunların sonucunda maliyetlerin düştüğü ve müşteri beklentilerinin tam anlamıyla karşılandığı bir sistemdir(23).

Detaylı olarak açıklamaya çalışılan ve buna bağlı olarak tanımı verilen TKY anlayışını şekillendiren ilkeleri aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür(24):

- 1) Sürekli gelişme (Kaizen)
- 2) Katılımçılık
- 3) Müşteri odaklılık

- 4) Muayene değil önleme
- 5) Yüzde yüz kalite
- 6) Sıfır hata ya da mükemmellik.

Yukarıda sıralanan ilkelerin sağlanabilmesi için örgütsel anlamda şunlar yapılmalıdır(25):

- Kuruluşun kalite amaç ve politikaları iyi belirlenmelidir.
- Çalışanların tümünün müşteri tatminine öncelik vermesi sağlanmalıdır.
- Çalışmaların ileriye yönelik, bilinçli bir şekilde programlanması.
- Sürekli eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi.
- İstatistiksel metotlar ve proses kontrol çalışmalarının yapılması.
- Kalite kontrol çemberlerinin kurulması.
- Prodüktivite artırma çalışmalarının gerçekleştirilmesi.
- Kalite Maliyetlerinin hesaplanması.
- Planlı bakım çalışmalarının sağlanması.
- Tedarikçilerle iyi ve sıkı ilişkilerin kurulması.
- Kalite denetimine hız verilmesi.

Bu hususlar gerçeğe yakın bir şekilde yerine getirilebilirse, TKY'den beklenen sağlanabilir. Aksi takdirde bu anlayış işletmeler için bir lüks olarak kalmaya mahkumdur.

2.4. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KAZANDIRABİLECEKLERİ

TKY uzun soluklu bir süreçtir. Hemen sonuç alınacağı düşüncesine sahip olmak yanlıştır. Çünkü TKY uygulaması hem örgütün yapısını değiştirmekte ve hem de örgüt yönetimi ile birlikte, örgüt çalışanlarının da felsefesini değiştirmektedir. Değişimin zor ve uzun vadeli bir süreç olduğu düşünülürse, uygulamanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar.

TKY anlayışının uygulanması örgütlere bazı şeyler kazandırabilir ya da onları diğerlerine karşı avantajlı kılabilir. TKY anlayışının kazandırabilecekleri konusunda söylenebilecekleri aşağıdaki başlıklar altında sıralamak mümkündür(27):

- 1) Yeni bir örgütsel iklim yaratır.
- 2) Örgüt yapısını birleştirerek yalın hale getirir.

- 3) Örgütteki tüm çalışanları sisteme dahil ederek, katılımı yaygınlaştırır.
- 4) Eğitim faaliyetlerini ve eğitimin önemini artırır.
- 5) Çalışanların kişisel ve mesleki kariyerini geliştirir.
- 6) Düşünce yapısında köklü değişiklikler meydana getirir.
- 7) Yönetimde ve üretimde yeni fikir, teknik ve yöntemler geliştirilmesine zemin hazırlar.

- 8) Bilgi ve beceriyi işe tatbik eder.
- 9) Takım çalışmasını esas alır.
- 10) Çalışanların yaptıkları işe sahip çıkmasını sağlar.
- 11) Örgütsel davranışları değiştirir.
- 12) İşlerin ve sistemlerin standartlarını sürekli geliştirir.
- 13) İç ve dış müşterilerin mutluluğunu en üst seviyeye çıkarır.

Bunlar örgütsel anlamda TKY'nin kazandırabilecekleridir. Birde bireysel ya da toplumsal anlamda kazandırabilecekleri vardır. Bunlar da şu şekilde sıralanabilir:

- a) Kaliteli ve düşük maliyetli mal ve hizmet üretimi ile ekonomik refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur.
- b) Araştırma - geliştirme faaliyetlerine yoğunluk kazandırarak teknolojik gelişmeye olanak sağlar.
- c) Kalite ve mükemmellik bilincini gönüllere yerleştirerek temiz toplum erdemine güncellik kazandırır.
- d) Katılımı teşvik ederek, demokratik teamüllerin toplumsal hayatta ve toplumun yönetiminde ağırlık kazanmasını sağlar.
- e) Ekonomik ve toplumsal anlamda kaynak israfını önler.

3. ÖĞRENEN ORGANİZASYONLAR

3.1. TEMEL KAVRAMLARIN GELİŞME SÜRECİ, TANIMI VE BOYUTU

3.1.1. Öğrenme

Öğrenme olgusu kişinin doğasında vardır. Çünkü insanlar hayatı öğrenme yoluyla kavrayabilir ya da anlamlı hale getirebilirler. İnsanlar kendilerini öğrenme sayesinde geliştirebilirler. Yine sorunların çözümünü de öğrenme yoluyla sağlayabilirler. Bu durum bireysel an-

lamda böyle olduğu gibi örgütsel anlamda da aynıdır. Yani bireysel öğrenmeden bahsedilebileceği gibi örgütsel öğrenmeden de bahsedilebilir. Bireyler gibi örgütler de öğrenmeyi çevreleriyle olan iş ilişkileri ve çevre ile yakınlık kurmak için seçtikleri yöntemlerle gerçekleştirirler(27).

Bireysel öğrenmede planlı bir öğrenme eylemi yoksa, öğrenme olayı deneme yanılmalara dayanır. Hatalardan yola çıkılarak öğrenmeye geriye dönük öğrenme denir. Bu öğrenme şekli kazara gerçekleşir. Ancak öğrenme deneyimi planlandığında bu, ileriye dönük öğrenmenin temelinde yatan şeydir. Bu tür öğrenmede kişi belirli bir kişisel amaç ortaya koyar ve nasıl bir öğrenmenin istendiğini baştan belirler(28).

Öğrenme tek yönlü öğrenme ve çift yönlü öğrenme olarak ikiye ayrılır. Tek yönlü öğrenme, örgütün bilinen amaçlarını gerçekleştirmek yönündeki kapasitesini geliştirmeye yöneliktir. Rutin ve davranışsal bir öğrenmedir. Bu tip öğrenmede örgüt iç ve dış çevredeki hataları sezindikten sonra örgütün temel yaklaşımlarında bir değişikliğe gitmeksizin öğrenir. Çift yönlü öğrenmede ise, örgütün doğası, amaçları, değerleri ve inançları yeniden değerlendirilir. Bu öğrenme tipi örgütün kültürünü değiştirmeyi içerir(29).

Örgütlerde oluşan değişme ve gelişmelerin bir çoğu öğrenmeye dayanır. Örgüt üyeleri sürekli olarak örgüt hakkındaki düşünce ve duygularını değiştirdikleri gibi uygulanan kurum ve sistemlerde de değişiklik yaparlar. Bu noktada "örgütsel öğrenme"den söz edilir. Hemen belirtmekte yarar vardır ki, yukarıda kısaca açıklanan kişisel öğrenme ile örgütsel öğrenme arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Kişisel öğrenme örgütsel öğrenme için gereklidir fakat yeterli değildir(30).

Hem bireysel açıdan ve hem de örgütsel açıdan önemli olan öğrenme olgusunu; davranışta bir değişme veya yaşantı ürünü ve nispeten kalıcı izli bir davranış değişmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Bu tanımdan öğrenme sürecinin üç önemli özelliği olduğu anlaşılmaktadır(31):

- 1) Öğrenme olumlu ya da olumsuz bir davranış değişikliğidir.
- 2) Bu değişiklikler deneyim ya da eğitim sonucu gerçekleşir.
- 3) Değişikliğin öğrenme olabilmesi için süreklilik göstermesi gerekir.

Özellikleri sıralanan öğrenme süreci beş aşamada gerçekleşir. Bunlar sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir(32):

- Dış uyarıcı ve onun özellikleri.
- Örgütün öğrenme kapasitesi ve motivasyonu.

- İlk öğrenme sonucu meydana gelen değişme sonucundaki değişiklik.
- Değişen davranışların sonuçları.
- Bu sonuçların örgütü geri beslemesi.

Bu aşamalardan geçen öğrenme, kişilerin ve örgütün yapısında ve dünyaya bakış açısında önemli değişiklikler meydana getirir. Böylece süreç belli bir süre için tamamlanmış olur.

İnsanları öğrenmeye iten değişik faktörler vardır. Bunlar; merak, kendini koruma (güvenlik), bir amacı gerçekleştirme, ya da kazanç elde etme isteği, olumsuz deneyimler, eğlence saiki, karşılanmayan beklentiler, geleceğe hazırlıklı olma, zorunluluklar ve keyif şeklinde sıralanabilir(33).

3.1.2. Organizasyonel (Örgütsel) Öğrenme

3.1.2.1. Öğrenen Organizasyonun Önemi;

Organizasyonel öğrenme her zaman önemliydi. Ancak günümüzün hiper rekabetinde geometrik olarak artan zorluk, karmaşa ve hız onu daha bir önemli hale getirmektedir. Ölçek ve hız artık herkeste olması gereken şeylerdir. Bu durumu Citibank'ın eski genel müdürü Walter Wriston şöyle dile getirmektedir: "İnsanların dehasını nasıl ortaya çıkaracağını keşfeden kişi rekabette başarılı olacaktır". Bunu yapacak olan da öğrenen organizasyon sistemidir(34).

Organizasyonlar açısından öğrenmenin neden önemli olduğunu Japon İşletme Profesörü Ikujiro Nonara şöyle açıklıyor: "Kesin olan tek şeyin, hiçbir şeyin kesin olmaması olan bir ekonomide, sürekli rekabetin güvenli kaynaklarından biri de bilgidir. Pazar değiştiğinde, teknoloji ilerlediğinde rakipler çoğaldığında ve ürünlerin bir gecede modası geçtiğinde başarılı şirketler, bilgi yaratan, bunu şirkete yapıp yeni teknoloji ve ürünlere çabucak dönüştürenler olacaktır". Kısacası, başarılı şirketler organizasyonu etkin bir şekilde öğrenenler olacaktır(35).

Öğrenen örgüt yapısı; bireyin kendine yönelmesi, kendi eksiklerinden yola çıkarak başka sorumlular aramaması, kişinin sistem içerisindeki yerini ve rolünü sık sık gözden geçirmesi, tüm yaşamında daha iyi olmak için gereken çabayı göstermesi eskiyen bilgilerini yenilemesi ve bilgi üretimine katkıda bulunması açısından da önemlidir(36).

Yine pazar unsurlarının sürekli değiştiği, yeni teknolojilerin çok kısa aralıklarla ortaya çıktığı, ürünlerin çok kısa sürede demode olduğu, rakiplerin hızla çoğaldığı günümüzde bir işletmenin başarılı olabilmesi, yeni bilgiyi yaratıp tüm organizasyona yayması ve bunu uygulayıp yeni ürünler geliştirmesinde "bilgi-yaratan (knowledge-Creating)" birimler haline gelmesi ile mümkündür(37).

Sanayî toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte bilgi, işletmelerin ve toplumların başarısında temel faktör rolü oynamaya başlamıştır(38). Bu yüzden önemli hale gelen bilgi ve öğrenme günümüzde güçlü bir rekabet unsuru haline gelmiştir. Böylece öğrenen organizasyonlar bugün daha yoğun bir şekilde telâffuz edilmektedir.

3.1.2.2. Öğrenen Organizasyonların Tanımı

Çağımızın sosyal, ekonomik ve kültürel gerçeği haline gelen rekabet, hız, bilgi ve değişimin dayattığı ve mükemmeli yakalamanın olmazsa olmaz koşulu olarak kabul edilen bireysel ya da organizasyonel öğrenmenin önemi yukarıda vurgulandı. İşletmeler için bu kadar önemli hale gelen "organizasyonel öğrenme nedir?"

Bu sorunun farklı ve çok çeşitli cevaplarını vermek mümkündür. Aynı zamanda öğrenen organizasyonların tanımını da içeren bu cevapları farklı kişiler açısından yaparak konuyu daha anlaşılır hale getirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Garvin'e göre öğrenen örgütler; bilginin yaratılması, elde edilmesi ve transferi konusunda uzmanlaşan, elde ettiği yeni bilgi ve anlayışlar doğrultusunda davranışlarını değiştiren örgütlerdir(39).

Senge'ye göre ise öğrenen organizasyonlar şöyle tanımlanmaktadır: "Bu organizasyonlarda kişiler; gerçekten istedikleri sonuçları yaratmak için kapasitelerini durmadan geliştirirler. Buralarda yeni ve coşkun düşünme tarzları beslenir. Kolektif özelemlere gem vurulmaz ve insanlar nasıl birlikte öğreneceğini sürekli olarak öğrenirler"(40).

Armstrong'da öğrenen organizasyonu; "bütün üyelerin öğrenmesini kolaylaştıran ve onlara bu olanağı sağlayan ve kendini sürekli olarak yenileyen ve değişen organizasyonlar" şeklinde tanımlanmaktadır(41).

Bir başka tanım ise şöyledir. "Öğrenen organizasyon (veya işletme) ve kavramı, bir işletmenin sürekli olarak, yaşadığı olaylardan sonuç çıkarması, bunun değişen çevre koşullarına uymakta kullanılması personelinin geliştirici bir sistem yaratması ve böylece değişen, gelişen kendini yenileyen dinamik bir organizasyon olmasını ifade etmektedir"(42).

Yukarıdaki tüm tanımların bazı ortak noktaları vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir(43).

- 1) Çevresindeki değişikliklerin zamanında farkına varmak,
- 2) Bunları öğrenerek (yorumlayarak) kendi kendini eğitmek,
- 3) Her olaydan ders almasını bilmek,
- 4) Problem (sorun) çözme yeteneğini geliştirmek,

- 5) Yeniliklere ayak uydurarak ilerlemek,
- 6) Bu faaliyetleri kurumsallaştırmak

Bütün bunların çalışma hayatının genel ilkeleri olarak geliştirip örgütsel kültür haline dönüştüren ve sisteme bağlayan örgütler geleceği şekillendirmekte ve geleceğin fırsatlarından yararlanmakta daha avantajlıdır.

3.1.2.3. Öğrenen Organizasyonların Gelişim Süreci

Bir örgütün öğrenen organizasyon durumuna gelebilmesi gerekir. Bu aşamaların; bilen örgüt anlayan örgüt ve düşünen örgüt şeklinde üç grupta incelemek mümkündür(44).

1) Bilen örgütlerde her işi yapmanın bir tek en iyi yolu vardır. Bu yolda kitapta yazılıdır. Çalışmaların yeni fikirler getirmesi ve yaratıcı olması söz konusu değildir. Bu örgütler sistematik çalışmaları sayesinde başarılı olabilirler.

2) Anlayan örgütlerde kişiye biraz daha önem verilmektedir. Bu örgütlerde yazılı kuralardan çok kurum kültürü önemlidir. Örgütler kurumsallaşmış bu kültür sayesinde değişikliklere karşı direnebilmektedirler. Bu örgütlerde "yönetici mit" inancı hakimdir.

3) Düşünen örgütler sorunun çözümü üzerine yoğunlaşmaktadır. Sorun çıktığı zaman herkes bir araya gelir ve sorun çözülür. Katılımcılık ve insancılık esastır.

Öğrenen organizasyonlar ise, diğerlerinden tamamen farklıdır. Yani bunların ötesinde bir anlayışa sahiptir. Öğrenen örgütler, "dışarıda bir şeyler değişsin, biz ona bakarak anlaşalım" anlayışını günümüzün rekabet koşullarına uygun bir anlayış olarak görmemektedir. Öyle bir yapı oluşturulmalıdır ki; çalışanlar yaratıcı, inisiyatif alabilen ve sürekli gelişen bireylerden oluşsun, böylece tüm yenilikler örgüt yapısı içinde çıksın.

Buradan da anlaşılacağı üzere bir örgütün öğrenen örgüt aşamasına gelebilmesi hiçte kolay değildir. Çünkü öğrenen organizasyon aşaması, tamamen geleneksel ve kalıplaşmış örgüt aşamasından farklı bir olaydır. Burada değişimi okuma ve ona tepki koyma, yaratıcılık, inisiyatif kullanma ve yenilikçilik hakimdir. Böyle bir organizasyonel yapının oluşması için beş temel disiplinin birlikte ve başarıyla uygulanması gerekmektedir(45):

a) Sistem Düşüncesi: Dünyayı örgütleyen olaylar görünebilen ya da görünemeyen yanları itibarıyla birbirleriyle ilişkilidirler. Bu ilişki o.gusunun kavranabilmesi bütün olayların bir sistem bütünlüğü içerisinde ele alınmasıyla yakından ilgilidir.

b) Kişisel Hakimiyet: Kişisel hakimiyeti, kişisel görme ve kişisel ustalık olarak algılayabiliriz. Kişisel ustalık; ufkumuza sürekli olarak açıklık kazandırma ve onu derinleştirme, enerjimizi odaklaştırma, sabrımızı geliştirme ve gerçekliği objektif olarak görme disiplini.

c) Zihni Modeller: Zihni modeller, zihnımızde iyice yer etmiş, kökleşmiş varsayımlar, genellemeler, hatta resimler ve imgeler olarak dünyayı anlayışımızı ve eylemlerimizi etkilerler. Bir öğrenen örgüt kurabilmek için oluşmuş zihni modeller su üstüne çıkarılmalı ve değiştirilmelidir.

d) Paylaşılan Görme Gücünün Oluşturulması: Herkesin paylaşılan bir vizyona sahip olması ve herkesin peşinden gitmeyi onayladığı amacın bulunmasıdır.

e) Takım Halinde Öğrenme: İş dünyasında, takımın zeka düzeyinin takımdaki bireylerin zeka düzeyini aştığı ve takımların eşgüdümlü eylem için olağanüstü kapasiteler geliştirdiği noktalarında çarpıcı örnekler vardır. Modern organizasyonlarda temel öğrenme birimi bireyler değil, takımlardır. Bu, lastiğin yolla bulduğu unoktadır; takımlar öğrenmedikçe organizasyonlar da öğrenemez.

3.1.2.4. Öğrenen Organizasyonların Özellikleri

Öğrenen organizasyonlar diğer klasik ya da geleneksel organizasyonlardan farklıdır. Bu farklılığı doğuran öğrenen organizasyonların sahip oldukları ve diğerlerinde bulunmayan özellikleridir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir(46):

- 1) Öğrenme, insanların yaptıkları her şeyin içine dahil edilmiştir.
- 2) Öğrenme, anlık bir olay değil bir süreçtir.
- 3) Tüm ilişkilerin temelinde işbirliği vardır.
- 4) Bireyler, kendileri gelişirken kurumu da değiştirirler.
- 5) Öğrenen organizasyon yaratıcıdır; bireyler kurumu yeniden yaratırlar.
- 6) Kurum kendisinden de bir şeyler öğrenir; çalışanlar kurumu etkililik, kalitenin yükseltilmesi ve yenilikler konusunda eğitirler.
- 7) Öğrenen bir organizasyonun parçası olmak keyifli ve heyecan vericidir.

Aslında bu sıralanan özellikleri üç temel madde etrafında yoğunlaştırarak vermek de mümkündür. Bunlar(47):

- a) Öğrenen örgütler bilgiyle ilişki içindedirler.
- b) Kendilerini yenileyen bir sistemsel mekanizmaya sahiptirler.
- c) Dış dünyaya açıktırlar. Böylece dış dünya da onlara karşı duyarlı ve yanıt vericidir.

Calvert ve arkadaşları da öğrenen organizasyonların genel olarak özelliklerini şu şekilde maddeleştirmişlerdir(48):

- Öğrenen organizasyonlar takım ruhu ile açık ve sınırları aşan bir anlayışla öğrenirler.
- Ne öğrenildiği değerlendirildiği gibi, nasıl öğrenileceği de değerlendirilir.
- Endüstrinin öğrenme eğilimi çizelgesinin başında yer almaya yönelik yatırım yaparlar.
- Rakiplerinden daha hızlı ve ustaca öğrenerek onlara karşı üstünlük sağlarlar.
- Verileri, doğru yerde ve zamanda, hızlı bir şekilde, yararlı bilgiler haline dönüştürürler.
- Her tecrübe; gelecekteki öğrenmeye yardımcı olur.
- Zayıf ve dikkate alınması gereken yönlerin ve başarılı ya da hatalı öğrenmenin neler olduğunu öğretirler.
- Örgütlerin temel unsurlarını tehlikeye atmadan risk alırlar.
- Yüzeysel ve deneyime dayalı öğrenmeye yatırım yaparlar.
- Yeni projeler öğrenmeye istekli takımları ve çalışanları desteklerler.
- Kararların ve bilgilerin paylaşılmasından dolayı bireyleri ya da grupları cezalandırmayıp öğrenmeyi politika haline getirirler.

Yukarıda özelliklerini detayları ile sıralamaya çalıştığımız öğrenen organizasyon olgusuna farklı bakış açıları söz konusudur. Bazılarına göre, organizasyonel öğrenme uzun vadede bilgi ile performansı birleştiren bir süreçtir, bazılarına göre de çalışanların davranışlarında değişiklik yapmak olayıdır. Diğer bazılarına göre ise, öğrenen organizasyon kavramı bir felsefe ya da düşünce sistemidir.

Bu düşünce sistemi ya da felsefenin özünde; sistematik sorun çözme, yeni yaklaşımları deneme, geçmiş deneylerden öğrenme, bu işi iyi yapanların tecrübelerinden yararlanma ve bilginin hızlı ve etkin kullanımı vardır. Nitekim günümüzün hızla değişen, globalleşen ve artan rekabet ortamında, en uygun yaklaşımın "öğrenen organizasyon" yaklaşımı olduğu ileri sürülmektedir(49).

4. BENCHMARKING (KIYASLAMA)

4.1. BENCHMARKING'İN ÖNEMİ VE TANIMI

Globalleşme, dünyada hızla artan rekabet koşulları, işletmelerin önüne yepyeni başarı kriterleri çıkarmıştır. Rekabetin global düzeyde oluşu, hedeflerin de dünya çapında en iyi olmaya yönelik olmasını gerektirmiştir. Bu da World-Class olarak adlandırılan, dünya çapında lider işletme haline gelmenin hedef olarak seçilmesine yol açmıştır(50).

Benchmarking'in bir yönetsel araç olarak kullanılmaya başlanmasının altında yatan felsefe Uzak Doğu kökenlidir. Bu düşünce Japonya'da "Dantatsu" (en iyinin en iyisi olmak) anlamını veren bir kavramla ifade edilmektedir(51). Bu sadece "iyi" olmanın değil "en iyi" olmanın gerekli olduğu, en iyiye yürüyerek değil, belki koşarak ulaşabileceği gerçeğini yansıtmaktadır. Söz konusu ilişki, yürümeyi ifade eden "kaizen" ile, koşmayı ifade eden "Benchmarking" yöntemlerinin birbirini tamamlayan süreçler olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştur(52).

Benchmarking sürekli bir prosestir, bir defalık bir olay değildir. Basit bir kopyalama ya da taklit değil diğerlerinden öğrenme sürecidir. Disiplinli çalışmayı gerektiren, zaman alıcı bir süreçtir. Bu yüzden geçici bir heves olmayıp, hemen her iş faaliyetini iyileştirmek için yararlı sonuçlar veren bir çalışma olarak kabul edilebilir. Burada önemli olan süreklilik ve uzun vadeli olabilmektir.

Batıdaki başarılı firmaların çoğu göreceli olarak kısa vadeli kâr güdüsüne odaklanmışlardır. Buna karşılık Japon firmaları ise, ne kadar yatırım yapmaları gerektiğine karar verirken kesintisiz gelişme görüşünü temel almaktadırlar. Kaizen felsefesi, kesintisiz bir biçimde herhangi bir şeye, önem vermek anlamını ifade eder. Japon ve Batılı işletmeler arasındaki temel fark, işte bu sonuç yönelimli yönetim ile süreç yönelimli yönetim arasındaki farktır(53).

Kıyaslama aslında bir verimlilik ve kaliteyi geliştirme yaklaşımıdır. Her işletmenin kendi içinde veya dışında iyi durumda bulunduğu yönlerine ait bilgilerini paylaşarak, hayata geçirecek en iyiye ulaştırabilecekleri bir tekniktir. Bu bir pazar analizi tekniği veya başlayıp bitecek bir proje değildir. TKY, metodları ve süreçlerini destekleyen, sürekliliği olan bir yaklaşımdır. Planlama, araştırma, gözlem, analiz, uyarılma ve iyileştirme: kıyaslama projesinin adımlarıdır(54).

Günümüzde işletmeler için Pazar rekabeti, iyileştirme, mükemmellik açısından fevkalade önemli olan kıyaslama yöntemi konusunda pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan bazılarını konu hakkındaki düşünceleri belirginleştirmek için vermek faydalı olacaktır.

Kıyaslama bir işletmenin kendi performansını yükseltebilmek için, üstün performansı olan diğer işletmeleri incelemesi, bu işletmelerin iş yapma usulleri ile kendi usullerini kıyaslaması, bu kıyaslamadan çıkardığı sonuçları uygulaması olarak tanımlanabilir(55).

Redhouse'da Benchmarking kavramının "Benchmark" sözcüğünden geldiği belirtilmektedir. Benchmark'ın kelime anlamının "sabit noktayı" ifade ettiğinden bahsedilmektedir. Bu kavramın bir ölçüyü sonradan hatırlayabilmek için kullanılan işaret anlamını taşıdığı da söylenmektedir(56). Benchmark, arazi üzerinde çalışma yapanların bir kaya, duvar ya da bina üzerine yaptıkları nirengi işaretidir. Bu işaret, ölçüm yapanların sonraki ölçümlerinde referans olmaktadır(57).

Amerikan Verimlilik ve Kalite Merkezi (APQC) ise Benchmarking; "Dünyanın her tarafında lider işletmelere karşı kendi işletmemizi kıyaslamak ve ölçmek üzere uygulanan ve edinilen bilgileri işletmemizin performansını artırmak için kullandığımız sürekli bir süreç" olarak tanımlamaktadır(58).

Bir başka tanım da şöyledir. "kıyaslama temel yaklaşım itibariyle bir işletmenin sürekli olarak ve bilinçli bir şekilde, kendi dallarında ve sektörlerinde en iyi (başarılı) olan işletmelerin belirli işleri nasıl yaptıklarını araştırması, incelemesi, kendi usulleri ile karşılaştırarak sonuç çıkarması, çıkardığı bu sonuçları bir uygulama planı çerçevesinde uygulayarak daha yüksek bir başarı düzeyine ulaşma çabalarını ifade etmektedir"(59).

Uluslararası Benchmarking Takas Odası (IBC)nın tanımı ise şöyledir. "Benchmarking, başka birinin bir yönde sizden daha iyi olabileceği gerçeğini kabul etme mütevaziliğini gösterip, onu nasıl yakalayıp geçebileceğinizi öğrenme ve deneme ustalığına sahip olmaktır"(60).

Bu tanımların ortak noktaları şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Kendi işletmemizin performansını yükseltme amacı.
- 2) Bu amacın sağlanabilmesi için üstün işletmelerin performansının incelenerek belirlenmesi.
- 3) Rakip veya öteki işletmelerin iş yapma usullerinin incelenerek karşılaştırılması.
- 4) Elde edilen performans ölçülerinin veya iş yapma tekniklerinin uygulamaya konularak ilerlemenin sağlanması.

4.2.1. Benchmarking'in Gelişim Süreci

Son yıllarda yeni kavram ve yaklaşımların arasına, "kıyaslama" ya da "işletmelerarası karşılaştırmalar" olarak adlandırılacak "Benchmarking" kavramı da girmiştir. Esasında bir işletmenin, kendi faaliyetlerinin çeşitli yönlerini veya ulaştığı sonuçları, belirli alanlar veya ölçütler içinde başka işletmelerle, endüstri dalı ortalamaları ile, eğer hiç biri olmazsa işletmenin önceki yıllar değerleri ile karşılaştırması yeni bir durum değildir. Bu anlamda en çok bilinen uygulamalar, karşılaştırmalı bilanço analizleri ve finansal analizlerdir(61).

Kıyaslama olarak nitelendirilen bu yönetim yaklaşımı da, esasında aynı amacı gütmekte, fakat konuya çeşitli boyutları olan değişik bir çerçeveden bakmaktadır. Bu boyutlardan birisi, kıyaslama yapılacak işletmenin en azından o endüstri dalındaki en başarılı işletme olmasıdır(62).

Kıyaslanmanın belirli bir sistem dahilinde ve bir süreç olarak ele alınması, yararlı sonuçlar elde etmek açısından gereklidir. Tipik bir kıyaslama sürecinin başlıca safhaları şunlardır(63):

1) Kıyaslama konularının belirlenmesi.

Kıyaslama, başarıya ulaştıran spesifik konu ve uygulamalar üzerinde odaklanmayı öngörür. Yani belirli konu, uygulama ve metodlar incelemeye tabi tutulmalıdır.

2) Kıyaslama yapılacak işletmenin belirlenmesi.

Başarılı rakipler, endüstri dalı liderleri veya başka sektörlerdeki başarılı, üstün performanslı işletmeler kıyaslama yapacak grubu oluşturur. Burada önemli olan husus, kıyaslama yapılacak işletmenin en başarılı işletme olmasıdır.

3) Data toplama yöntemini belirlemek ve data toplama.

Bu veriler; basın haberleri, işletmenin faaliyet raporu vs. gibi yayınları, mesleki toplantılardaki konuşmalar, yapılan gözlemler, ilgililerle yapılan mülakatlar, yayınlanmış istatistikler, şirket personeli ve tedarikçilerden elde edilen bilgiler, istihbarat bilgileri, müşterilerden elde edilen bilgiler yoluyla sağlanabilir.

4) Kıyaslama yapmak ve farkları bulmak.

Bu safhada, kıyaslama yapılan konularda nelerin nasıl yapıldığı karşılaştırılır ve farklar tespit edilir.

5) Performans hedefi belirlemek ve uygulama planı hazırlamak.

Performansını geliştirmek amacı ile kendisini, yani iş yapma usulünü v.s.yi değiştirmek isteyen işletme, ulaşmak istediği hedefleri belirleyerek bunlara nasıl ulaşılacağı ile ilgili uygulama planları hazırlar. Böylece, değişimin gerekliliğini kendi çalışanlarına anlatır.

6) Uygulamak, sonuç almak ve yeniden kıyaslama yapmak.

Kıyaslama sürecinin son safhasında, iyileştirme ile ilgili olarak hazırlanan planlar uygulanır, elde edilen sonuçlar önce plan hedefleri ile karşılaştırılır; daha sonra bu sonuçlar yeniden kıyaslamaya tabi tutulur.

Görüldüğü gibi, kıyaslama sürekli bir arayışın ifadesidir. Bu arayış daima daha iyi, daha kaliteli, daha ucuz ve daha çabuk yapma, bunun için bu işin en başarılı olanlarını örnek alma yönündedir. Bu arayış çabalarının sonuçlar vermesi bazı koşullara bağlı olduğu gibi, bu çabaların tipik bazı sorunları da vardır. Bu konulardaki sorunlar şöyle sıralanabilir(64):

a) Kıyaslamanın başarılı olabilmesi her şeyden önce işletmelerin değişimin gerekliliğini kabul etmelerine bağlıdır.

b) Başarılı bir kıyaslama için "kıyaslanacak bir şeyler" in olması gerekir.

c) Kıyaslamada sonuç rakamları üzerinde değil, fakat ilgili işe ait süreçler, metodlar yani esas üzerinde yoğunlaşılmalıdır.

- d) Kıyaslamayı sadece çalışılan endüstri dalı ile sınırlamamak gerekir.
- e) Kıyaslamanın başarısı yönetimin buna inanmasına ve hazır olmasına da bağlıdır.
- f) Kıyaslamasonucu ortaya çıkan değişim mesajının alınıp uygulanması gerekir.
- g) Kıyaslama için başarılı işletme ve buna ait veri bulma zorluğu gözden kaçırılmamalıdır.

Benchmarking kavramı yıllar içinde ürün ve hizmetlerden süreçlerin geliştirilmesine oradan da alanı gittikçe genişleyen iş stratejilerine ve rekabet taktiklerini kapsayacak şekilde genişlemektedir. Benchmarking uygulaması yayılmakta olup, toplam kalite örgütleri bunu temel bir araç olarak değerlendirmektedir. Baldrige ödülünü kazanan işletmelerin çoğu benchmarking çalışmaları yapmaktadır.

Benchmarking prosesinin yapısı genellikle adım adım izlenen bir süreç şeklindedir. Bu sürecin aşamalarını genel olarak beş maddede toplamak mümkündür(65):

- Benchmarking sürecinin belirlenmesi: Bu aşamanın en önemli iki sorunundan birisi müşterinin kim olduğunun belirlenmesi, diğeri ise, kritik başarı faktörlerinin tanımlanmasıdır.
- Benchmarking ekibinin oluşturulması: Ekip; bilgili, tecrübeli müşteri ihtiyaçlarını anlamış, tavsiyeleri uygulanabilecek yetkilere sahip kişilerden oluşmalıdır. Ekip büyüklükleri ikiden sekize kadar değişebilir.
- Benchmark ortaklarının belirlenmesi: Bu aşamada ortakların belirlenmesinde, uygulamaları "en iyi" olan kuruluşların belirlenmesi önemlidir.
- Benchmarking bilgisinin toplanması ve analizi: Bu adım, seçilen hedeflerden bilgi toplama, şirket ziyaretleri ve şirket ziyaret sonuç raporunun oluşturulması için plan yapılmasını kapsar.
- Uygulamanın gerçekleştirilmesi: Benchmarking'in nihai amacı iyileştirici uygulamaların yürürlüğe konulmasıdır.

4.3. BENCHMARKING'İN ÇEŞİTLERİ

Kıyaslamanın izlenebilecek dört ayrı türü olduğu genel kabul görmüş bir düşüncedir. Bu türlerin her birinin kendine özgü hedefleri bulunmaktadır(66).

1) İç Kıyaslama

İç süreçlerinizi bir kez betimlediğiniz zaman, artık elinizde süreçlerinizi ve süreçlerini-

zin etkinliğini kıyaslama ölçünüz olur. Bir çokları gibi, siz de, yalnızca kendi firmanız içindeki benzer süreçleri kıyaslamakla yetinebilirsiniz.

2) Rekabetçi Kıyaslama

Bu kıyaslama biçiminde önemli olan kendi firmanızın dışına bakmaktır. İlk bakılacak yer de, doğrudan bir rakip kuruluştur; özellikle de, o rakibin aynı pazar içinde sizden daha iyi iş yaptığı görülüyorsa. Bir rakibin iç süreçleri hakkında anlamlı bilgiler elde etmek kolay değildir. Ama rekabetçi kıyaslama size rakibiniz hakkında ve onun konumu noktasında son derece önemli bilgi verir.

3) İşlevsel (Rekabet Dışı) Kıyaslama

Bu kıyaslama biçiminde, rekabet içinde olmadığınız, başka pazarlarda üretimlerini sürdüren, ama organizasyonları içinde sizinkilerle benzeşen bir ya da birden fazla süreç uygulayan firmalara bakmak vardır.

4) Türdeş Kıyaslama

İzlenebilecek dördüncü yöntem ise, kendi sınıfının en iyisini, bir başka deyişle, sizin de uyguladığınız bir süreci sizden farklı bir biçimde uygulayan, ama bu konuda ün kazanmış, başarılı olduğu kabul edilen kuruluşları incelemektir. Bu yöntemin hedefi, sizinle aynı alanda rekabet etmeyen ama kendi sektörlerinin lideri olan kuruluşların, sizinkilerle bire bir karşılaştırılabilecek süreçlerini irdelemektir.

Yukarıdaki kıyaslama şekillerinin tamamında genellikle; müşteri memnuniyeti, nakit yönetimi, kuruluş süresini kısaltmak, eğitimin geliştirilmesi, tam zamanında teslim, ürün tutarlılığı, doğru faturalama, servis hızı, yenilik, fiyatlandırma ve satınalma, hammadde yönetimi ve kontrol yönetimi gibi konular ya da süreçler yer almalıdır.

4.4. BENCHMARKING'İN AMAÇLARI VE YARARLARI

Benchmarking'in en temel amacı işletmenin nerede bulunduğu ve nerede bulunması gerektiği konularıyla ilgili olarak rehber bilgi sağlamaktır. Çünkü firmalar artık kendi içlerine dönük olmayı ve varlıklarını sürdürebilmek için salt kendi kollektif, zihinsel kaynaklarına güvenmeyi göze alamamaktadırlar. Mutlaka dışarıya bakmaları ve küresel piyasada rekabet güçlerini korumaları gerekiyorsa, öbür firmaların en iyi uygulamalarını da gözönünde bulundurmam durumundadırlar.

Firmaları benchmarking uygulamasında bulunmaya zorlayan başka nedenlerde vardır. Bu nedenleri (benchmarking amaçlarını) aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür(67):

1. Müşteriler nezdinde sizinle rakibiniz arasındaki farkı ortaya koymak.
2. En yüksek olası standartları belirlemek.
3. Kuruluşun amaç ve hedeflerinin saptamasına yardımcı olmak.
4. Kendi sınıfının en iyisinden öğrenmek.
5. Hedef ve amaçlara ulaşmak için en iyi uygulamaları saptamak.
6. Hedef ve amaçların uygulanmasını kolaylaştırmak.
7. Düşüncelerin sinerjisini yaratmak.
8. Performans üzerinde odaklanmak.
9. Çalışanlarda yüksek motivasyon gücü oluşturmak.

Yukarıda belirtilen amaçların yönlendirdiği ve şekillendirdiği benchmarking uygulamasının, işletmelere kazandırabilecekleri konusunda da aşağıdaki tespitler ifade edilebilir(68):

- a) Müşteri isteklerini en iyi biçimde karşılamak.
- b) Gerçekleştirilebilir amaç ve hedeflerin belirlenmesine yardımcı olmak.
- c) İç piyasadaki rekabette güçlü olmak.
- d) En üstün uygulamaları gerçekleştirmek.
- e) Çalışanların motivasyonunu yükseltmek.
- f) Ürünlerin teslim süresini azaltarak finansal performansı artırmak.
- g) İşletmeler bazında veya ülke düzeyinde uluslararası rekabet gücünü yükseltmek.
- h) İşletmelerin kendi dışlarına yönelerek "işletme körlüğü" den kurtulmalarını sağlamak.
- i) Her kuruluşun kendi içinde hızlı değişimi ve sürekli gelişmeyi daha kısa sürede gerçekleştirmesine yardımcı olmak.
- j) En iyi uygulamaların ve teknolojilerin hızla transferinin sağlanarak, "endüstri turizmi" denilen karşılıklı endüstriyel etkileşimin oluşturulmasını gerçekleştirmek.
- k) Kuruluşlar açısından genel bir takım işletmecilik sorunlarının çözümünde yardımcı olmak.

Bu ve buna benzer başkaca faydalar ilave edilebilir. Gerçek olan şu ki; Benchmarking, bilgi toplumu düzeyine ulaşmış ve bilgi teknolojisini yoğun olarak üretebilen ve kullanabi-

len işletmelerin bugün başvurduğu önemli yaklaşımlardan biridir ve işletmecilik dünyasına değişik konularda pek çok katkılar sağlamaktadır.

4.5. BENCHMARKING'İN BAŞARI ŞARTLARI

Benchmarking uygulamasından umulanların elde edilmesi bir takım ilkelerle uyumlu olunmasına bağlıdır. Bunlar aynı zamanda benchmarking uygulamasında dikkat edilmesi gereken hususları da içermektedir(69):

- 1) Benchmarking, "planlama sürecinin" parçası haline getirilmelidir.
- 2) Benchmarking hedefleri dikkatle seçilmelidir.
- 3) Kritik başarı faktörlerinin seçiminde dikkatli olunmalıdır.
- 4) Üst yönetim bu konuda samimi olmalı ve desteğini sonuna kadar sürdürmelidir.
- 5) İşletme kendi süreçlerini anlamalı ve bunları takip etmelidir.
- 6) Süreçler, o süreçleri uygulamak durumunda olanlarca başlatılmalıdır.
- 7) Gerekli ve yeterli yetki göçeriminde bulunulmalıdır.
- 8) Bireysel karar alma gücü artırılırken kollektif karar alma (katılımcılık) yeteneği de geliştirilmelidir.
- 9) Liderlik sağlanmalıdır.
- 10) İşgörenlerin ve takımların eğitimine ağırlık verilmelidir.
- 11) Değişim mühendisliğinin kavram, teknik ve olanaklarından da yararlanılmalıdır.
- 12) Benchmarking süreci sürekli izlenmelidir.
- 13) Başarılı benchmarking çabaları izlenerek ödüllendirilmelidir.

Yukarıdaki hususlara uyularak benchmarking çalışmaları organize edilirse, umulan sağlanabilir. Takdir edilir ki; bütün bunları aynı anda ve eşit ağırlıkta sağlamak zordur. Zaten benchmarking uzun soluklu bir süreçtir. İşletmeler başarılı olmak istiyorlarsa, dikkatli bir şekilde ısrarcı ve takipçi olmak durumundadırlar.

5. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ İLE ÖĞRENEN ORGANİZASYON VE BENCHMARKING İLİŞKİSİ

TKY mal ve hizmet üretiminde müşteri memnuniyetini hedeflemektedir. Bunu da kaliteli mal ve hizmet üretimi sayesinde gerçekleştirmektedir. Kalite, belirli bir zaman süreci sonunda mükemmellik olgusunu ön plana çıkarmakta, bu da geri besleme yoluyla daha bü-

yük oranda kalite olarak tekrar üretime geri dönmektedir. Mükemmelliğin sağlanmasında; takım organizasyonu, tam zamanında ve sıfır hatalı üretim, öneri sistemi, kaizen (sürekli yenilenme) gibi araçlara başvurulmaktadır. TKY'nin bir yaşam felsefesi haline dönüşmesi, sürekli olarak eğitimle desteklenmelidir. Eğer böyle yapılırsa; canlı, düşünen, kaliteyi ve mükemmelliği üreten bir işletme yapısı oluşturulabilir.

Öğrenen Organizasyon yaklaşımı da temelde gelişmeyi, müşteri memnuniyetini ve mükemmelliği esas almaktadır. Üretimde kalite olgusunun sürekliliği ancak öğrenmeyle temin edilebilir. Öğrenmeyen kurumlar zaman içerisinde entropi (bozulma)ye uğrarlar. Müşteri gereksinimlerinin takip edilmesi, hatta onun önüne geçilerek müşteri adına bazı şeylerin düşünülmesi ve ona uygun olarak üretilmesi öğrenen organizasyon olmayla mümkündür.

Ancak öğrenen organizasyonlardan, işletmeler adına, pazarlardan umulan sonucun elde edilmesi kurumsallaşmaya bağlıdır. Anlamayı, bilmeyi ve düşünmeyi öğrenmeye dönüştüren ve onu pratik hayata aktaran irade, öğrenen organizasyonların işletmelere kazandırdıkları güçtür. Bu gücün anlam ifade edebilmesi kurumsallaşma ile doğrudan ilgilidir.

Benchmarking yaklaşımının hedefi de yaklaşık aynı şeyleri ifade etmektedir. İşletmelerin yaşama irade ve isteklerini, hedeflerini ve rekabet güçlerini dışarıdaki başarılı işletmelere bakarak tanzim etmesi, ona göre kendisine yön tayin etmesi de bir ölçüde mükemmelliğe yönelmesidir.

İşletmeler benchmarking uygulaması ile Pazar rekabeti sağlamakta, kendilerini yenileme ve geliştirmede güç kazanmakta, böylece kaliteyi yaratarak müşteri memnuniyetini sağlamaktadırlar. Müşteri istekleri, benchmarking kullanılmadığı takdirde ancak geçmişe bakılarak, önseziler ve araştırmalar sonucu elde edilen tahminlere dayanılarak yapılabilir. Oysa benchmarking ile pazarın gerçekleri daha kolay görülür ve objektif değerlendirmeler yapılabilir(70).

Benchmarking aynı zamanda bir öğrenme faaliyetidir. Onunla rakiplerin bizim bilmediğimiz hangi hususları bildiğini, bizim yapamadığımız hangi uygulamalara sahip olduklarını öğrenebiliriz. Bunları uygulayarak da kurumsal anlamda kendimizi aşma imkanını elde ederiz. Örneğin; maliyetlerin nasıl düşürülebileceği, verimliliğin ne şekilde artırılacağı, kalite yükseltilmesi yolları, yaratıcılık yeteneğinin geliştirilme biçimleri ve motivasyon artırma yöntemleri vb. hususlar ancak benchmarking uygulamaları ile sağlanabilir(71).

Sonuç olarak, ilişki konusunda, "bu üç yaklaşımın birbirini" tamamladığı, diğer iki yaklaşımın TKY ile aynı şey olmadığı, fakat TKY'nin gerçekleşme şansını artırdığı, bunlarla TKY'nin güncelleşme imkanlarına sahip olduğu ve hatta TKY uygulamasının çağın ihtiyaçlarına uydurulmasında önemli destek görevi yaptıkları söylenebilir. Yani TKY'nin bilgi çağındaki yeni ama son olmayan versiyonlarıdır Öğrenen Organizasyonla, Benchmarking... Bu yaklaşımların arasında çok boyutlu ve kaçınılmaz bir ilişki vardır.

Yaklaşımlar arasındaki ilişkileri ortak genel başlıklar altında şu şekilde sıralamak mümkün olabilir:

1. İşletmelerde etkinlik ve verimliliğin gerçekleştirilmesi,
2. Mal ve hizmet üretiminde daha yüksek kalitenin elde edilmesi,
3. Müşteri memnuniyetinin sağlanması,
4. İşletmelerin gelişime ve değişime ayak uydurabilmelerinin temin edilmesi,
5. Yeniliğin ve gelişmenin sürekli olarak güncelleştirilmesi,
6. İşletmelerin yaratıcılığının artırılması ve çözüm bulma gücünün oluşturulması,
7. Global pazarlarda rekabet gücünün yükseltilmesi.

6. SONUÇ

Günümüz iş dünyasında, iç ve dış ticarete rekabet giderek tırmanmaktadır. Böyle ortamlarda işletmelerin mevcut durumlarını korumaları ve Pazar paylarını arttırmaları kaliteli mal ve hizmet üretimi ile sağlanabilmektedir. Kalite, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret sorununun çözümünde olmazsa olmaz koşuludur. Bu durum özellikle ülkemiz açısından fevkalâde önemlidir. Kalitenin üretimi bir kültür meselesidir. Kaliteyi üretecek toplumun öncelikle zihinsel ve ruhsal anlamda kaliteli ve temiz toplum olması gerekir. Çünkü bireysel ya da toplumsal anlamda kalitenin önemi kavranamamışsa, çabalar sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Kalite, bir yaşam felsefesi ve biçimidir. Kalite yaratılmaz üretilir. Aynı zamanda kalite, TKY Anlayışının bir sonucudur.

Öğrenen organizasyon olma isteği, günümüz işletmeciliğinde giderek önem kazanmaktadır. Çünkü kalitenin temelinde öğrenme vardır. Bu öğrenme; klasik anlamda belli şeylerin tekrarı değil, düşünme, anlama, yaratma ve uygulama eylemlerini birlikte ele alan bir öğrenme faaliyetidir. Organizasyonel öğrenmede süreklilik ve beraberinde nedensellik söz konusudur. Yani birey ve organizasyon sürekli yeni şeyler öğrenme peşindedir. Ancak bir taraftan da bu şeyleri neden öğrenmesi gerektiğinin farkındadır. Organizasyonel öğrenme, bireylere ve organizasyonel sisteme sorgulayıcı bir tavırla niçin öğrenmesi gerektiği anlayışını kazandırır. Hep aynı şeylerin aynı yöntemlerle tekrarına değil, gelişimin ya da değişimin, organizasyonların önüne koyduğu gereksinim çerçevesinde ama gelişerek, değişerek ve farklı biçimlerde yapılmasına yöneliktir. Böylece organizasyonlar çevrelerinde gerçekleşen değişimi daha kolay okuyacaklardır.

Benchmarking de bir nevi bir öğrenme faaliyetidir. Bu öğrenmede, başarılı rakiplerin ya da ortakların nasıl çalıştıkları sorgulanır. Ya da başarı kriterleri çerçevesinde işletmemi-

zin yeri, düzeyi ve başarı durumu belirlenmeye çalışılır. Bilinmeyenler öğrenilir. Yanlış uygulamalar saptanarak bertaraf edilir. İşletmenin sistematüğinde ya da yönetimindeki yetmezlikler ortaya konularak, yeniden yapılandırma faaliyetlerine baş vurulur. Bütün bunların amacı; organizasyonel anlamda kârlılık, kalite, mükemmellik, müşteri mutluluğı ve global rekabet ortamında kalıcılığı sağlamaktır.

TKY anlayışı uzun dönemli ve zor çabaları gerekli kılar. Önce bu konuda yönetsel iradenin ortaya konması gerekir. Bu irade bir taraftan kalitenin öneminin kavranmasına yardımcı olurken, öbür taraftan kaliteli mal ve hizmet üretimine ortam hazırlayarak olayı sözden fiile (eyleme) dönüştürür. Kaliteyi ve kalitenin sonuçlarını gören insan unsuru, eğitimle de takviye edilirse beklenen sonuç kısa zamanda elde edilebilir. Konuyla ilgili olarak, toplumsal tiklerin ve hassasiyet alanlarının da önemli olduğunu yani uygulamayı zorlaştıracılabileceğı gibi, kolaylaştırılabileceğini de ifade etmeliyiz.

Yukarıdaki paragraflarda özetle ifade edilen Benchmarking ve öğrenen organizasyon gibi uygulamaların uygun ortamlarda gelişebileceğı söylenebilir. Söz konusu konular için uygun ortamlar TKY uygulamasının geçerli olduğı konumlardır. Bu yüzden TKY uygulaması yapan kurum ve işletmelerin sayısı artırılmalıdır. TKY'nin yaygınlığı işletmeleri konularla ilgili olarak bilgilendirmekle sağlanabilir. Öte yandan küreselleşme yolundaki engellerin kaldırılması da bu tür uygulamaların ülkemiz işletmeciliğinin gündemine daha kolay girmesine ön ayak olabilir. Bir takım desteklerin altında piyasayı piyasaya bırakmak, modern işletmecilik yönetim modellerinin gelişmesi açısından önemli bir çıkış yolu olabilir. Bu yüzden Öğrenen Organizasyon ve Benchmarking modellerinin toplumun gündemine daha yoğun bir şekilde getirilmesinde fayda vardır.

KAYNAKLAR

1. KAVRAKOĞLU, İbrahim: TKY, Kalder Yayınları, İstanbul, 1998, s. 9.
2. NALINCI, Nur A.: Bireysel Kalite Yönetiminden Toplumsal Kalite Yönetimine Yolculuk, İnsan Mühendisliği, Kont Matbaası, Ankara, 1997, s. 8.
3. BOZKURT, Rıdvan: "Kalitenin Esasları ve Deming'in Ondört İlkesi", Verimlilik Dergisi, MPM Yayını, sayı 3, Ankara, 1994, s. 107.
4. DEMİRKAN, Mahmut: TKY ve Türk İlişkileri Sistemine Etkileri, Değişim Yayınları, Sakarya, 1997, s. 45.
5. GARVIN, David A.: "Product Quality: An Important Strategic Weapon", Business Horizons, March-Aprill 1984, s. 40-43.
6. BERTHOD, Giovanni: "Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları", (Çev: Özlem Rodoplu), Kalite Dergisi, Kal-der Yayınları, Sayı 6, İstanbul, Ocak 1994, s. 30.
7. KAVRAKOĞLU, İbrahim: a.g.e., s. 47.

8. EFİL, İsmail: TKY ve Toplam Kaliteye Ulaşmada Önemli Bir Araç ISO 9000 Kalite Güvencesi Sistemi, Vipaş A.Ş., 3. Baskı, Bursa, 1998, s. 8.
9. SANDERS, Donald A. Ve d.: ISO 9000 Nedir? Niçin? Nasıl? (Çev: Gönül Yenersoy), Birinci Baskı, Rota Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 26.
10. WANDSWORTH, Harrison, M. Ve d.: Modern Methods For Quality Control and Improvoment, John Wiley and Sons Inc., New York, 1986, s. 30.
11. TAYLOR, James Robert: Quality Control Systems, McGraw Hill Book Comp., N.Y., 1986, s. 10.
12. EFİL, İsmail: a.g.e., s. 19.
13. SANDERS, Donald A. Ve d.: a.g.e., s. 35.
14. DÜREN, Zeynep: İşletmelerde Kalite çemberleri, Evrim Basım Yayım, İstanbul, 1990, s. 40.
15. EFİL, İsmail: a.g.e., s. 4.
16. SANDERS, Donald A. Ve d.: a.g.e., s. 19.
17. KAVRAKOĞLU, İbrahim: a.g.e., s. 25-32.
18. A.g.e., s. 32.
19. ISHIKAWA, Kuoro: What is Total Quality Control? The Japanese Way, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1985, s. 72.
20. KATAYAMA, Osamu: 21. Yüzyıla Hazırlanan Japon Şirketleri, Başarıya Götüren Stratejiler, (Çev: Gül-den Şen), Sabah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 77.
21. DE BONO, Edward: Rekabet Üstü, (Çev: Oya Özel), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 43.
22. IMAI, Masaaki: Kaizen, Mc Graw Hill Book Company, New York, 1986, s. 15.
23. KAVRAKOĞLU, İbrahim: a.g.e., s. 10.
24. ERSEN, Haldun: Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları İlişkisi, Verimli ve Etkin Olmanın Yolu, 2. Baskı, Sim Matbaacılık, İstanbul, 1997, s. 24.
25. KAVRAKOĞLU, İbrahim: a.g.e., s. 19-21.
26. ERSEN, Haldun: a.g.e., s. 24.
27. EREN, Erol: Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 5. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 494.
28. BRAHAM, Barbara J.: Öğrenen Bir Organizasyon Yaratmak, (Çev: Ali Tekcan), Rota Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 48-49.
29. SCHEIN, Edgar H.: "Three Cultures of Management: The key to Organizational Learning", Sloan Management Review, C. 38, No: 1, Fall 1996, s. 9-10.
30. DİNÇER, Ömer: Örgüt Geliştirme Teori Uygulama ve Teknikler, İstanbul, 1992, s. 47.
31. MORGAN, Clifford I.: A Brief Introduction to Psychology, Mc Graw-Hill Book Comp., New York, 1977, s. 99.
32. DİNÇER, Ömer: a.g.e., s. 46.
33. BRAHAM, Barbara J.: a.g.e., s. 88-91.
34. KIERNAN, Matthew J.: Değişime Uyum Ya Da Kaybolun, 21. Yüzyılın Globalleşen Dünyasına Uyum Sağlamak İçin "İl Emir", (Çev: Kaan Tunçbilek), form yayınları, İstanbul, 1998, s. 213.

35. A.g.e., s. 214.
36. ŞİMŞEK, Şerif M.: Yönetim ve Organizasyon, 4. Baskı, Damla Basımevi, Konya, 1998, s. 385-386.
37. NOVARA, İkujiro: "The knowledge - Creating Company", Harvard Business Review, November-December, 1991, s. 96.
38. KOÇEL, Tamer: İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 315.
39. GARVIN, David A.: "Building a Learning Organization", Harvard Business Review, July-August, 1993, s. 80.
40. SENGE, Peter: Beşinci Disiplin, (Çev: Ayşegül İldeniz-Ahmet Doğukan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11.
41. ARMSTRONG, Michell: Human Resource Management: Strategy - Action, Second Reprint, kogan page, London, 1994, s. 155-156.
42. KOÇEL, Tamer: a.g.e., s. 316.
43. FEDAYİ, Cemal.: "Öğrenen Örgütler Teorisi Ya Da Öğrenmeyi Öğrenmek", Yeni Türkiye Dergisi 21. Yüzyıl Özel Sayısı, Yıl: 4, Sayı: 20, Ankara, Mart-Nisan 1998, s. 1231.
44. LUTHANS, Fred: Organizational Behavior, New York, 1995, s. 42-43.
45. SENGE, Peter: a.g.e., s. 14-20 ve 128.
46. BRAHAM, Barbara J.: a.g.e., s. 9.
47. MILLS, Daniel Quin and FRIESEN, Bruce: "The Learning Organization", European Management Journal, C. 10, Nu 2, June 1992, s. 147-148.
48. ÖZGEN, Hüseyin ve TÜRK, Murat: "Öğrenen Organizasyon Sistemi ve Bir Öğrenen Organizasyon Modeli", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 29, Sayı 2, Haziran 1996, s. 74.
49. GARVIN, David A.: a.g.e., s. 79-81.
50. AKAT, İlter ve d.: İşletme Yönetimi, İzmir, 1997, s. 424.
51. BERGMAN, Bo and KLEFSJÖ, Berg: Quality From Customer Needs to Customer Satisfaction, Mc Graw-Hill Book Company, London, 1994, s. 324.
52. YILDIZ, Gültekin: "Benchmarking (kıyaslama)", Yönetim ve Organizasyon Seminer Notları, KTO Yayınları, Konya, 1998, s. 39.
53. FISHER, John G.: Kıyaslama (Benchmarking) Yoluyla Performans Nasıl Artırılır. (Çev: Ahmet Ünver), Rota Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 106.
54. AKAT, Ömer: Uygulamaya Yönelik İşletme Politikası ve Stratejik Pazarlama, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 63.
55. CAMP, Robert: Benchmarking, ASQC Quality Press, Wilwaukie, Winconsin, 1989, s. 10.
56. REDHOUSE Sözlüğü: 8. Baskı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 84.
57. SÜRAL, Pınar: "Benchmarking", İİBF Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Cilt II, Sayı 2, İzmir, 1996, s. 84.
58. AKAT, İlter ve d.: a.g.e., s. 427.
59. KOÇEL, Tamer: a.g.e., s. 296.

60. AKAT, İlter ve d.: a.g.e., s. 423.
61. KOÇEL, Tamer: a.g.e., s. 295.
62. THÜROW, Lester: Kıran Kırana, (Çev: Ayşe Karasu), AFA Yayınları, İstanbul, 1994, s. 283.
63. GREENGARD, Samuel: "Discover Best Practices Through Benchmarking", Personnel Journal, November 1995, s. 65.
64. KOÇEL, Tamer: a.g.e., s. 298.
65. YILDIZ, Gültekin: a.g.e., s. 44-50.
66. FISHER, John G.: a.g.e., s. 18-20.
67. SIDI, Victor: Benchmarking, KOGEM Yayınları, 1995, s. 21, FISHER, John G.: a.g.e., s. 24-25.
68. ÇOLAK, Metin: "Kıyaslama (Benchmarking)", TÜSİAD-KALDER 5. Ulusal Kalite Kongresi Tebliğleri Kitabı, İstanbul, 13-14, Kasım 1996, s. 114, SIDI, Victor: a.g.e., s. 21, FISHER, John G.: a.g.e., s. 16.
69. RICHARDSON, Helen L.: "Measure Up With Benchmarking", Transportation and Distribution, Vol: 34, 155: 6, June 1993, s. 32-35, KARCH, Kenneth M.: "Getting Organizational Buy in for Benchmarking: Environmental Management at Weyerhaeuser", Total Quality Environmental Management, Vol: 3, 155: 3, Spring 1994, s. 297-307.
70. AKAT, İlter ve d.: a.g.e., s. 427.
71. KOÇEL, Tamer: a.g.e., s. 296-297.

KOOPERATİFÇİLİK DERGİSİ BİBLİYOGRAFYASI

Oktay ULUKAN

<u>SOYADLI ADI</u>	<u>AY (Sayı)</u>	<u>SAYFA</u>	<u>KONU</u>
AKBAY Aysel ÖZDEŞ	Ekim-Aralık (126)	23-31	Türk Tarımında Fiyat Belirsizliğinin Azaltılması Amacıyla Kullanılan Araçlar
AKÇAY Yaşar	Temmuz-Eylül (125)	56-70	Türkiye'de Sert Kabuklu Meyvelerde Verim Fiyat ve Gelir Üzerine Belirsizlik Analizleri (1978-1997)
ATIŞ Ela TANRIVERMİŞ Harun IŞIKLI Emin	Temmuz-Eylül (125)	14-26	Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Türkiye Tarımı
AYPEK Nevzat	Nisan-Haziran (124)	46-56	Türkiye Çimento Sektöründe Özelleştirme: Kârlılık ve Verimlilik
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Ocak-Mart (123)	3-4	Uzun Metrajlı Bir Film: Megali-İdea
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Nisan-Haziran (124)	3-4	Osmanlı'dan Cumhuriyete
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Temmuz-Eylül (125)	3-5	Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları (Ahlaki Değerler ve Toplumsal Değişme)
BAŞYAZI (Yavuz KOCA)	Ekim-Aralık (126)	3-4	Biz Ne Yapmalıyız
BAYANER Ahmet BOSTANCI Veli	Nisan-Haziran (124)	39-45	Buğday Verimliliğinde Bölgesel Farklılıklar ve Üretici Geliri Üzerine Etkileri
CENNET Oğuz MÜLAYİM A. Ülkü	Temmuz-Eylül (125)	6-13	Kırsal Alanda Kooperatifleşme Sürecinde Kadınların Yeri ve Önemi
CEYLAN İ. Coşkun	Ocak-Mart (123)	5-9	Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Öğretim ve Çiftçi Eğitimi
ÇAĞLAR İrfan	Ekim-Aralık (126)	71-98	Toplam Kalite Yönetimi ile Öğrenen Organizasyon ve Benchmarking İlişkisi Üzerine Düşünceler
DERNEK Zeynep	Nisan-Haziran (124)	5-17	Tarım İşletmelerinde İşgücü, Döner Sermaye ve Traktör Gücüne Göre Optimum İşletme Büyüklüğü ve Minimum İşletme Büyüklüğünün Belirlenmesi
ERSOY Abdullah	Ocak-Mart (123)	18-25	Sağlık Sistemlerinde Toplam Kalite Yönetimi
ERSOY Yasemin	Temmuz-Eylül (125)	43-55	Kırdan Kente Göç Etmış Ailelerde Kadınların Bazı Beslenme Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma

GÜNDOĞMUŞ Erdemir	Nisan-Haziran (124)	25-38	Türkiye’de Çeltik Üretiminde Yaşanan Sorunlar ve Çeltik Üretimini Geliştirme Projesinin İlk 3 Yılı
KARAKAYA Mevlüt	Ocak-Mart (123)	52-64	Bilgisayarlı Muhasebe Uygulamaları ve Vergi Mevzuatı
KARAKAYA Mevlüt	Nisan-Haziran (124)	18-24	Muhasebe Mesleğinin Gelişmiş Bazı Ülkelerdeki Durumu
ORHANER Emine	Temmuz-Eylül (125)	27-42	Türkiye’de Hayat Sigortalarının Durumu
ÖZTÜRK Yüksel	Ekim-Aralık (126)	42-48	Turizmin Gelişmesi ile Ortaya Çıkan Çevresel Sorunların Çözümünde İzlenmesi Gereken Politikalar
PARILTI Nurettin	Ocak-Mart (123)	26-37	Kişisel Satışta Beden Dilinin Yeri ve Etkinliği
PEKER Kenan	Ekim-Aralık (126)	32-41	Serbest Piyasa Ekonomisinde Tüketicinin Korunması
SAYILI Murat ESENGÜN Kemal	Ocak-Mart (123)	38-51	Ordu İlinde Fındık İşletme Sanayinin Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri
SÜĞER İrfan	Ekim-Aralık (126)	5-22	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri İhracata Yönlendirmede “İtalyan Tipi İhracat Kooperatifçiliği”nin Türkiye Uygulaması: Sektörel Dış Ticaret Şirketleri
ÜSTÜN Gülçün SONESER Yurdakul	Ocak-Mart (123)	10-17	Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin Türk Hazır Giyim Sanayi Açısından Değerlendirilmesi
TANRIVERMİŞ Harun	Ekim-Aralık (126)	49-70	Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma Yönünden Karadeniz Bölgesi Tarımının Değerlendirilmesi

Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Organları YÖNETİM KURULU

- Başkan** : **Kamil ÖZDEMİR**
Pankobirlik Genel Müdürü
- Başkan Yardımcısı** : **M. Nedim YILMAZ**
TİGEM - Daire Başkanı
- Muhasip Üye** : **Turhan GEVREK**
Pankobirlik Genel Müdürlüğü Muhasebe Müdürü
- Üye** : **Prof. Dr. Burhan AYKAÇ**
G.Ü. İ.İ.B.F Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ**
G.Ü. İ.İ.B.F İşletme Bölümü Öğretim Üyesi
- Üye** : **Prof. Dr. Celal ER**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **Nurettin HAZAR**
Türk Kooperatifçilik Kurumu Eski Başkanı
- Üye** : **Doç. Dr. Ahmet TURAN**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye** : **İlhan YILDIRIM**
Tarım Kredi Kooperatifleri İzmir Bölge Birliği Müdürü

DENETLEME KURULU

- Başkan** : **Özdemir ÜNSAL**
TC Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü
- Üye** : **Doç. Dr. Nevzat AYPEK**
G.Ü. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi
Öğretim Üyesi
- Üye** : **H. İbrahim GENECİ**
Pankobirlik Teftiş Kurulu Başkanı

◆ Vakıf Organlarının üyelerinin isimleri soyadı sırasıyla yazılmıştır.

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU'NUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYATI
(1999 Yılı İçin)

1.	1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler)	600.000.-
2.	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30)	300.000.-
3.	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34)	600.000.-
4.	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38)	300.000.-
5.	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40)	400.000.-
6.	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41)	600.000.-
7.	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 42)	400.000.-
8.	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43)	600.000.-
9.	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 44)	600.000.-
10.	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45)	400.000.-
11.	The Cooperative Movement In Turkey and Its Expectsed Development (Yayın No. 46)	400.000.-
12.	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48)	800.000.-
13.	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49)	800.000.-
14.	Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50)	600.000.-
15.	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52)	600.000.-
16.	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53)	300.000.-
17.	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55)	600.000.-
18.	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler (Yayın No. 57)	800.000.-
19.	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers (Yayın No. 59)	800.000.-
20.	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60)	800.000.-
21.	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61)	600.000.-
22.	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey and In The United States Of America (Yayın No. 63)	800.000.-
23.	'Dünyada Mekan' Konut Kooperatifleri -Seminer- Tebliğleri (Yayın No. 64)	600.000.-
24.	'Altın Bilezik' Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65)	600.000.-
25.	'Bir Lokma Bir Hırka' Tüketim Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 66)	600.000.-
26.	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi -Tebliğler (Yayın No. 67)	800.000.-
27.	XII. International Turkish Cooperative Congress -Papers (Yayın No. 68)	800.000.-
28.	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirler -Araştırma (Yayın No. 70)	800.000.-
29.	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71)	800.000.-
30.	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72)	700.000.-
31.	Türkiye'deki Sendikal Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkanları -Araştırma (Yayın No. 73)	800.000.-
32.	Yeni Seminer Tebliğleri -(Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı)	600.000.-
33.	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 74)	600.000.-
34.	'Kooperatifler ve Özelleştirme' Seminer Tebliğleri (Yayın No. 75)	600.000.-
35.	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 76)	800.000.-
36.	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No. 77)	1.000.000.-
37.	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Yayın No. 78) (1991 Yılı)	1.000.000.-
38.	1992 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 80)	1.200.000.-
39.	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğleri (Yayın No. 81)	1.200.000.-
40.	XIV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğleri (Yayın No. 82)	1.200.000.-
41.	Milli Hakimiyetin İktisadi, Sosyal ve Kültürel Temelleri Sempozyumu Tebliğler (Yayın No. 83)	800.000.-
42.	1993 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 84)	2.000.000.-
43.	1994 Kooperatifçilik Yıllığı (Yayın No. 85)	2.000.000.-
44.	XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler (Yayın No. 86)	2.000.000.-
45.	XV. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi İngilizce-Almanca Tebliğler (Yayın No. 87)	2.000.000.-
46.	Türkiye'de Kooperatifçilik (Yayın No. 88)	600.000.-

Not: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, öğretmen ve öğretim üyelerine % 25 iskontolu olarak satılır.

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION IN TÜRKİYE
Adet (TL)	800.000	Karınca'nın Eki	1.500.000	2.500.000
Adet (\$)	2	olup parasızdır.	4	8
Adet (DM)	3		7	12
Yıllık (TL)	8.000.000 (12 sayı ve Karınca Kardeşi)		6.000.000 (4 sayı)	5.000.000 (2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Caddesi No. 38/A 06420 Kızılay-Ankara

Tel : (312) 431 61 25 - 431 61 26

Faks : (312) 434 06 46

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No.: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şubesi 30440/217051 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayın isteyenlerin; PTT masrafı dahil, yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair makbuzlarını talep dilekçelerine eklemeleri halinde yayınlar ödemeli olarak gönderilir.